شىنجاڭ تەزكىرىچىلىكى

新疆地方志

2005·3

www.uyghurkitap.com

شىنجاڭ تەزكىرىچىلىكى

پەسىللىك ژۇرنال

22 - يىل نەشرى

ئومۇمىي 72 - سان

2005 - يىللىق

3 - سان

مەسلىھەتچىلەر

ئۇيغۇر سايرانى

ئىمىن تۇرسۇن

نۇرمۇھەممەد دۆلەتى

سابىر ئەلى

باش مۇھەررىر

دىلمۇرات مۇسا

مۇئاۋىن باش مۇھەررىرلەر

ئابدۇرۇپ ئېلى

ئەخمەت روزى توغرۇل

تەھرىر ھەيئەت ئەزالىرى

(ئېلىپبە تەرتىپى بويىچە تىزىلدى)

ئابدۇرۇپ ئېلى، ئابدۇشۈكۈر تۇردى، ئابدۇقېيۇم خوجا، ئابلەت نۇردۇن، ئابلەت ئىمىن، راملە، غوپۇر ھوشۇر نىيازى، غوجائەخمەت يۇنۇس، قادىر ھاپىز، قاسىم خوجا، قۇربان مامۇت

مەسئۇل مۇھەررىر

پولات ھىمىت

مۇندەرىجە

ھۆججەتلەر

ئاپتونوم رايونلۇق تەزكىرە خىزمىتى يىغىنىدا سۆزلەنگەن سۆز …… ئىسمائىل تىلىۋالدى 1

ئاپتونوم رايونلۇق تەزكىرە خىزمىتى يىغىنىدا سۆزلەنگەن سۆز …… جاپپار ھەببۇللا 7

دەۋر بىلەن تەڭ ئىلگىرىلەپ، ھەقىقىي تۇتۇپ ئەمەلىي ئىشلەپ، 2005 - يىلى 1 - نۆۋەتلىك تەزكىرە تۈزۈش ۋەزىپىسىنى ئاساسىي جەھەتتىن ئورۇنداشقا كاپالەتلىك قىلايلى …… سۇي شۇجيې 10

يىلنامە تەتقىقاتى

20 يىللىق شانلىق مۇساپە …… جەمىلە ئابلا 15

تارىخ سەھىپىسىدە

ياپونغا قارشى ئۇرۇش مەزگىلىدىكى قومۇل ھاۋا ئارمىيە بازىسى …… ئايشەم ياقۇپ 22

مەدەنىيەت يادىكارلىقى

توپاشەھەر رىۋايىتى …… ئىبراھىم ئەلقەم 25

مەشھۇر شەخسلەر

ئاتاقلىق نەققاش مۇھەممەتئىمىن نامان ۋە ئۇنىڭ سەنئەت ھاياتى توغرىسىدا …… ئىمىنجان ئابدۇرېھىم 29

تۈنۈگۈن - بۈگۈن

يەتتە قۇدۇق …… مامۇت غازى 33

يەر ناملىرى تەتقىقاتى

ئىدىقۇت ئۇيغۇر خانلىقى تەۋەلىكىدىكى بالىقچىلار …… ئىسمائىل تۆمۈرى 36

يوپۇغىدىكى ياغاچ ئايۋان قەدىمىي شەھىرى خارابىسى ئەتراپىدىكى يەر ناملىرى …… ئوبۇل مەخمۇت 39

پىچان ناھىيىسىدىكى مەھەللە ناملىرىنىڭ ئالاھىدىلىكى ۋە بەزى يەر - جاي ناملىرى توغرىسىدا …… ئەھمەد ئىمىن ئەلنەزەر 43

گۆھەر زېمىندا

ئىلى ئوبلاستلىق مۇزېينىڭ قىسقىچە تارىخى …… رۇخسارى تۇرسۇن، ھەببە مەمەت 47

سوتسىيالىستىك يېڭى تەزكىرىلەردىن

«ئونسۇ ناھىيىسى تەزكىرىسى»دىن …… 51

مۇقاۋىدا: يۈز يىل ئاۋۋالقى كۇچا كوناشەھىرى

سۈرەتنى تەلئەت ئوبۇلقاسىم تومەن تەمىنلىگەن

ئاپتونوم رايونلۇق تەزكىرە خىزمىتى يىغىنىدا سۆزلەنگەن سۆز

ئاپتونوم رايونىنىڭ رەئىسى: ئىسمائىل تىلىۋالدى

(2005 - يىل 5 - ئاينىڭ 30 - كۈنى)

يولداشلار:

ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ تۇنجى نۆۋەتلىك سوتسىيالىستىك يېڭى تەزكىرىنى تۈزۈش ۋەزىپىسى ئاساسىي جەھەتتىن ئاخىرلاشقان پەيتتە، ئاپتونوم رايونلۇق تەزكىرە خىزمىتى يىغىنىنى ئېچىپ ئاپتونوم رايونىنىڭ 2004 - يىللىق تەزكىرە خىزمىتىنى خۇلاسىلەپ 2005 - يىللىق خىزمەت ۋەزىپىسىنى ئەمەلىيلەشتۈرۈش ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ تۇنجى نۆۋەتلىك تەزكىرە تۈزۈش خىزمىتىنى باشتىن - ئاخىر ئورۇنداش ۋە 2 - نۆۋەتلىك تەزكىرە تۈزۈش خىزمىتىنىڭ تەييارلىقلىرىنى ياخشى ئىشلەشتە مۇھىم ئەھمىيەتكە ئىگە.

سوتسىيالىستىك يېڭى تەزكىرىنى تۈزۈش ئىلگىرىكىنى تونۇتىدىغان، ھازىرقىلار ئۈچۈن خىـــزمەت قىلىدىغان، كېلەچەككە يول ئاچىدىغان ئۇلۇغۋار ئىش، پارتىيە مەركىـــزىي كومىـــتېتـــى، گوۋۇيۈەن ئورۇنلاشتۇرغان بىر تۈرلۈك مۇھىم ۋەزىپە. ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ تۇنجى نۆۋەتلىك يېڭى تەزكىرىنى تۈزۈش خىزمىتى 1983 - يىلى رەسمىي باشلانغان بولۇپ، ھازىر 22 يىللىق مۇساپىنى بېسىپ ئۆتتى. 20 نەچچە يىلدىن بۇيان، پۈتۈن ئاپتونوم رايوندىكى يەرلىك تەزكىرە خىزمەتچىلىرى ھەر دەرىجىلىـــك پارتىـــيە كومىتېتلىرى، خەلق ھۆكۈمەتلىرىنىڭ رەھبەرلىكىدە، دۆلەت ۋە ئاپتونوم رايونىنىڭ ئورۇنلاشتۇرۇشى بويىچە ئىش كۆرۈپ، تارىخ ئالدىدا، خەلق ئالدىدا ۋە ئەۋلادلار ئالدىدا يۈكسەك جاۋابكار بولۇش روھى بىلەن قىيىنچىلىقنى يېڭىپ، باش چۆكۈرۈپ ئىشلەپ، جاپالىق ئەمگەك سىڭدۈرۈپ مول نەتىجىلەرنى قولغا كەلتۈردى. بولۇپمۇ يېقىنقى ئىككى يىلدا، جايلار، تارماقلارنىڭ تەزكىرە خىزمىتىگە بولغان تونۇشى تېخىمۇ ئاشتى، تەزكىرە كىتابلىرىنى نەشر قىلىش سۈرئىتى روشەن تېزلەتىلدى، تەزكىرە كىتابلىرى سۈپىتىگە يۈكسەك ئەھمىيەت بېرىلدى، تەزكىرە تۈزۈش كەيپىياتى كۈنسېرى قويۇقلاشتى، 2004 - يىلىنىڭ ئاخىرىغىچە، ئاپتونوم رايونىمىزدا نەشر قىلىنغان ۋىلايەت، ئوبلاست، شەھەر، ناھىيە (رايون) تەزكىرىسى 91 گە، «شىنجاڭ ئومۇمىي تەزكىرىسى» تەۋەسىدىكى كەسپىي تەزكىرە 57 گە، ئاز سانلىق مىللەت تىل - يېزىقىغا تەرجىمە قىلىنىپ، نەشر قىلىنغىنى 26 گە يەتتى، ئۇيغۇرچە، خەنزۇچە «شىنجاڭ يىلنامىسى» دىن 20 سان نەشر قىلىندى، بۇلاردىن باشقا يەنە رېئاللىق ئۈچۈن خىزمەت قىلىدىغان، شۇ يەرنىڭ ئەھۋالىنى ئەكس ئەتتۈرۈپ بېرىدىغان زور بىر تۈركۈم ماتېرىيال كىتابلار نەشر قىلىندى. بۇ مۇھىم ئەسەرلەردە شىنجاڭنىڭ يېڭـــى جۇڭگو قۇرۇلغاندىن بۇيانقى تۈرلۈك ئىشلىرىنىڭ تەرەققىيات مۇساپىسى ھەققىي تۈردە ئومۇميۈزلۈك خاتىرىلەنگەن، شىنجاڭنىڭ ئاساسىي ئەھۋالى توغرا ئەكس ئەتتۈرۈلگەن، بۇ مۇھىم ئەسەرلەر ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ ئىسلاھات، ئېچىۋېتىش ئىشى ۋە زامانىۋىلاشتۇرۇش قۇرۇلۇشىنى

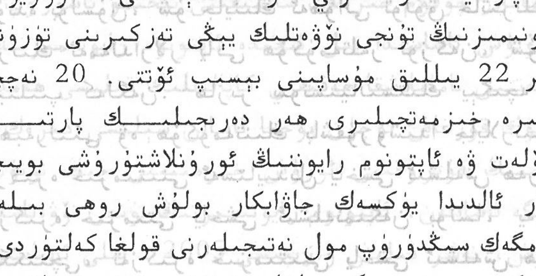

تارىخىي ئۆرنەكلەر بىلەن تەمىن ئەتتى، كېيىنكـــى ئەۋلادلار ئۈچۈن قىممەتلىك مەدەنىيەت بايلىقلىرىنـــى قالدۇردى. بۇ يەردە مەن ج ك پ مەركىزىي كومىتېتى،

سىياسىي بيۇروسىنىڭ ئەزاسى، ئاپتونوم رايونلۇق پارتىيە كومىتېتىنىڭ شۇجىسى يولداش ۋاڭ لېچۈەنگە، ئاپتونوم رايونلۇق پارتىيە كومىتېتى ۋە خەلق ھۆكۈمىتىگە ۋاكالىتەن كۆپ يىللاردىن بۇيان باش چۆكۈرۈپ تىرىشىپ ئىشلەپ كەلگەن ھەمدە ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ تەزكىرە خىزمىتىگە مۇھىم تۆھپە قوشقان ئاپتونوم رايوندىكى ھەر مىللەت تەزكىرە خىزمەتچىلىرىگە ئالىي ئېھتىرام بىلدۈرىمەن ۋە ئۇلاردىن سەمىمىي ھال سورايمەن!

تۆۋەندە، ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ تەزكىرە خىزمىتىنى تېخىمۇ ياخشى ئىشلەش توغرىسىدا بىر نەچچە پىكرىمنى ئوتتۇرىغا قويۇپ ئۆتىمەن.

1. ئىدىيىنى بىرلىككە كەلتۈرۈپ، تونۇشنى ئۆستۈرۈپ، تەزكىرە خىزمىتىنى ياخشى ئىشلەش تەخىرسىزلىك تۇيغۇسى ۋە مەسئۇلىيەت تۇيغۇسىنى تېخىمۇ ئاشۇرۇش كېرەك

تەزكىرە ئېلىمىزدە 2000 يىلدىن كۆپرەك تارىخقا ئىگە، ئۇ جۇڭخۇا مىللىتىنىڭ ئېسىل مەدەنىيەت ئەنئەنىسى. ھازىر بىز شۇغۇللىنىۋاتقان سوتسىيالىستىك تەزكىرە ئىشلىرى ئالدىنقىلارغا ۋارىسلىق قىلىپ كېيىنكىلەرگە يول ئاچىدىغان، ھازىرقىلار ئۈچۈن خىزمەت قىلىدىغان، كېيىنكىلەرگە نەپ يەتكۈزىدىغان ئۇلۇغۋار ئىش. ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ تەزكىرە خىزمىتىنى ياخشى ئىشلەش ئۈچۈن چوقۇم تۆۋەندىكىدەك ئۈچ تەرەپتە تونۇشنى تېخىمۇ ئۆستۈرۈپ ئىدىيىنى بىرلىككە كەلتۈرۈش كېرەك: بىرىنچى، تەزكىرە خىزمىتىنى ياخشى ئىشلەش ھەر دەرىجىلىك ھۆكۈمەتلەرنىڭ مۇھىم مەسئۇلىيىتى. مەيلى تارىختا بولسۇن، ياكى بۈگۈنكى كۈندە بولسۇن، شۇ جاينىڭ ئەھۋالى تولۇق خاتىرىلەنگەن تەزكىرە كىتابلىرىنىڭ ھەممىسىنى ھەر دەرىجىلىك يەرلىك ئەمەلدارلار ياكى ھۆكۈمەتلەر تۈزگەن، شۇ سەۋەبتىن تەزكىرە كىتابلىرى «ھۆكۈمەت كىتابلىرى» دېيىلىپ كەلگەن. ھازىر سوتسىيالىستىك يېڭىچە تەزكىرىنى تۈزگەنلىك ھەر دەرىجىلىك پارتكومنىڭ رەھبەرلىكى ۋە ھۆكۈمەتنىڭ باشقۇرۇشىدا جايلارنىڭ، دۆلەتنىڭ ئەھۋالىنى ئومۇميۈزلۈك تەكشۈرگەنلىك. تەزكىرە خىزمىتىنى ئەستايىدىل ياخشى ئىشلەش ھەر دەرىجىلىك ھۆكۈمەتلەرنىڭ مۇھىم مەسئۇلىيىتى. ئەگەر تەزكىرە خىزمىتى ياخشى ئىشلەنمىگەن بولسا، يەرلىك ھۆكۈمەت مەسئۇلىيەتسىزلىك قىلغانلىق بولىدۇ. ئىككىنچى، تەزكىرە خىزمىتىنى ياخشى ئىشلەش ھەر دەرىجىلىك ھۆكۈمەتلەرنىڭ ئىلمىي پىلان تۈزۈشى ۋە توغرا تەدبىر بەلگىلىشىدىكى ئۇل خاراكتېرلىك خىزمەت. ئەمەلىيەتنى چىقىش قىلىشتا، شۇ جاينىڭ ئەھۋالىنى ئىگىلەش ۋە مۇھاكىمە قىلىشتىن ئايرىلىپ قالسا بولمايدۇ. تەزكىرە خىزمىتىنىڭ ۋەزىپىسى بىر جاينىڭ تارىخى ۋە ھازىرقى ئەھۋالىنى ئومۇميۈزلۈك تەكشۈرۈش، يىغىش، تۈزۈش، مۇھاكىمە قىلىش ۋە تەشۋىق قىلىشتىن ئىبارەت، بۇ ئارقىلىق شەكىللەنگەن جاي ئەھۋالى ماتېرىيالى بىر خىل ئۈچۈر بايلىقى بولۇش سۈپىتى بىلەن ھەر دەرىجىلىك رەھبەرلەرنىڭ جاي ئەھۋالىنى ئىگىلىشىنى شۇنىڭدەك ھەر دەرىجىلىك ھۆكۈمەتلەرنىڭ تەرەققىيات پىلانىنى تۈزۈشى ۋە تەدبىر بەلگىلىشىنى مۇھىم ئاساس بىلەن تەمىن ئېتىدۇ. تەزكىرە خىزمىتى ياخشى ئىشلەنسە، ئاندىن ئىقتىسادنى راۋاجلاندۇرۇشنى تېزلىتىش، ئىجتىمائىي تەرەققىياتنى ئىلگىرى سۈرۈش، ئېكولوگىيىلىك مۇھىتنى ياخشىلاشنى تولۇق، توغرا ئۈچۈر بايلىقىغا ئىگە قىلالايمىز، ئىلمىي تەدبىر بەلگىلەشنى ئاساسىي ماتېرىياللار بىلەن تەمىن ئېتەلەيمىز. ئۈچىنچى، تەزكىرە ئىشلىرى مەدەنىيەت قۇرۇلۇشىنىڭ مۇھىم تەركىبىي قىسمى. تەزكىرە بىر جاينىڭ ئەھۋالىنى ئەكس ئەتتۈرىدىغان «قامۇس»، جۇڭخۇا مەدەنىيىتىنى تارقىتىدىغان، مىللىي روھنى جارى قىلدۇرىدىغان مۇھىم شەكىل. يېڭى تارىخىي دەۋردە، سوتسىيالىستىك يېڭى تەزكىرىنى تۈزۈش سوتسىيالىستىك ماددىي مەدەنىيلىك، سىياسىي مەدەنىيلىك ۋە مەنىۋى مەدەنىيلىك قۇرۇلۇشىنىڭ مۇھىم مەزمۇنى، سوتسىيالىستىك ئىلغار مەدەنىيەتنىڭ مۇھىم ۋاستىسى، سوتسىيالىستىك مەدەنىيەت قۇرۇلۇشىنىڭ ئۇل قۇرۇلۇشى، شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا ئىلمىي تەرەققىيات

قارشىنى تىكلەش ۋە ئەمەلىيلەشتۈرۈش، سوتسىيالىستىك ماس جەمئىيەت بەرپا قىلىشنىڭ مۇقەررەر تەلىپى. شۇڭا ھەر دەرىجىلىك ھۆكۈمەتلەر ۋە تارماقلار ئۈچۈن ئېيتقاندا، تەزكىرە خىزمىتى ئىشلىسىمۇ بولىدىغان، ئىشلىمىسىمۇ بولىدىغان خىزمەت بولماستىن بەلكى چوقۇم ياخشى ئىشلەشكە تېگىشلىك بولغان ئۇل خاراكتېرلىك خىزمەت. جايلار، تارماقلار، بولۇپمۇ رەھبىرىي يولداشلار يېڭى دەۋردە تەزكىرە خىزمىتىنى ياخشى ئىشلەشنىڭ ئىنتايىن مۇھىملىقىنى چوقۇم ئومۇمىيۈزلۈك توغرا ئىگىلەپ ۋە تونۇپ، تارىخ يۈكلىگەن مەسئۇلىيەتنى ئاڭلىق ھالدا ئۈستىگە ئېلىپ، ئىدىيە جەھەتتە ئەھمىيەت بېرىش، خىزمەت جەھەتتە دەل جايىدا ئەمەلىيلەشتۈرۈشنى ھەقىقىي تۈردە ئىشقا ئاشۇرۇپ، يېڭى دەۋردىكى تەزكىرە خىزمەتلىرىنى ھەقىقىي تۈردە ياخشى ئىشلىشى كېرەك.

2. سۈرئەتنى تېزلىتىپ، سۈپەتنى ئۆستۈرۈپ، مۇشۇ يىل ئىچىدە تۈنجى نۆۋەتلىك تەزكىرە تۈزۈش ۋەزىپىسىنى مۇۋەپپەقىيەتلىك تاماملاشقا ھەقىقىي كاپالەتلىك قىلىش كېرەك

ئاپتونوم رايوندىكى بارلىق تەزكىرەچىلەرنىڭ بوشاشماي تىرىشىشى ئارقىسىدا، ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ تۈنجى نۆۋەتلىك تەزكىرە تۈزۈش خىزمىتى زور دەرىجىدە ئىلگىرىلەپ ھازىر قۇيرۇقىنى ئۈزۈش باسقۇچىغا قەدەم قويدى. بۇ يىل ۋە بۇنىڭدىن كېيىنكى بىر مەزگىلدە، بىز بىر تەرەپتىن تۈنجى نۆۋەتلىك تەزكىرە تۈزۈش ۋەزىپىسىنى چىڭ تۇتۇپ تاماملىشىمىز؛ يەنە بىر تەرەپتىن پىلانلىق، قەدەم باسقۇچلۇق ھالدا كېلەر نۆۋەتلىك تەزكىرە تۈزۈش خىزمىتىنىڭ تۈرلۈك تەييارلىقلىرىنى پۇختا ئىشلىشىمىز كېرەك. مۇشكۇل ھەم ئېغىر تەزكىرە تۈزۈش ۋەزىپىسىگە قارىتا، جايلار، تارماقلار چوقۇم خىزمەت سالمىقىنى تېخىمۇ ئاشۇرۇپ، خىزمەت رىتىمىنى تېزلىتىشى، سۈپەت ئۆتكىلىنى چىڭ تۇتۇش ئاساسىدا يىل ئىچىدە ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ تۈنجى نۆۋەتلىك تەزكىرە تۈزۈش ۋەزىپىسىنى ئاساسىي جەھەتتىن تاماملاشقا ھەقىقىي كاپالەتلىك قىلىشى ھەمدە يېڭى بىر نۆۋەتلىك تەزكىرە تۈزۈش خىزمىتىنى ئومۇمىيۈزلۈك قوزغاش ئۈچۈن پۇختا ئاساس سېلىشى كېرەك.

بىرىنچى، مۇشۇ نۆۋەتلىك تەزكىرە تۈزۈش خىزمىتىنىڭ قۇيرۇقىنى ئۈزۈش خىزمىتىنى چىڭ تۇتۇپ ياخشى ئىشلەش كېرەك. دۆلەت ۋە ئاپتونوم رايوننىڭ تەلىپىگە ئاساسەن، ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ تۈنجى نۆۋەتلىك سوتسىيالىستىك يېڭى تەزكىرىسىنى (خەنزۇچىسىنى) تۈزۈش، نەشر قىلىش ۋەزىپىسى 2005 - يىلى ئاساسىي جەھەتتىن تاماملىنىشى كېرەك. ھازىر بۇ يىلنىڭ چىقىپ كېتىشىگە ئاران يېرىم يىلدىن كۆپرەك ۋاقىت قالدى، تۈزۈش، نەشر قىلىش ۋەزىپىسىنى تېخىچە ئورۇنداپ بولالمىغان جايلار ۋە تارماقلار خىزمەت سۈرئىتىنى مۇۋاپىق ئورۇنلاشتۇرۇپ، ھەقىقىي تۈردە ئۈنۈملۈك تەدبىرلەرنى قوللىنىپ، تۈنجى نۆۋەتلىك تەزكىرە تۈزۈش ۋەزىپىسىنى ۋاقتىدا ئورۇنداشقا ھەقىقىي تۈردە كاپالەتلىك قىلىپ، پۈتۈن ئاپتونوم رايوننىڭ تەزكىرە خىزمىتىنى ئاقسىتىپ قويماسلىقى كېرەك. ئاپتونوم رايونلۇق تەزكىرە كومىتېتى ئورۇنلار، تارماقلار ۋە ۋىلايەت، ئوبلاست، شەھەر، ناھىيەلەرنىڭ تەزكىرە خىزمىتىگە بولغان تەكشۈرۈش ۋە يېتەكچىلىكىنى كۈچەيتىپ، تەزكىرە خىزمىتىدە كۆرۈلگەن قىيىنچىلىق ۋە مەسىلىلەرنى ھەل قىلىشقا پائال ماسلىشىپ، يىل ئىچىدە ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ تۈنجى نۆۋەتلىك ئۈچ دەرىجىلىك تەزكىرە كىتابلىرىنى نەشر قىلىش ۋەزىپىسىنى ئاساسىي جەھەتتىن ئورۇنداشقا ھەقىقىي كاپالەتلىك قىلىپ، يېڭى تەزكىرە نەتىجىلىرى بىلەن ئاپتونوم رايون قۇرۇلغانلىقىنىڭ 50 يىللىقىغا سوۋغا يوللىشى كېرەك.

ئىككىنچى، سۈپەت بىرىنچى دېگەن پرىنسىپتا باشتىن ئاخىر چىڭ تۇرۇپ، نادىر ئەسەر، داڭلىق تەزكىرە چىقىرىشقا ھەقىقىي كاپالەتلىك قىلىش كېرەك. سۈپەت تەزكىرە كىتابىنىڭ جېنى، شۇنداقلا تەزكىرە كىتابىنىڭ قىممىتى. تەزكىرە خىزمىتى بەك ئۇزۇنغا سۈرۈلۈپ كەتسىمۇ بولمايدۇ، ئالدىراقسانلىق بىلەن ئىشلەنسىمۇ بولمايدۇ، بولۇپمۇ تۈنجى نۆۋەتلىك تەزكىرە تۈزۈش خىزمىتى ئاياغلىشىش ئالدىدا تۇرغاندا، ۋاقىتنى، سۈرئەتنى

www.uyghurkitap.com

قوغلىشىپ سۈپەتكە سەل قارىغان بىلەن بولمايدۇ. تەزكىرە كىتابلىرى سۈپىتىنىڭ لاياقەتلىك بولۇشىنىڭ نۇرغۇن تەلەپلىرى بولىدۇ، ئەمما ئەڭ ئاساسلىق بولغان مۇنداق ئۈچ تەلەپ بولىدۇ: بىرىنچىسى، سىياسىي جەھەتتە، دىئالېكتىك ماتېرىيالىستىك ۋە تارىخىي ماتېرىيالىستىك قاراشقا، پارتىيىنىڭ لۇشيەن، فاڭجېن، سىياسەتلىرىگە ئۇيغۇن بولۇشى، بولۇپمۇ چوڭ ھەق - ناھەق مەسىلىسىدە سىناقتىن ئۆتەلەيدىغان بولۇشى كېرەك. ئىككىنچىسى، تەزكىرە كىتابلىرىنى تۈزۈش جەھەتتە، تۈزۈلۈشى مۇكەممەل، مەزمۇنى تولۇق، ماتېرىيال توغرا، يېزىق ئىخچام، قۇرۇلما مۇۋاپىق، بايان جايىدا بولۇشى كېرەك؛ ئۈچىنچىسى، ماتېرىيال ئىگىلەش ۋە تاللاش جەھەتتە، يەرلىك ئالاھىدىلىك ۋە دەۋر ئالاھىدىلىكى ئومۇمىيۈزلۈك، سىستېمىلىق، توغرا گەۋدىلەندۈرۈلۈشى، ئىدىيىۋىلىكى، ئىلمىيلىقى ۋە ماتېرىيالچانلىقى بىرلىككە كەلگەن بولۇشى، تەزكىرە كىتابى ھەقىقىي تۈردە داڭلىق ئەسەر قىلىپ تۈزۈپ چىقىلىشى كېرەك. بۇ جەھەتتە، ئاپتونوم رايونلۇق تەزكىرە كومىتېتى تەزكىرە خىزمىتىگە مۇناسىۋەتلىك بەلگىلىمە، تەرتىپ ۋە تۈزۈملەرنى چوقۇم قاتتىق ئىجرا قىلىشى، سۈپەت ئۆتكىلىنى قاتتىق ئىگىلەپ، ئالدىراقسانلىق قىلىش ۋە قولىنىڭ ئۇچىدا ئىشلەپ قويۇشتىن قەتئىي ساقلىنىشى كېرەك. تۈزۈش، نەشر قىلىش ۋەزىپىسىنى تېخىچە ئورۇنداپ بولالمىغان جايلار، تارماقلار ۋە ئورۇنلار ھەم ۋاقىتنى چىڭ تۇتۇشى، ھەم ئېھتىياتچانلىق بىلەن ئىشلەپ كىتابنى چىقىرىشى؛ ھەم ئۈنۈمنى ئاشۇرۇشى، ھەم ئەستايىدىل بولۇشى، ئىنچىكە، ئۆلچەملىك ئىشلەش ئارقىلىق تارىخقا، خەلققە مۇناسىپ يۇقىرى سۈپەتلىك تەزكىرە كىتابلىرىنى چىقىرىشى كېرەك.

ئۈچىنچى، ئاز سانلىق مىللەت تىل - يېزىقىدىكى تەزكىرە كىتابلىرىنى تەرجىمە قىلىش، نەشر قىلىش خىزمىتىنى ئەستايىدىل ياخشى ئىشلەش كېرەك. شىنجاڭ ئاز سانلىق مىللەتلەر ئولتۇراقلاشقان رايون، ئاز سانلىق مىللەت يېزىقىدىكى تەزكىرە كىتابلىرىنى تەرجىمە قىلىپ نەشر قىلىش پارتىيە مىللىي سىياسىتىنىڭ كونكرېت نامايەندىسى شۇنداقلا مىللەتلەرنىڭ گۈللىنىشى، تەرەققىي قىلىشىنى ئىلگىرى سۈرۈش، ئىجتىمائىي مۇقىملىقنى قوغداشتىكى بىر مۇھىم خىزمەت. شۇ سەۋەبتىن ئاپتونوم رايون ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ ئۈچ دەرىجىلىك تەزكىرە كىتابلىرىنى خەنزۇچىسى بېكىتىلگەندىن كېيىن بىرلا ۋاقىتتا ئاز سانلىق مىللەت يېزىقىدا چىقىرىشنى بەلگىلىدى. شۇڭا تەزكىرە كىتابلىرىنىڭ خەنزۇچىسىنى نەشر قىلغان جايلار ۋە ئورۇنلار ئۇنى چوقۇم ئىمكانقەدەر تېز ئاز سانلىق مىللەت يېزىقىغا تەرجىمە قىلىپ چىقىرىشى كېرەك. بۇ خىزمەتنى ئاقسىتىپ قويساق بولمايدۇ، ئىشلىمىسەك تېخىمۇ بولمايدۇ.

تۆتىنچى، يېڭى بىر نۆۋەتلىك تەزكىرە تۈزۈش خىزمىتىنىڭ تۈرلۈك تەييارلىقلىرىنى ئاكتىپلىق بىلەن ياخشى ئىشلەپ، كېلەر يىلى 2 - نۆۋەتلىك تەزكىرە تۈزۈش خىزمىتىنى باشلاش ئۈچۈن ياخشى ئاساس سېلىش كېرەك. مەملىكەتلىك 3 - قېتىملىق تەزكىرە خىزمىتى يىغىنىنىڭ روھى ۋە جۇڭگو تەزكىرە يېتەكچىلىك گۇرۇپپىسىنىڭ ئورۇنلاشتۇرۇشى بويىچە، ئېلىمىزدە كۆپ ساندىكى ئۆلكە، ئاپتونوم رايونلار نەچچە يىل بۇرۇنلا يېڭى بىر نۆۋەتلىك تەزكىرە تۈزۈش خىزمىتىنى باشلىۋەتكەن. ئاپتونوم رايونىمىزمۇ تۇنجى نۆۋەتلىك تەزكىرە تۈزۈش ۋەزىپىسى ئاساسىي جەھەتتىن تاماملانغاندىن كېيىن يەنى 2006 - يىلىدىن باشلاپ 2 - نۆۋەتلىك تەزكىرە تۈزۈش خىزمىتىنى باشلىماقچى بولدى. ھازىردىن باشلاپ قەدەم باسقۇچقا بۆلۈپ، قاراتمىلىقى بولغان ھالدا كېلەر نۆۋەتلىك تەزكىرە تۈزۈش خىزمىتىنىڭ تۈرلۈك تەييارلىقلىرىنى ئوبدان قىلىپ، قېرىنداش ئۆلكە، ئاپتونوم رايونلارنىڭ مۇۋەپپەقىيەتلىك ئۇسۇللىرىنى پائال قوبۇل قىلىپ ۋە ئۆرنەك قىلىپ، ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ تۇنجى نۆۋەتلىك تەزكىرە خىزمىتىدىكى تەجرىبە - ساۋاقلارنى ئەستايىدىل يەكۈنلەپ، يېڭى بىر نۆۋەتلىك تەزكىرىنى باشلىنىشىدىنلا تىرىشىپ بىرقەدەر يۇقىرى باشلىنىش نۇقتىسىغا ئىگە قىلىشىمىز ھەمدە تىرىشىپ مەملىكەتنىڭ 2 - نۆۋەتلىك تەزكىرە خىزمىتىنىڭ ئىلگىرىلەش سۈرئىتىگە يېتىشىۋېلىشىمىز كېرەك.

3. يېڭى يولنى كېڭەيتىپ، رېئاللىققا يېقىنلىشىپ، تەزكىرىدىن پايدىلىنىش

خىزمىتىنى تېخىمۇ ياخشى ئىشلەش كېرەك

تەزكىرە قۇرۇلۇشىنىڭ مۇنداق ئىككى ۋەزىپىسى بار: بىرى، «تۈزۈش»، يەنە بىرى «پايدىلىنىش»، «تەزكىرە تۈزۈش چىڭ قائىدە، تەزكىرىدىن پايدىلىنىش تېخىمۇ چىڭ قائىدە». تەزكىرىنى تۈزۈشتىن مەقسەت تەزكىرىدىن پايدىلىنىش، ئۇنى كېيىنكى ئەۋلادلار ئۈچۈن ئۆرنەك قىلىشقا ئىشلىتىپلا قالماستىن بەلكى ھازىرقىلار ئۈچۈن خىزمەت قىلدۇرۇش تېخىمۇ مۇھىم. ھازىر ئاپتونوم رايونىمىز زور بىر تۈركۈم تەزكىرە كىتابلىرى ۋە جاي ئەھۋالى ماتېرىياللىرىنى تۈزۈپ نەشر قىلدۇردى، ئۇلار ئىنتايىن قىممەتلىك ئۈچۈر مەنبىيى ۋە غايەت زور بايلىق بولۇپ ھېسابلىنىدۇ، ئۇنىڭ ئورنىنى باشقا كىتاب - ماتېرىياللار ئالالمايدۇ. بىز ۋاقىت سەرپ قىلىپ، ئەجىر سىڭدۇرۇپ ئېرىشكەن بۇ ئەسەرلەرنى كىتاب جازىسىغا، كۇتۇپخانىغا قويۇپ قويساق بولمايدۇ، چوقۇم «تەزكىرە ئوقۇش، تەزكىرىدىن پايدىلىنىش» پائالىيىتىنى زور كۈچ بىلەن قانات يايدۇرۇپ ئۇنىڭ رولىنى ھەقىقىي تۈردە جارى قىلدۇرۇشىمىز كېرەك. شۇنىڭ ئۈچۈن، بىرىنچىدىن، تارىخ، تەزكىرە تەتقىقات نەتىجىلىرىنى ئايلاندۇرۇش خىزمىتىگە ئەھمىيەت بېرىپ، تەزكىرە ماتېرىياللىرىنى ئومۇملاشتۇرۇشچانلىقىقا ئىگە ئوقۇشلۇق ۋە پايدىلىنىشقا بولىدىغان ئۈچۈر قىلىپ پىششىقلاپ ئىشلەپ، ئۇنىڭ ئورگان، كارخانا، مەكتەپ ۋە مەھەللىگە يۈزلىنىشىنى ئىلگىرى سۈرۈپ، تارىخ، تەزكىرىلەرنىڭ رەھبەرلەرنىڭ تەدبىر بەلگىلىشى ئۈچۈن مۇلازىمەت قىلىش، پەن تەتقىقاتى ئۈچۈن مۇلازىمەت قىلىش، تەشۋىق قىلىش، ئادەم تەربىيىلەش ئۈچۈن مۇلازىمەت قىلىش، ئاساسىي قاتلامدىكى ئامما ئۈچۈن مۇلازىمەت قىلىش قاتارلىق جەھەتتىكى مۇھىم رولىنى تولۇق جارى قىلدۇرۇش كېرەك. ئىككىنچىدىن، تەزكىرىنىڭ رەقەملىشىشى ۋە تورلىشىشىنى تېزلىتىپ، تەرەققىيات ئەندىزىسىنى يېڭىلاپ، تەزكىرە بايلىقىنى پائال ئېچىپ ۋە ئۇنىڭدىن پايدىلىنىپ، تور ئارقىلىق تەزكىرىنى خەلق بىلىش، چۈشىنىش ۋە پايدىلىنىش ئىمكانىيىتىگە ئىگە قىلىپ رېئاللىق ئۈچۈن مۇلازىمەت قىلدۇرۇشىمىز كېرەك. ئۈچىنچىدىن، ھەر دەرىجىلىك رەھبەرلەر باشلامچىلىق بىلەن تەزكىرىنى ئوقۇشى، تەزكىرىدىن پايدىلىنىشى، تەزكىرىنىڭ ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ «ئۈچ مەدەنىيلىك» قۇرۇلۇشىنى ئىلگىرى سۈرۈش داۋامىدىكى رولىنى پائال جارى قىلدۇرۇشى كېرەك. بۇ جەھەتتە ھەر دەرىجىلىك تەزكىرە ئاپپاراتلىرىدىكىلەر ئىدىيىنى ئازاد قىلىپ، يېڭىلىق يارىتىپ، بايلىق ئۈستۈنلۈكىنى تولۇق جارى قىلدۇرۇشى، خىزمەت ساھەسى ۋە مۇلازىمەت ساھەسىنى ئۈزلۈكسىز كېڭەيتىپ، تارىخ، تەزكىرىنىڭ «ئۆرنەك بولۇش»، «تەربىيىگە ئىگە قىلىش» رولىنى تولۇق جارى قىلدۇرۇپ، تارىخ - تەزكىرە خىزمىتىنى تېخىمۇ زور ئۇتۇققا ۋە ئورۇنغا ئىگە قىلىشى، تارىخ - تەزكىرە خىزمىتىنى يېڭىلىق يارىتىش داۋامىدا ھاياتىي كۈچكە ئىگە قىلىشى كېرەك.

4. رەھبەرلىكنى ۋە قوشۇننى كۈچەيتىپ، تەزكىرە ئىشلىرىنىڭ ساغلام، ئىزچىل تەرەققىي قىلىشىغا كاپالەتلىك قىلىش كېرەك

تەزكىرە خىزمىتى ئۇزاق مۇددەتلىك، سىستېمىلىق مەدەنىيەت قۇرۇلۇشى. ھەر دەرىجىلىك ھۆكۈمەتلەر ۋە ھۆكۈمەتنىڭ ھەرقايسى تارماقلىرى «پارتكوم رەھبەرلىك قىلىش، ھۆكۈمەت باشقۇرۇش، تەزكىرە ئاپپاراتلىرى ئەمەلىيلەشتۈرۈش» تىن ئىبارەت تەزكىرە تۈزۈلمىسىدە باشتىن - ئاخىرى چىڭ تۇرۇپ، مەركەزنىڭ «بىرنى كىرگۈزۈش، بەشنى ئىشقا ئاشۇرۇش» تەلىپى بويىچە ئىش كۆرۈپ، يەرلىك تەزكىرە خىزمىتىنى شۇ جاي، شۇ تارماقنىڭ تەرەققىيات پىلانىغا ۋە مۇھىم ئىشلار كۈنتەرتىپىگە كىرگۈزۈپ، رەھبەر بولۇش، ئاپپارات بولۇش، خىراجەت بولۇش، قوشۇن بولۇش ۋە شارائىت بولۇشنى ئىشقا ئاشۇرۇپ، تەشكىللەش، يېتەكلەش، ماسلاشتۇرۇش ۋە ھەيدەكچىلىك قىلىش مەسئۇلىيىتىنى تېخىمۇ ئوبدان قىلىشى كېرەك. ھەر دەرىجىلىك ھۆكۈمەتلەرنىڭ رەھبەرلىرى چوقۇم تارىخىي، سىياسىي يۈكسەكلىكتە تۇرۇپ، يېڭى دەۋردىكى تەزكىرە خىزمىتىنىڭ مۇھىم ئەھمىيىتىنى تولۇق تونۇپ، تەزكىرە تۈزۈشنى ھەقىقىي تۈردە دۆلەتكە، خەلققە پايدىلىق

www.uyghurkitap.com

ئۇلۇغۋار ئىش سۈپىتىدە بىر تۇتاش ئەھمىيەت بېرىپ مۇۋاپىق ئورۇنلاشتۇرۇپ، تەزكىرە خىزمىتىنى تۇتىدىغان تارماق بولۇش، ئىشلەيدىغان ئادەم بولۇشقا، ئاپپارات ۋە خادىمنىڭ مۇقىم بولۇشىغا، تەزكىرە خىراجىتىنىڭ تولۇق ئەمەلىيلىشىشىگە ھەقىقىي كاپالەتلىك قىلىشى كېرەك.

ئۇلۇغۋار ئىشنىڭ گۈللىنىشى ئادەمگە باغلىق. تەزكىرە خىزمىتى ۋاقىتلىق ۋەزىپە ئەمەس، قوغلىشىدىغان ۋەزىپىمۇ ئەمەس، ئۇ يىلمۇ يىل داۋاملاشتۇرمىسا بولمايدىغان ئۇزۇن مۇددەتلىك خىزمەت، شۇڭا چوقۇم تەزكىرە تۈزىدىغان بىر مۇقىم قوشۇن بولۇش كېرەك. تەزكىرە خىزمىتىگە كەلسەك، ھۆكۈمەتنىڭ ئومۇمىي تەلىپى ئاپپاراتنى ئۆزگەرتمەسلىك، قوشۇننى تارقىتىۋەتمەي، خىزمەتنى ئۈزۈلدۈرۈپ قويماي، تەزكىرە ئاپپاراتى، كەسپىي قوشۇن ۋە تەزكىرە خىزمىتىنىڭ مۇقىملىقى، ئىزچىللىقىغا كاپالەتلىك قىلىش. جايلار، تارماقلار تەزكىرە ئاپپاراتى ۋە كەسپىي قوشۇننىڭ يىراق كېلەچەكنى كۆزدە تۇتۇشى، ئاپپارات بولۇش، خادىم بولۇش ۋە خىزمەت بولۇشنىلا ئىشقا ئاشۇرۇپ قالماستىن، بەلكى تەزكىرە خىزمىتىنىڭ نورمال راسخوتى ۋە كىتاب چىقىرىش خىراجىتىگىمۇ كاپالەتلىك قىلىش كېرەك، كۆپ خىل شەكىللەرنى قوللىنىپ، تەزكىرە كەسپىي قوشۇنى قۇرۇلۇشىنى زور كۈچ بىلەن كۈچەيتىشى كېرەك. بىرىنچىدىن، ھازىر بار بولغان خادىم ۋە قوشۇننىڭ مۇقىملىقىنى ياخشىلاش، بولۇپمۇ باش مۇھەررىر ۋە تايانچ خادىملار چوقۇم نىسبەتەن مۇقىم بولۇش كېرەك. ئىككىنچىدىن، كۈچلۈك خادىملارنى تولۇقلاپ ۋە سەپلەپ، تەزكىرە كەسپىي قوشۇننى كۈچەيتىش كېرەك. ھەم پېشقەدەم يولداشلارنىڭ بولۇپمۇ پېشقەدەم مۇتەخەسسىسلەرنىڭ رولىنى جارى قىلدۇرۇش، ھەم ئوتتۇرا ياش - ياش كەسپىي خادىملارنى تاللاپ سەپلەشكە ئەھمىيەت بېرىپ، ئەمەلىيەتچىل، يېڭىلىق يارىتىش، ھەمكارلىشىش ۋە تۆھپە قوشۇش روھىغا ئىگە بىر ئەۋلاد تەزكىرە ئىختىساس ئىگىلىرىنى تىرىشىپ يېتىلدۈرۈپ، تەزكىرە ئىشلىرىنى داۋاملاشتۇرىدىغان ئادەم بولۇشنى ئىشقا ئاشۇرۇش كېرەك. ئۈچىنچىدىن، تەزكىرە كەسپىي خىزمەتچىلىرىگە بولغان ئىدىيىۋى - سىياسىي تەربىيە ۋە كەسپىي ماھارەت تەربىيىسىنى كۈچەيتىپ، تەزكىرە خادىملىرىنىڭ سىياسىي سەۋىيىسى، نەزەرىيە سەۋىيىسى ۋە كەسپىي ئىقتىدارىنى ئۈزلۈكسىز ئۆستۈرۈپ، يېڭى ۋەزىيەتنىڭ ئېھتىياجىغا ماسلىشالايدىغان بىر تۈركۈم يۇقىرى ساپالىق تەزكىرە ئىختىساس ئىگىلىرىنى تىرىشىپ يېتىلدۈرۈش كېرەك. بۇ يەردە شۇنى ئالاھىدە تەكىتلەپ ئۆتىمەنكى، تەزكىرە خىزمىتى ئىدېئولوگىيە ساھەسىدىكى بىر مۇھىم بازا، سىياسىي جەھەتتە بولۇپمۇ مىللەت، دىن جەھەتتە ھەرگىز مەسىلە كۆرۈلمەسلىكى كېرەك. ھەر دەرىجىلىك تەزكىرە خىزمەتچىلىرى چوقۇم سىياسىي سەزگۈرلۈكىنى، سىياسىي پەرق ئېتىش كۈچىنى ئاشۇرۇپ، مىللىي بۆلگۈنچىلەرگە پۇرسەت قالدۇرماسلىقى كېرەك.

تەزكىرە خىزمىتى ئەجىر تەلەپ قىلىدىغان، باش چۆكۈرۈپ ئىشلەيدىغان جاپالىق خىزمەت، تەزكىرە خىزمىتى تارماقلىرىدا ئىشلەۋاتقان يولداشلارغا سەل قارىماسلىق كېرەك. ھەر دەرىجىلىك رەھبەرلەر، تارماقلار تەزكىرە خىزمەتچىلىرىنىڭ خىزمىتى ۋە تۇرمۇشىغا، سىياسىي جەھەتتە ئىلگىرىلىشىگە كۆڭۈل بۆلۈپ، ئۇلارنى تىرىشىپ غەم - ئەندىشىدىن خالاس قىلىپ، ئۇلارغا زۆرۈر خىزمەت، ئۆگىنىش، تۇرمۇش شارائىتى يارىتىپ بېرىپ، ئۇلارنى خاتىرجەم خىزمەت قىلىش، تېزرەك كۆپ نەتىجە، ياخشى نەتىجە يارىتىش ئىمكانىيىتىگە ئىگە قىلىشى كېرەك.

يولداشلار، تەزكىرە خىزمىتىنىڭ مەسئۇلىيىتى زور، ۋەزىپىسى ئېغىر. بىز ئاپتونوم رايونلۇق پارتكوم، خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ توغرا رەھبەرلىكىدە يولداش خۇ جىنتاۋ باش شۇجىلىقىدىكى پارتىيە مەركىزىي كومىتېتىنىڭ ئەتراپىغا زىچ ئۇيۇشۇپ، دېڭ شياۋپىڭ نەزەرىيىسى ۋە «ئۈچكە ۋەكىللىك قىلىش» مۇھىم ئىدىيىسى ئۇلۇغ بايرىقىنى ئېگىز كۆتۈرۈپ، روھنى ئۇرغۇتۇپ، يول ئېچىپ ئىلگىرىلەپ، خىزمەتنى پۇختا ئىشلەپ، ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ تەزكىرە خىزمىتىدە تىرىشىپ يېڭى ۋەزىيەت يارىتىش، ئاپونوم رايونىمىزنىڭ ئىسلاھات، ئېچىۋېتىش ئىشى ۋە زامانىۋىلاشتۇرۇش قۇرۇلۇشى ئىشىنى ئىلگىرى سۈرۈش، سوتسىيالىستىك ماس شىنجاڭ قۇرۇش ئۈچۈن يېڭى، تېخىمۇ زور تۆھپە قوشايلى!

ئاپتونوم رايونلۇق تەزكىرە خىزمىتى يىغىنىدا سۆزلەنگەن سۆز

ئاپتونوم رايونىنىڭ رەئىسى: جاپپار ھەبىبۇللا

(2005 - يىل 5 - ئاينىڭ 31 - كۈنى)

يولداشلار:

بۇ قېتىمقى تەزكىرە خىزمىتى يىغىنى ئاپتونوم رايون مىقياسىدا كومپارتىيە ئەزالىرىنىڭ ئىلغارلىقىنى ساقلاش تەربىيىسى كەڭ، چوڭقۇر قانات يايدۇرۇلىۋاتقان ۋەزىيەتتە ئېچىلدى، بۇ يىغىن ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ تەزكىرە تۈزۈش خىزمىتىنى يەنىمۇ ئىلگىرى سۈرۈشتە ناھايىتى مۇھىم ئەھمىيەتكە ئىگە. تۈنۈگۈن ئاپتونوم رايونىنىڭ رەئىسى، ئاپتونوم رايونلۇق تەزكىرە كومىتېتىنىڭ مۇدىرى يولداش ئىسمائىل تىلىۋالدى مۇھىم سۆز قىلىپ، يېڭى دەۋردىكى تەزكىرە خىزمىتىنى ياخشى ئىشلەشنىڭ مۇھىملىقىنى چوڭقۇر بايان قىلدى ھەمدە يېڭى بىر نۆۋەتلىك تەزكىرە تۈزۈش خىزمىتىگە قارىتا ئېنىق تەلەپلەرنى ئوتتۇرىغا قويدى. جايلار ۋە تارماقلارنىڭ رەئىسىنىڭ سۆزىنى ئەستايىدىل ئۆگىنىپ ۋە ئۆزلەشتۈرۈۋېلىپ، ئەمەلىيلەشتۈرۈشنى ئوبدان تۇتۇشنى ئۈمىد قىلدى.

20 نەچچە يىل جاپالىق تىرىشىش ئارقىلىق ئاپتونوم رايونىنىڭ تەزكىرە خىزمىتىدە مول نەتىجىلەر ۋە شان- شەرەپلەر قولغا كەلتۈرۈلدى، ناھايىتى ياخشى ئىقتىسادىي ۋە ئىجتىمائىي ئۈنۈم يارىتىلدى. بۇلار ئاپتونوم رايونىنىڭ ماددىي، سىياسىي، مەنىۋى مەدەنىيلىك قۇرۇلۇشىدا ئىجابىي رول ئوينىدى. بۇ نەتىجىلەر ئاپتونوم رايونلۇق پارتكوم، خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ توغرا رەھبەرلىك قىلغانلىقىنىڭ، ئاپتونوم رايون مىقياسىدىكى تەزكىرە خىزمەتچىلىرىنىڭ ئۆزۈندىن بۇيان نام - ئابروي قوغلاشماي خالىس تۆھپە قوشۇپ، جاپالىق ئىشلىگەنلىكىنىڭ نەتىجىسى. مەن مۇشۇ پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتىگە ۋاكالىتەن ئاپتونوم رايون تەۋەسىدىكى بارلىق تەزكىرە خىزمەتچىلىرىدىن سەمىمىي ھال سورايمەن ۋە ئۇلارغا چىن كۆڭلۈمدىن رەھمەت ئېيتىمەن!

تۆۋەندە مەن تەزكىرە خىزمىتىنى ياخشى ئىشلەش ھەققىدە بىرنەچچە پىكرىمنى ئوتتۇرىغا قويۇپ ئۆتىمەن.

1. تەزكىرە خىزمىتىنى ياخشى ئىشلەشنىڭ مۇھىملىقىغا بولغان تونۇشنى ھەقىقىي تۈردە ئۆستۈرۈش كېرەك

تەزكىرە تۈزۈش جۇڭخۇا مىللەتلىرىنىڭ ئېسىل ئەنئەنىسى، پارتىيە ۋە دۆلەتنىڭ مۇھىم ئىشى. يولداش جياڭ زېمىن ئىلگىرى: سوتسىيالىستىك يېڭى تەزكىرە تۈزۈش ئىككى مەدەنىيەت قۇرۇلۇشىنىڭ تەركىبىي قىسمى، سوتسىيالىستىك مەدەنىيەت قۇرۇلۇشىنىڭ سىستېما قۇرۇلۇشى، ئالدىنقىلارغا ۋارىسلىق قىلىپ كېيىنكىلەرگە يول ئاچىدىغان، ھازىرقىلارغا خىزمەت قىلىدىغان، كېيىنكىلەرگە نەپ يەتكۈزىدىغان مۇھىم ئىش دەپ كۆرسەتكەنىدى. ھازىر نۆۋەتتە رايونىمىزنىڭ ئىسلاھات - ئېچىۋېتىش ئىشى ۋە زامانىۋىلاشتۇرۇش قۇرۇلۇشى مۇھىم، يېڭى تارىخىي دەۋرگە قەدەم قويدى. يېڭى ۋەزىيەتتە تەزكىرە خىزمىتىنى يەنىمۇ كۈچەيتىش ۋە ياخشى ئىشلەش تەزكىرە ھۆججەتلىرىنى توپلاش ۋە ساقلاش، پەن - مەدەنىيەت ئىشلىرىنىڭ تەرەققىياتى

www.uyghurkitap.com

ۋە سوتسىيالىستىك زامانىۋىلاشتۇرۇش قۇرۇلۇشىنى ئىلگىرى سۈرۈش، ھەر مىللەت ئاممىسىغا ۋەتەنپەرۋەرلىك، سوتسىيالىزم ۋە ئىنقىلابىي ئەنئەنە تەربىيىسى ئېلىپ بېرىش، ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ «ئۈچ مەدەنىيلىك» قۇرۇلۇشىنىڭ ماس تەرەققىياتىنى ئىلگىرى سۈرۈش، ئومۇمىيۈزلۈك ھاللىق جەمئىيەت بەرپا قىلىشتەك كۆرەش نىشانىنى ئىشقا ئاشۇرۇش، سوتسىيالىستىك ئىناق جەمئىيەت بەرپا قىلىشتا ناھايىتى چوڭقۇر ئىجابىي ئەھمىيەتكە ئىگە. جايلار، تارماقلار بولۇپمۇ ئاساسلىق مەسئۇل يولداشلار تەزكىرە خىزمىتىگە يۈكسەك ئەھمىيەت بېرىپ ۋە ئۇنى قوللاپ، پارتىيە ۋە دۆلەتنىڭ تارىخ - تەزكىرە خىزمىتى ھەققىدىكى فاڭجېن - سىياسەتلىرىنى ئەستايىدىل، ئىزچىل ئەمەلىيلەشتۈرۈشى، تەزكىرە خىزمىتىنى ياخشى ئىشلەش ئاڭلىقلىقى ۋە مەسئۇلىيەتچانلىقىنى ئاشۇرۇپ، تەزكىرە خىزمىتىنى مۇھىم ئىش قاتارىدا تۇتۇشى، تەشكىللەش، رەھبەرلىك قىلىشنى ھەقىقىي كۈچەيتىپ، ئۇنۇم يارىتىپ، تەزكىرە خىزمىتىنى ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ ئىسلاھات، تەرەققىيات، مۇقىملىقىدىن ئىبارەت ئومۇمىيىتى ئۈچۈن تېخىمۇ ياخشى خىزمەت قىلدۇرۇشى كېرەك.

2. مەسئۇلىيەتنى ئايدىڭلاشتۇرۇپ، مۇھىم نۇقتىنى گەۋدىلەندۈرۈپ، تەزكىرە خىزمىتىنىڭ ئوڭۇشلۇق ئورۇندىلىشىغا كاپالەتلىك قىلىش لازىم

2005 - يىلى ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ تەزكىرە خىزمىتى ئۈچۈن ئېيتقاندا ئالدىنقىلارغا ۋارىسلىق قىلىپ، كېيىنكىلەرگە يول ئېچىلىدىغان ئاچقۇچلۇق بىر يىل. بۇ يىل تۇنجى نۆۋەتلىك تەزكىرە تۈزۈش ئاساسىي جەھەتتىن ئاخىرلىشىپ، يېڭى تەزكىرە تۈزۈش باشلىنىدۇ، دېمەك، تەزكىرە خىزمىتى دۇچ كېلىدىغان ۋەزىپە ئىنتايىن ئېغىر. جايلار، تارماقلار ۋەزىيەتنى ئېنىق تونۇپ، تەخىرسىزلىك تۇيغۇسى ۋە مەسئۇلىيەتچانلىقىنى كۈچەيتىپ، بۇ يىللىق خىزمەتلەرنى ھەقىقىي، ياخشى ئىشلەپ، ئاپتونوم رايونىمىز تەزكىرە تۈزۈش ۋەزىپىسىنىڭ ئوڭۇشلۇق ئورۇندىلىشىغا كاپالەتلىك قىلىشى لازىم.

1) مۇشۇ يىل ئىچىدە تۇنجى نۆۋەتلىك تەزكىرە تۈزۈش ۋەزىپىسىنىڭ ئاساسىي جەھەتتىن ئورۇندىلىشىغا ھەقىقىي كاپالەتلىك قىلىش لازىم. ئاپتونوم رايونىنىڭ تەزكىرە خىزمىتىنىڭ 9 - بەش يىللىق پىلانى ۋە 2010- يىلغىچە بولغان يىراق مەزگىللىك نىشان پىلانىدىكى تەلەپكە ئاساسەن، 2005 - يىلى تۇنجى نۆۋەتلىك تەزكىرە تۈزۈش ۋەزىپىسى ئاساسىي جەھەتتىن ئاخىرلىشىدۇ. بىراق نۆۋەتتە بەزى نازارەت - ئىدارىلەر ۋە ناھىيە (شەھەر) لەر تۇنجى نۆۋەتلىك تەزكىرە كىتابىنى نەشر قىلىش ۋەزىپىسىنى تېخى ئورۇنداپ بولالمىدى، خەنزۇچە تەزكىرە كىتابلىرىنى نەشر قىلىش ۋەزىپىسىنىڭ ئاران %77ى ئورۇندالدى. ئاز سانلىق مىللەتلەر يېزىقىغا تەرجىمە قىلىنغان تەزكىرە كىتابىدىن پەقەت 26سى نەشر قىلىندى، بۇ نىشاندىكى ۋەزىپىدىن خېلى يىراق. تەزكىرە تۈزۈش ھەر دەرىجىلىك ھۆكۈمەتلەرنىڭ مەجبۇرىيىتى، قىلىسىمۇ - قىلمىسىمۇ بولىدىغان خىزمەت ئەمەس، بەلكى چوقۇم ئورۇنداشقا تېگىشلىك قاتتىق ۋەزىپە. جايلار، تارماقلار بولۇپمۇ تۇنجى نۆۋەتلىك تەزكىرە تۈزۈش ۋەزىپىسىنى ئورۇنداپ بولالمىغان ئورۇنلاردىكى مەسئۇل يولداشلار مۇشۇ يىغىنىنىڭ تەلىپىگە ئاساسەن رەھبەرلىكنى كۈچەيتىپ، پىلان تۈزۈپ، خىزمەت سۈرئىتىنى تېزلىتىپ، يىل ئاخىرىدىن بۇرۇن ۋەزىپىنى ئورۇنداشقا ھەقىقىي كاپالەتلىك قىلىشى كېرەك. بۇ قېتىمقى يىغىندىن كېيىن ئاپتونوم رايونلۇق تەزكىرە كومىتېتى تەكشۈرۈش ئېلىپ بېرىپ، ھەيدەكچىلىك قىلىش، تەدبىرلەرنى ئەمەلىيلەشتۈرمىگەن، خىزمەتلەرنى ئاقسىتىپ قويغان ئاز ساندىكى ئورۇنلارنى ھۆكۈمەتكە مەلۇم قىلىدۇ، ئۇلارنى ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتى ئومۇمىي ئۇقتۇرۇش چىقىرىپ تەنقىدلەيدۇ.

2) سۈپەت ئۆتكىلىنى چىڭ تۇتۇپ، تەزكىرە كىتابلىرىنىڭ سۈپىتىگە كاپالەتلىك قىلىش لازىم. سۈپەت تەزكىرە كىتابلىرىنىڭ جېنى. ۋاقىت قىس، ۋەزىپە ئېغىر بولۇۋاتقان ھازىرقىدەك ئەھۋالدا جايلار، ئالاقىدار تارماقلار ۋە ھەر مىللەت تەزكىرە خىزمەتچىلىرى چوقۇم «سۈپەت بىرىنچى» ئېڭىدا چىڭ تۇرۇپ، ئازراقمۇ بىخەستەلىك قىلماسلىقى لازىم. ئۇنىڭدىن باشقا سۈپەت نازارەت قىلىش - باشقۇرۇش سىستېمىسى ۋە تۈزۈمىنى يەنىمۇ مۇكەممەللەشتۈرۈپ، يېتەكچىلىك، ماسلاشتۇرۇش ۋە تەكشۈرۈش سالمىقىنى ئاشۇرۇشى، ئۈچ

دەرىجىلىك بېكىتىش تۈزۈمىنى چىڭ تۇتۇپ، سىياسىي ئۆتكەلنى چىڭ ئىگىلىشى كېرەك. ئۈچ دەرىجىلىك بېكىتىشتىن ئۆتمىگەن كىتابلارنى نەشر قىلىشقا ھەرگىز بولمايدۇ.

3) تەزكىرە كىتابلىرىنى ئاز سانلىق مىللەتلەر يېزىقىغا تەرجىمە قىلىپ نەشر قىلىش خىزمىتىنى ئېرىلتىش لازىم. ئاپتونوم رايونىمىزدا سوتسىيالىستىك يېڭى تەزكىرىلەرنىڭ خەنزۇچىسى بېكىتىلىپ نەشر قىلىنغاندىن كېيىن دەرھال ئاز سانلىق مىللەت يېزىقىغا تەرجىمە قىلىپ نەشر قىلدۇرۇش كېرەك. ھازىر تەزكىرە كىتابلىرىنى ئاز سانلىق مىللەت يېزىقىغا تەرجىمە قىلىپ نەشر قىلىش خىزمىتىنىڭ سۈرئىتى ئاستا بولماقتا، بەزى خەنزۇچە تەزكىرە كىتابلىرىنىڭ نەشر قىلىنغىنىغا 8 - 9 يىل بولغان بولسىمۇ، ئاز سانلىق مىللەت يېزىقىدىكىسىنى نەشر قىلىش خىزمىتى تېخى ھەر دەرىجىلىك ھۆكۈمەت ۋە تارماقلارنىڭ خىزمەت پىلانىغا كىرگۈزۈلمىدى. شىنجاڭ كۆپ مىللەت توپلىشىپ ئولتۇراقلاشقان رايون، شۇڭا كەڭ ئاز سانلىق مىللەت ئوقۇرمەنلىرىنىڭ تەزكىرە كىتابلىرىغا بولغان ئېھتىياجىنى تولۇق نەزەرگە ئېلىش كېرەك. تەزكىرە كىتابلىرىدا شىنجاڭنىڭ تارىخى، بىر كەسىپ، بىر رايوننىڭ تەرەققىيات ئەھۋالى، شىنجاڭدىكى ھەر مىللەت خەلقىنىڭ پارتىيىنىڭ رەھبەرلىكىدە جاپاغا چىداپ كۈرەش قىلىپ تەبىئەتنى ئۆزگەرتكەنلىكىدەك ئۇلۇغ مۇساپىسى، ھەر مىللەت خەلقىنىڭ ۋەتەننىڭ بىرلىكىنى قوغداش، مىللىي بۆلگۈنچىلىككە قارشى تۇرۇش، مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقىنى قوغداش ۋە چېگرا رايوننى گۈللەندۈرۈش، قوغداش يولىدا نامايان قىلغان تىللاردا داستان بولغۇدەك تەسىرلىك ئىش - ئىزلىرى ئەينەن خاتىرىلىنىدۇ، بۇ تەزكىرە كىتابلىرى دەۋر مېلودىيىسىنى ياڭرىتىپ، ۋەتەنپەرۋەرلىك، كوللېكتىۋىزم، سوتسىيالىزم تەربىيىسى ئېلىپ بېرىشتىكى «يەرلىك دەرسلىك» . جايلار، تارماقلار تەزكىرە كىتابلىرىنى ئاز سانلىق مىللەت يېزىقىغا تەرجىمە قىلىپ نەشر قىلىش مەسىلىسىنى پارتىيىنىڭ مىللىي سىياسىتىنى ئىزچىللاشتۇرۇش، مۇقىملىقنى ساقلاش ۋە ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ مەدەنىيەت ئىشلىرىنى ئىلگىرى سۈرۈپ تەرەققىي قىلدۇرۇش يۈكسەكلىكىدە تۇرۇپ تونۇپ، بۇ خىزمەتنى ھەقىقىي تۈردە ياخشى تۇتۇشى كېرەك. خەنزۇچە تەزكىرە كىتابىنى نەشر قىلىپ بولغان جايلار ۋە ئورۇنلار تەزكىرە كىتابلىرىنى ئاز سانلىق مىللەت يېزىقىغا تەرجىمە قىلىپ ئىمكانقەدەر نەشر قىلىشى، ئىككى خىل يېزىقتىكى تەزكىرە كىتابىنىڭ ۋاقىت پەرقىنى ئىمكانقەدەر قىسقارتىشى كېرەك.

4) تەزكىرىدىن پايدىلىنىش ساھەلىرىنى كېڭەيتىپ، رېئاللىق ئۈچۈن تېخىمۇ ياخشى خىزمەت قىلدۇرۇش لازىم. تەزكىرە تۈزۈشتىن مەقسەت ئۇنىڭدىن پايدىلىنىش. تەزكىرىنى ئىسلاھات - ئېچىۋېتىش ئىشى ۋە زامانىۋىلاشتۇرۇش قۇرۇلۇشى ئۈچۈن تېخىمۇ ياخشى خىزمەت قىلدۇرغاندىلا ئاندىن ئۇ قۇدرەتلىك ھاياتىي كۈچكە ئىگە بولىدۇ. ھەر دەرىجىلىك تەزكىرە تارماقلىرىدىكىلەر ھەم تارىخىي مەسئۇلىيەتچانلىق بىلەن نادىر تەزكىرىلەرنى ۋۇجۇدقا كەلتۈرۈشى، ھەم دەۋرگە خاس مەسئۇلىيەتچانلىق بىلەن رېئاللىققا ئەھمىيەت بېرىپ، جەمئىيەتكە مۇلازىمەت قىلىپ، «ھازىرقى زامان ئۈچۈن خىزمەت قىلدۇرۇش» ئۈچۈن كۆپرەك كۈچ سەرپ قىلىشى، تەزكىرە تۈزۈش بىلەن ئۇنىڭدىن پايدىلىنىشنى ئوخشاش مۇھىم ئورۇنغا قويۇشى كېرەك. ھەر دەرىجىلىك تەزكىرە ئاپپاراتلىرى ئاپتونوم رايوننىڭ مەركىزىي خىزمىتىنى زىچ چۆرىدەپ تەزكىرە بايلىقىنى ئېچىش ۋە ئۇنىڭدىن پايدىلىنىشنى كۈچەيتىپ، تەزكىرە كىتابلىرىنىڭ تۈرلۈك ئىقتىدارىنى تولۇق جارى قىلدۇرۇپ، ئۇنى ھەر دەرىجىلىك رەھبەرلەرنىڭ جايلار ئەھۋالىنى بىلىشى، تارىخنى چۈشىنىشى، ئىلمىي تەدبىر بەلگىلىشىدىكى زۆرۈر كىتابقا، پەن - تېخنىكا، مائارىپ، مەدەنىيەت خىزمەتچىلىرىنىڭ قورال كىتابىغا، كەڭ خەلق ئاممىسىنىڭ جايلار ئەھۋالىنى چۈشىنىشتىكى دەرسلىك كىتابىغا، بىر جاي، بىر كەسىپنىڭ قىياپىتىنى تەشۋىق قىلىشتىكى تەشۋىقات كىتابىغا، سوتسىيالىستىك ئىناق جەمئىيەت بەرپا قىلىشتا قوللىنىشقا بولىدىغان چوڭ ماتېرىيال كىتابىغا ئايلاندۇرۇپ، ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ زامانىۋىلاشتۇرۇش قۇرۇلۇشى ئۈچۈن تېخىمۇ ياخشى خىزمەت قىلدۇرۇشى لازىم.

3. تەشكىلىي رەھبەرلىكنى كۈچەيتىپ، قوشۇن قۇرۇلۇشىنى ياخشىلاش لازىم

جايلار تەزكىرە خىزمىتىگە بولغان رەھبەرلىكنى ھەقىقىي كۈچەيتىپ، «بىرنى كىرگۈزۈش، بەش بولۇش» نى يەنى تەزكىرە تۈزۈش خىزمىتىنى جايلارنىڭ ئىقتىسادىي، ئىجتىمائىي تەرەققىيات پىلانى ۋە ھەر دەرىجىلىك

دەۋر بىلەن تەڭ ئىلگىرىلەپ، ھەقىقىي تۇتۇپ ئەمەلىي ئىشلەپ، 2005 - يىلى 1 - نۆۋەتلىك تەزكىرە تۈزۈش ۋەزىپىسىنى ئاساسىي جەھەتتىن ئورۇنداشقا كاپالەتلىك قىلايلى

ئاپتونوم رايونلۇق تەزكىرە كومىتېتى پارتگۇرۇپپىسىنىڭ شۇجىسى، مۇئاۋىن مۇدىر: سۈي شۇجيې

رەھبەرلەر، يولداشلار:

بىز ئېچىۋاتقان بۇ قېتىمقى ئاپتونوم رايونلۇق تەزكىرە خىزمىتى يىغىنىنىڭ مۇنداق ئىككى ئاساسلىق قارالمىسى بار: بىرى، 2004 - يىللىق تەزكىرە خىزمىتىنى خۇلاسىلەپ، 2005 - يىللىق خىزمەت ۋەزىپىلىرىنى ئەمەلىيلەشتۈرۈپ، 1 - نۆۋەتلىك تەزكىرە تۈزۈش ۋەزىپىسىنى قەرەلىدە ئاساسىي جەھەتتىن ئورۇنداشقا كاپالەتلىك قىلىش؛ يەنە بىرى، ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ 2 - نۆۋەتلىك تەزكىرە تۈزۈش لايىھىسىنى مۇزاكىرە قىلىش ۋە بېكىتىش. تۆۋەندە مەن ئاپتونوم رايونلۇق تەزكىرە كومىتېتىغا ۋاكالىتەن خىزمەت دوكلاتى بېرىمەن.

1. ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ 2004 - يىللىق تەزكىرە خىزمىتى

1) تەزكىرە كىتابلىرىنى نەشر قىلىشتا يېڭى تەرەققىيات بارلىققا كەلدى.

2004 - يىلى ئۈچ دەرىجىلىك تەزكىرە كىتابىدىن 18ى نەشر قىلىندى، بۇنىڭ ئىچىدە «شىنجاڭ

هۆكۈمەتلەرنىڭ ۋەزىپىسى قاتارىغا كىرگۈزۈپ، رەھبەر بولۇش، ئاپپارات بولۇش، خىراجەت بولۇش، قوشۇن بولۇش، شارائىت بولۇشنى ئىشقا ئاشۇرۇپ، تەزكىرە خىزمىتىنى قانات يايدۇرۇش ئۈچۈن ياخشى شارائىت يارىتىپ بېرىشى لازىم.

ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ تەزكىرە خىزمىتىنى ياخشى ئىشلەشتە چوقۇم يۇقىرى ساپالىق بىر تايانچ قوشۇن بولۇشى لازىم. جايلار ۋە تەزكىرە ئىشخانىلىرى قوشۇن قۇرۇلۇشىنى ئۇزاق مەزگىللىك ستراتېگىيىلىك ۋەزىپە دەپ بىلىپ دائىم چىڭ تۇتۇشى لازىم. ئىختىساس ئىگىلىرىنى تەربىيىلەشنى كۈچەيتىپ، تەزكىرە خىزمەتچىلىرىنى تەربىيىلەش سالمىقىنى ئاشۇرۇپ، تەزكىرىچىلەرنىڭ سىياسىي نەزەرىيە ساپاسى ۋە كەسپىي سەۋىيىسىنى ئۈزلۈكسىز ئۆستۈرۈش لازىم. يېڭى كۈچلەرنى تەربىيىلەش ۋە تولۇقلاشقا ئەھمىيەت بېرىپ، خادىم قۇرۇلمىسىنى ياخشىلاپ، سىياسىي ساپاسى ياخشى، سىياسىي نەزەرىيە سەۋىيىسى ۋە كەسپىي ئىقتىدارى يۇقىرى، تەزكىرە كەسپىنى قىزغىن سۆيىدىغان مۇنەۋۋەر ئىختىساس ئىگىلىرىنى تەزكىرە سېپىگە ۋاقتىدا سەپلەپ تەزكىرە ئىشلىرىنىڭ ئەۋلادمۇ ئەۋلاد داۋاملىشىشىغا كاپالەتلىك قىلىش كېرەك.

يولداشلار گۈللەنگەن دەۋردە تەزكىرە تۈزۈش ھازىرقىلارغا شەرەپ كەلتۈرىدىغان، كېيىنكىلەرگە نەپ يەتكۈزىدىغان ئۇلۇغۋار ئىش. ئاپتونوم رايونلۇق پارتكوم، خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ توغرا رەھبەرلىكىدە دېڭ شياۋپىڭ نەزەرىيىسى ۋە «ئۈچكە ۋەكىللىك قىلىش» مۇھىم ئىدىيىسىنى يېتەكچى قىلىپ، پارتىيە 16 - نۆۋەتلىك مەركىزىي كومىتېتى 3 -، 4 - ئومۇمىي يىغىنلىرى ۋە ئاپتونوم رايونلۇق پارتكوم 6 - نۆۋەتلىك كومىتېتى 8 - ئومۇمىي (كېڭەيتىلگەن) يىغىنىنىڭ روھىنى ئەستايىدىل ئىزچىللاشتۇرۇپ، دەۋرگە ماس ھالدا يول ئېچىپ ئىلگىرىلەپ، ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ تەزكىرە خىزمىتىدە ئۈزلۈكسىز يېڭى ۋەزىيەت يارىتىش ئۈچۈن يېڭى، تېخىمۇ زور تۆھپە قوشايلى.

ئومۇمىي تەزكىرىسى»، دائىرىسىدىكى كەسپىي تەزكىرە 7 توم يەنى «جامائەت خەۋپسىزلىكى تەزكىرىسى»، «بىناكارلىق ماتېرىياللىرى سانائىتى تەزكىرىسى»، «ئاممۋى تەشكىلاتلار تەزكىرىسى. ئىشچىلار ئۇيۇشمىسى» «ھۆكۈمەت ئىشلىرى تەزكىرىسى . خەلق قۇرۇلتىيى»، «ستاتىستىكا تەزكىرىسى»، داۋاملاشتۇرۇلۇپ تۈزۈلۈۋاتقانلىرىدىن «تاماكىچىلىق تەزكىرىسى»، «پوچتا تەزكىرىسى». ۋىلايەت، ئوبلاست، ناھىيە، شەھەر تەزكىرىسى 12 توم يەنى «ئالتاي ۋىلايىتى تەزكىرىسى»، «قىزىلسۇ قىرغىز ئاپتونوم ئوبلاستى تەزكىرىسى» «قەشقەر ۋىلايىتى تەزكىرىسى»، «ئىلى قازاق ئاپتونوم ئوبلاستى تەزكىرىسى»، «تۇرپان ۋىلايىتى تەزكىرىسى» «باي ناھىيىسى تەزكىرىسى»، «قابا ناھىيىسى تەزكىرىسى»، «موڭغۇلكۈرە ناھىيىسى تەزكىرىسى»، «تېكەس ناھىيىسى تەزكىرىسى»، «يېڭىسار ناھىيىسى تەزكىرىسى»، «شىمىگو رايونى تەزكىرىسى»، «سايباغ رايونى تەزكىرىسى». 2004 - يىللىق «شىنجاڭ يىلنامىسى» نىڭ خەنزۇچىسى 9 - ئاينىڭ 26 - كۈنى، ئۇيغۇرچىسى يىل ئاخىرىدا نەشر قىلىنىپ تارقىتىلدى. ئۇيغۇرچە «ئاشلىق تەزكىرىسى»، «شايار ناھىيىسى تەزكىرىسى» قازاقچە «باركۆل قازاق ئاپتونوم ناھىيىسى تەزكىرىسى» نەشر قىلىندى. 2004 - يىلىنىڭ ئاخىرىغىچە 57 توم كەسپىي تەزكىرە نەشر قىلىنىپ، پىلان %66 ئورۇندالدى، 91 توم ۋىلايەت، ناھىيە تەزكىرىسى نەشر قىلىنىپ، پىلان %85 ئورۇندالدى.

2) يىلنامە نەشر قىلىش خىزمىتى ئۈزلۈكسىز سىلجىتىلدى.

نۆۋەتتە ئاپتونوم رايونلۇق تەزكىرە كومىتېتى بىلەن بىڭتۇەن تارىخ - تەزكىرە ئىشخانىسى يىلنامە چىقارغاندىن سىرت، ئۈرۈمچى، قاراماي، شىخەنزە شەھەرلىرى، بايىنغولىن، بورتالا ئوبلاستلىرى، قەشقەر، ئاقسۇ ۋىلايەتلىرى، ئايرىم ناھىيە، شەھەرلەر ۋە قىسمەن نازارەت - ئىدارىلەرمۇ ئۆزىنىڭ يىلنامىلىرىنى نەشر قىلىپ چىقاردى.

3) تەزكىرىلەرنى ئازسانلىق مىللەت يېزىقىغا تەرجىمە قىلىپ نەشر قىلىش خىزمىتىگە مۇئەييەن ئېتىبار بېرىلدى.

يېقىنقى بىرنەچچە يىلدىن بېرى، ئاپتونوم رايونلۇق پارتكوم ۋە خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ يۇكسەك دەرىجىدە ئەھمىيەت بېرىشى بىلەن ئاپتونومىيىمىزنىڭ ئاز سانلىق مىللەت تىل - يېزىقىدىكى تەزكىرىلەرنى نەشر قىلىش خىزمىتى ئالاقىدار تارماق ۋە ۋىلايەت رەھبەرلىرىنىڭ ئەھمىيەت بېرىشىگە، غەمخورلۇقىغا مۇيەسسەر بولدى. نۆۋەتتە ئاز سانلىق مىللەت تىل - يېزىقىدىكى تەزكىرە كىتابىدىن 26سى نەشر قىلىندى.

4) تەزكىرىنى ئۈچۈرلاشتۇرۇش قۇرۇلۇشى يېڭى باسقۇچقا قەدەم قويدى.

5) تەكشۈرۈپ تەتقىق قىلىش پائال قانات يايدۇرۇلۇپ، خىزمەتلەرنىڭ ساغلام ئىلگىرىلىشىگە تۈرتكە بولدى.

ئاپتونوم رايونلۇق تەزكىرە كومىتېتىنىڭ رەھبەرلىرى ۋە ئالاقىدار خادىملار 2004 - يىل 8 - ئاينىڭ 30 - كۈنىدىن 9 - ئاينىڭ 15 - كۈنىگىچە ۋە 9 - ئاينىڭ 10 - كۈنىدىن 26 - كۈنىگىچە ئالتاي ۋىلايىتىگە قاراشلىق ناھىيىلەر، قاراماي شەھىرى، بايىنغولىن ئوبلاستى، ئاقسۇ ۋىلايىتى، قەشقەر ۋىلايىتى ۋە قىزىلسۇ ئوبلاستىدىكى قىسمەن ناھىيە، شەھەرلەرگە بېرىپ، شۇ يەرنىڭ تەزكىرىچىلىك قوشۇنى، خىزمەت شارائىتىغا دائىر ئەھۋالىنى ئىگىلىدى ۋە ئۇلارنىڭ تەزكىرىچىلىك خىزمىتىگە يېتەكچىلىك قىلدى. 7 - ئاينىڭ باشلىرىدا ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ تەستىقلىشى بىلەن ئاپتونوم رايونلۇق تەزكىرە كومىتېتى 1 - نۆۋەتلىك تەزكىرە تۈزۈش ۋەزىپىسىنى تېخى ئورۇنداپ بولالمىغان 22 نازارەت - ئىدارىنىڭ تەزكىرە تۈزۈش ئىشلىرىنى تەكشۈرۈپ تەتقىق قىلدى، تەكشۈرۈپ تەتقىق قىلىشقا ئاپتونوم رايونلۇق سىياسىي كېڭەشنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى سەرجې، ئاپتونوم رايونلۇق سىياسىي كېڭەشنىڭ سابىق مۇئاۋىن رەئىسى فېڭ داجېنلار يېتەكچىلىك قىلدى.

6) تەزكىرە كىتابلىرىنىڭ سۈپىتىگە يۇكسەك دەرىجىدە ئەھمىيەت بېرىلدى.

www.uyghurkitap.com

2004 ـ يىلى «شىنجاڭ يىلنامىسى»، «بىڭتۈەن يىلنامىسى»، «ئۈرۈمچى يىلنامىسى» جۇڭگو يىلنامە مۇكاپاتىغا ئېرىشتى. 2004 ـ يىلى ئۆتكۈزۈلگەن ئاپتونوم رايونلۇق 6 ـ نۆۋەتلىك پەلسەپە ـ ئىجتىمائىي پەن ساھەسىدىكى مۇنەۋۋەر نەتىجىلەرنى باھالاشتا خەنزۇچە 2002 ـ يىللىق «شىنجاڭ يىلنامىسى» 2 ـ دەرىجىلىك مۇكاپاتقا، «شىنجاڭ ئومۇمىي تەزكىرىسى . يەر تەۋرەش تەزكىرىسى» 3 ـ دەرىجىلىك مۇكاپاتقا ئېرىشتى.

7) مەملىكەتلىك تەزكىرە ئىلمىي مۇھاكىمە يىغىنى مۇۋەپپەقىيەتلىك ئېچىلدى.

2004 ـ يىل 8 ـ ئاينىڭ ئوتتۇرلىرىدا ئاپتونوم رايونلۇق تەزكىرە كومىتېتى مەملىكەتلىك تەزكىرە ئىلمىي جەمئىيىتىنىڭ 2004 ـ يىللىق ئىلمىي مۇھاكىمە يىغىنىنى تەشكىللىدى ۋە يىغىندىن كېيىنكى ئېكسكۇرسىيە ئىشلىرىنى ئۈستىگە ئالدى.

8) تەزكىرە كادىرلىرى ئىچكىرىگە ئۆگىنىش ۋە ئېكسكۇرسىيىگە ئورۇنلاشتۇرۇلدى.

2004 ـ يىلى ئاساسىي قاتلامدىكى تەزكىرە كادىرلىرى ئىچكىرىگە ئۆگىنىش ۋە ئېكسكۇرسىيىگە ئۇيۇشتۇرۇلدى، ئۇلار ئاساسلىقى ئىچكىرىدىكى ئۆلكە، ئاپتونوم رايونلارنىڭ 2 ـ نۆۋەتلىك تەزكىرە تۈزۈشكە دائىر تەجرىبىلىرىنى ئۆگىنىپ كەلدى.

2. 2005 ـ يىللىق خىزمەت ۋەزىپىلىرىنى تىرىشىپ ئورۇنداش كېرەك

1) كۈچلۈك تەدبىر قوللىنىپ، خىزمەت سۈپىتىنى ئۆستۈرۈپ، 1 ـ نۆۋەتلىك تەزكىرە تۈزۈش ۋەزىپىسىنى ئاساسىي جەھەتتىن ئورۇنداشقا كاپالەتلىك قىلىش كېرەك.

(1) «شىنجاڭ ئومۇمىي تەزكىرىسى»نى نەشر قىلىشتا بوشۇش ھاسىل قىلىش كېرەك. 2005 ـ يىلى كەسپىي تەزكىرىدىن 18نى نەشر قىلىش پىلانلاندى: «مەدەنىيەت تەزكىرىسى»، «بىناكارلىق تەزكىرىسى» «ھۆكۈمەت ئىشلىرى تەزكىرىسى . ھۆكۈمەت»، «يەر تەزكىرىسى»، «مىللەت تەزكىرىسى»، «ئاممىۋى تەشكىلاتلار تەزكىرىسى . سودا ـ سانائەتچىلەر بىرلەشمىسى»، «ئاممىۋى تەشكىلاتلار تەزكىرىسى . ئاياللار بىرلەشمىسى»، «مۇھىت ئاسراش تەزكىرىسى»، «ئەسەر نەشرىياتچىلىقى تەزكىرىسى»، «مائارىپ تەزكىرىسى» «ساياھەتچىلىك تەزكىرىسى»، «رەڭلىك مېتال سانائىتى تەزكىرىسى»، «تاشقى سودا تەزكىرىسى»، «مەدەنىيەت يادىكارلىقى تەزكىرىسى»، «نوپۇس ۋە پىلانلىق تۇغۇت تەزكىرىسى»، «ئۇنىۋېرسال ئىگىلىك تەزكىرىسى»، «باھا تەزكىرىسى»، «يېزا ـ بازار كارخانىلىرى تەزكىرىسى». ئاپتونوم رايون «شەخسلەر تەزكىرىسى»، «چوڭ ئىشلار»، «ئومۇمىي بايان»، «رايونلارنىڭ تەشكىلىي تۈزۈلۈشى»، «مۇزلۇقلار، دەريا. ئېقىنلار تەزكىرىسى»، «يەر شەكلى تەزكىرىسى» قاتارلىقلارنى نەشر قىلىشقا مالىيەدىن 500 مىڭ يۈەن ئاجراتتى. «ھايۋانات تەزكىرىسى»، «ئۆسۈملۈك تەزكىرىسى»، «تۇپراق تەزكىرىسى»، «يەر ناملىرى تەزكىرىسى»، «گېزىتچىلىك تەزكىرىسى»، «ئاممىۋى تەشكىلاتلار تەزكىرىسى . كوممۇنىستىك ياشلار ئىتتىپاقى»، «دېموكراتىك پارتىيە ـ گۇرۇھلار تەزكىرىسى»، «دىن تەزكىرىسى»، «ئەدەبىيات ـ سەنئەت تەزكىرىسى» قاتارلىقلارنى چىڭ تۇتۇپ يېزىش ياكى تەكشۈرۈپ بېكىتىپ نەشر قىلىش كېرەك.

يىل بېشىدا كومىتېتىمىز «شىنجاڭ ئومۇمىي تەزكىرىسى»نى نەشر قىلىش مەسىلىسى توغرىلىق ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتىگە مەخسۇس دوكلات يوللىدى، ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتى دوكلاتىمىزغا ئېتىبار بىلەن قاراپ، 2005 ـ يىل 1 ـ ئاينىڭ 11 ـ كۈنى «شىنجاڭ ئومۇمىي تەزكىرىسى»نى نەشر قىلىشقا ھەيدەكچىلىك قىلىش ـ كېلىشتۈرۈش يىغىنى ئاچتى. يىغىندا ئاپتونوم رايون 2005 ـ يىلى نەشر قىلىنىدىغان 18 توم تەزكىرە كىتابىنى ئاپتونوم رايون قۇرۇلغانلىقىنىڭ 50 يىللىقىغا كاتتا سوۋغا قىلىشنى ئېنىق بەلگىلەپ، ئاپتونوم رايونلۇق تەزكىرە كومىتېتىدىن تەكشۈرۈش، ھەيدەكچىلىك قىلىش سالمىقىنى ئاشۇرۇپ، بۇ تەزكىرىلەرنىڭ ۋاقتىدا نەشر قىلىنىشىغا كاپالەتلىك قىلىشنى تەلەپ قىلدى. يىغىندىن كېيىن، ئاپتونوم

رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتى رەئىس ئىسمائىل تىلىۋالدىنىڭ تەستىقى بىلەن بۇ ھەقتە «يىغىن خاتىرىسى» تارقاتتى.

(2) ۋىلايەت، ناھىيە تەزكىرىسىدىن توققۇزنى نەشر قىلىش پىلانلاندى: «جېمىنەي ناھىيىسى تەزكىرىسى»، «خوتەن شەھىرى تەزكىرىسى»، «توققۇزتارا ناھىيىسى تەزكىرىسى»، «كېرىيە ناھىيىسى تەزكىرىسى»، «نىيە ناھىيىسى تەزكىرىسى»، «چىرا ناھىيىسى تەزكىرىسى»، «توقسۇن ناھىيىسى تەزكىرىسى»، «ئاقسۇ ۋىلايىتى تەزكىرىسى» ۋە «قۇمۇل شەھىرى تەزكىرىسى» (2 - نۆۋەتلىك).

(3) «ئورمانچىلىق تەزكىرىسى»نى ئۇيغۇرچىگە تەرجىمە قىلىپ نەشر قىلىش، «قەشقەر ۋىلايىتى تەزكىرىسى» بىلەن «سوت تەزكىرىسى»نىڭ ئۇيغۇرچە تەرجىمىسىنى تەكشۈرۈپ بېكىتىپ نەشر قىلىش، «قاغىلىق ناھىيىسى تەزكىرىسى» ئۇيغۇرچە تەرجىمىسىنى بېكىتىش، «ئۇلۇغچات ناھىيىسى تەزكىرىسى»نىڭ قىرغىزچە تەرجىمىسىنى تەكشۈرۈپ بېكىتىش، نەشر قىلىش خىزمىتىنى تاماملاش كېرەك.

2) تەزكىرە كىتابلىرىنىڭ سۈپىتىگە يۇكسەك دەرىجىدە ئەھمىيەت بېرىپ، سۈپەت ئېڭىنى يەنىمۇ كۈچەيتىش كېرەك.

3) تەزكىرە كىتابلىرىنى ئازسانلىق مىللەت يېزىقىغا تەرجىمە قىلىپ نەشر قىلىش خىزمىتىگە يۇكسەك ئەھمىيەت بېرىش كېرەك.

تەزكىرە كىتابلىرىنى تەرجىمە قىلىپ نەشر قىلىش ئىنتايىن مۇھىم مەسىلە. تەزكىرە كىتابلىرى ئاممىغا يۈزلەنگەن، جايلار ئەھۋالىنى ئومۇمىيۈزلۈك ئەكس ئەتتۈرىدىغان ئوقۇشلۇق، بولۇپمۇ تەزكىرە كىتابلىرىدا خاتىرىلەنگەن پاكىتلار ئاممىغا ئىنتايىن يېقىن بولغاچقا، ئامما ئاسانلا چۈشىنەلەيدۇ ۋە ئىگىلىيەلەيدۇ. شىنجاڭ ئازسانلىق مىللەتلەر توپلىشىپ ئولتۇراقلاشقان چېگرا رايون، شىنجاڭنىڭ تارىخى پۈتكۈل جۇڭخۇا مىللەتلىرىنىڭ تارىخىنىڭ مۇھىم تەركىبىي قىسمى. بۇ تارىخىي پاكىت خەنزۇچە تارىخىي ئەسەرلەردىلا كۆپلەپ خاتىرىلەنگەن ۋە ئەكس ئەتتۈرۈلگەن بولماستىن، ئاز سانلىق مىللەت تارىخىي ئەسەرلىرىدىمۇ خېلى كۆپ خاتىرىلەنگەن، ئارخېئولوگىيە خىزمىتىدىكى نۇرغۇن مۇۋەپپەقىيەتلەر بۇلارنى دەلىللىدى. تەزكىرە كىتابلىرى ئارقىلىق بۇ تارىخىي پاكىتلارنى ئاممىغا بىلدۈرگەنلىك يولداش جياڭ زېمىننىڭ شىنجاڭنىڭ تارىخىنى توغرا تەشۋىق قىلىش يوليورۇقىنى ئەمەلىي ھەرىكىتىمىز بىلەن ئىزچىللاشتۇرغانلىق، ۋەتەننىڭ بىرلىكىنى، مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقىنى قوغدىغانلىق. شۇڭا تەزكىرىلەرنى ئاز سانلىق مىللەت يېزىقىغا تەرجىمە قىلىپ نەشر قىلىش خىزمىتىگە چوقۇم ئەھمىيەت بېرىشىمىز، تەزكىرىلەرنىڭ خەنزۇچىسى نەشر قىلىنغان ھامان ئاز سانلىق مىللەت يېزىقىغا تەرجىمە قىلىپ نەشر قىلىش خىزمىتىنى ئورۇنلاشتۇرۇشىمىز لازىم. تۇرلۇك سەۋەبلەر تۈپەيلىدىن بۇ جەھەتتىكى خىزمەتلەر ئانچە ئىشلەنمەي قالدى. ھەر دەرىجىلىك تەزكىرە ئاپپاراتلىرى 1 - نۆۋەتلىك خەنزۇچە تەزكىرىلەرنى نەشر قىلىش ۋەزىپىسىنى ئاساسىي جەھەتتىن تاماملىغاندىن كېيىن، ئۇلارنى تەرجىمە قىلىش ۋەزىپىسىنى مۇھىم ئىشلار كۈنتەرتىپىگە كىرگۈزۈپ، يېڭى يۇكسىلىش ھاسىل قىلىش كېرەك.

ئاپتونوم رايون مالىيەسى 2002 - يىلدىن باشلاپ ھەر يىلى 500 مىڭ يۈەن نامراتلارنى يۆلەش مەبلىغى ئاجرىتىپ، نامرات ناھىيىلەرنىڭ تەزكىرە كىتابلىرىنى نەشر قىلىشىغا ياردەم بەرمەكتە. 1 - نۆۋەتلىك خەنزۇچە تەزكىرىلەرنى نەشر قىلىش ۋەزىپىسى ئاساسىي جەھەتتىن تاماملانغاندىن كېيىن، ئاپتونوم رايون بۇ مەبلەغنى مىللىي يېزىقتىكى تەزكىرىلەرنى ئىشلەشكە ئورۇنلاشتۇرۇپ، مىللىي يېزىقتىكى تەزكىرە كىتابلىرىنى نەشر قىلىش سۈرئىتىنى تېزلىتىدۇ.

4) يىلنامىنىڭ ئىجتىمائىي، ئىقتىسادىي ئۈنۈمىنى ئۇزلۇكسىز ئۆستۈرۈش كېرەك.

«شىنجاڭ يىلنامىسى»نى نەشر قىلىش، تارقىتىش خىزمىتىنى داۋاملىق چىڭ تۇتۇپ، 2005 - يىللىق «شىنجاڭ يىلنامىسى»نىڭ خەنزۇچىسىنى 9 - ئاينىڭ 30 - كۈنى، ئۇيغۇرچىسىنى يىل ئاخىرىدىن بۇرۇن

ئۇيغۇر كىتاب تورىبېكىتى
www.uyghurkitap.com

نەشر قىلىش كېرەك. يىلنامىنىڭ خەزىنۇچىسىگە ماقالە، ماتېرىيال تەييارلاش، ئۇيغۇرچە، خەنزۇچىسىنى تارقىتىش ھەر دەرىجىلىك تەزكىرە ئاپپاراتلىرىنىڭ بىر تۈرلۈك خىزمەت ۋەزىپىسى، شۇڭا ھەر دەرىجىلىك تەزكىرە ئاپپاراتلىرىنىڭ بۇ خىزمەتنى چىڭ تۇتۇپ ئىشلىشىنى ئۈمىد قىلىمىز.

5) تەزكىرىچىلىك نەزەرىيىسى تەتقىقاتىنى پائال قانات يايدۇرۇش، تەزكىرىچىلىك قوشۇنى قۇرۇلۇشىنى كۈچەيتىش كېرەك.

20 نەچچە يىلدىن بۇيان يەنى 1 - نۆۋەتلىك تەزكىرە تۈزۈش داۋامىدا نۇرغۇن تەجرىبە توپلاندى. بۇنىڭدىن كېيىنكى ۋەزىپىمىز بۇ تەجرىبىلەرنى يەكۈنلەپ، مۇكەممەل تەزكىرە ئىلمى بەرپا قىلىپ، ئۇنى تەزكىرە تۈزۈش ئەمەلىيىتىدە يېتەكچى قىلىش، شۇنىڭ بىلەن بىرگە، يېڭى ۋەزىيەت، يېڭى ۋەزىپە، يېڭى مەسىلىلەرگە ئاساسەن، تەكشۈرۈپ تەتقىق قىلىشنى داۋاملاشتۇرۇپ، تەزكىرىچىلىك نەزەرىيىسىنى داۋاملىق مۇكەممەللەشتۈرۈشتىن ئىبارەت. كومىتېتىمىز كەسپىي تەربىيىلەش سالمىقىنى ئاشۇرۇش ئۈچۈن، بۇ يىل يەنە ئىككى قارار كۇرس ئاچىدۇ. كۇرس ماتېرىيالى ئۈچۈن، مۇتەخەسسىس، ئالىملارنى تەشكىللەپ، شىنجاڭنىڭ تەزكىرىچىلىك ئەمەلىيىتىنى چىقىش قىلغان ھالدا «تەزكىرە خىزمىتى قوللانمىسى» نى تۈزۈپ چىقتى.

6) تەزكىرە كىتابى بايلىقلىرىنى زور كۈچ بىلەن ئېچىپ، تەزكىرە ئۈچۈرلىرىنى تورلاشتۇرۇش قۇرۇلۇشىنى كۈچەيتىش كېرەك.

7) 2 - نۆۋەتلىك تەزكىرە تۈزۈش خىزمىتىنى ئەستايىدىل پىلانلاپ، پائال تاييارلىق كۆرۈش ئاساسىدا دەل ۋاقتىدا باشلاش كېرەك.

نۆۋەتتە ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ تەزكىرىچىلىك خىزمىتى باشقا قېرىنداش ئۆلكە، ئاپتونوم رايونلارنىڭكىدىن خېلىلا ئارقىدا. 1983 - يىلى ئاپتونوم رايونلۇق پارتكوم، خەلق ھۆكۈمىتى ئاپتونوم رايون بويىچە تەزكىرە خىزمىتىنى قانات يايدۇرۇشنى قارار قىلغاندىن باشلاپ ھېسابلىغاندا ھازىرغىچە 22 يىل بولدى. بۇ قېتىمقى يىغىندا بىز «شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونىنىڭ 2 - نۆۋەتلىك ‹شىنجاڭ ئومۇمىي تەزكىرىسى› نى تۈزۈش لايىھىسى» (پىكىر ئېلىش نۇسخىسى) بىلەن «شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونىنىڭ 2 - نۆۋەتلىك ۋىلايەت، ناھىيە تەزكىرىلىرىنى تۈزۈش لايىھىسى» (پىكىر ئېلىش نۇسخىسى) نى تۈزۈپ، ۋەكىللەردىن پىكىر ئېلىشقا سۇندۇق. يىغىندىن كېيىن تۈزىتىپ تولۇقلاپ، ئۇلارنى ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ «2 - نۆۋەتلىك تەزكىرە تۈزۈش خىزمىتىنى قانات يايدۇرۇش توغرىسىدا قارار» ى بىلەن بىرلىكتە چۈشۈرىمىز.

يولداشلار، نۆۋەتتە ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ تەزكىرىچىلىك ئىشلىرى ئاچقۇچلۇق باسقۇچقا قەدەم قويدى. بىرمۇنچە نازارەت - ئىدارىلەر ۋە قىسمەن ناھىيە، شەھەرلەرنىڭ تۇنجى نۆۋەتلىك تەزكىرە تۈزۈش ۋەزىپىسى ئەڭ ئاخىرقى مۇھىم باسقۇچقا كىردى. يېڭى بىر نۆۋەتلىك تەزكىرە تۈزۈش خىزمىتى باشلاندى، مانا مۇشۇنداق كۆپ ھەم مۈشكۈل ۋەزىپە ئالدىمىزدا تۇرماقتا. تەزكىرە خىزمەتچىلىرى مەملىكىتىمىزنىڭ ھەرقايسى سەپلىرىدىكى يولداشلار بىلەن بىرگە يولداش خۇ جىنتاۋ باش شۇجىلىقىدىكى مەركىزىي كومىتېت ئەتراپىغا زىچ ئۇيۇشۇپ، دەۋر يۈكسەكلىكىدە تۇرۇپ، مەۋقەنى خىزمىتىمىزگە قويۇپ، كەلگۈسىگە يۈزلىنىپ، پارتىيە، خەلق، تارىخ ئالدىدا يۈكسەك جاۋابكار بولۇش روھىنى تىكلەپ، دەۋر بىلەن تەڭ ئىلگىرىلەپ، ھەقىقىي تۇتۇپ ئەمەلىي ئىشلەپ، سوتسىيالىزم دەۋرىدىكى تۇنجى نۆۋەتلىك يېڭى تەزكىرە تۈزۈش ۋەزىپىسىنى يۇقىرى سۈپەتلىك ئورۇنداپ، تەزكىرە خىزمىتىدە يېڭى ۋەزىيەت يارىتىش ئۈچۈن تىرىشايلى!

20 يىللىق شانلىق مۇساپە

جەمىلە ئابلا

(ئاپتونوم رايونلۇق تەزكىرە كومىتېتىدىن)

«شىنجاڭ يىلنامىسى» 1985 - يىلى خەنزۇچە، ئۇيغۇرچە ئىككى خىل يېزىقتا نەشر قىلىنىشقا باشلىغانىدى. ئۇ ھازىر 20 يىللىق شانلىق مۇساپىنى بېسىپ ئۆتتى. «شىنجاڭ يىلنامىسى» ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتى باشقۇرىدىغان، ئاپتونوم رايونلۇق تەزكىرە كومىتېتى تۈزىدىغان ئۇنىۋېرسال يىلنامە. ئۇ يىلنامە تەھرىراتى تەرىپىدىن نەشر قىلىنىدىغان، دۆلەت ئىچى ۋە سىرتىغا ئاشكارا تارقىتىلىدىغان چوڭ ھەجىملىك ھۆججەت خاراكتېرلىك يەرلىك قامۇس. ئۇنىڭدا ئالدىنقى بىر يىلدا ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ ھەرقايسى ساھەلىرىدە بولۇپ ئۆتكەن تۈرلۈك ئىشلار سىستېمىلىق، ئەتراپلىق بايان قىلىنىدۇ، سىياسەت، ھەربىي ئىشلار، ئىقتىساد، مەدەنىيەت، ئىجتىمائىيەت قاتارلىقلارغا دائىر مەزمۇنلار ئومۇميۈزلۈك، سىستېمىلىق، ئەينەن تونۇشتۇرۇلىدۇ. «شىنجاڭ يىلنامىسى» يىلدا بىر توم نەشر قىلىنىدۇ، ئۇ ھەر دەرىجىلىك رەھبەرلەرنىڭ خىزمەت پىلانى تۈزۈشىنى ئاساس بىلەن، پەن تەتقىقات خادىملىرىنى ئىشەنچلىك ماتېرىيال بىلەن تەمىنلەيدۇ. ئۇنىڭغا شىنجاڭنىڭ ھەرقايسى ساھەلىرىگە دائىر ئەڭ يېڭى ماتېرىياللار ۋە ئۇچۇرلار توپلانغان، ئۇ كەلگۈسىدە شىنجاڭنىڭ ئىقتىسادى ۋە ئىجتىمائىي تەرەققىيات تارىخىنى يېزىش ئۈچۈن ئىشەنچلىك ماتېرىياللارنى ساقلاپ بېرىدۇ.

ئۇيغۇرچە «شىنجاڭ يىلنامىسى» نىڭ خەنزۇچىسى بىلەن تەڭلا نەشر قىلىنىپ تارقىتىلىشى يالغۇز شىنجاڭدىكى بىر مۆجىزە بولۇپلا قالماستىن، بەلكى مەملىكەت بويىچىمۇ بىر مۆجىزە ھېسابلىنىدۇ.

«شىنجاڭ يىلنامىسى» نىڭ تۇنجى تومى 1985 - يىلى شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونى قۇرۇلغانلىقىنىڭ 30 يىللىقى تەبرىكلىنىۋاتقان پەيتتە نەشر قىلىندى. شۇنىڭدىن ھازىرغىچە 20 توم نەشر قىلىندى. ئۇ ئاپتونوم رايونلۇق تەزكىرە كومىتېتى تەرىپىدىن تۈزۈلۈپ، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى، «شىنجاڭ يىلنامىسى» تەھرىراتى تەرىپىدىن خەنزۇچە، ئۇيغۇرچە ئىككى خىل يېزىقتا نەشر قىلىنىپ كەلمەكتە.

«شىنجاڭ يىلنامىسى» نىڭ خەنزۇچىسىنىڭ 2 - كوررېكتورلۇق نۇسخىسى چىققاندىن كېيىن يەنى 6 - ئاينىڭ ئاخىرلىرى تەرجىمە خىزمىتى باشلىنىپ، ئۇيغۇرچىسى

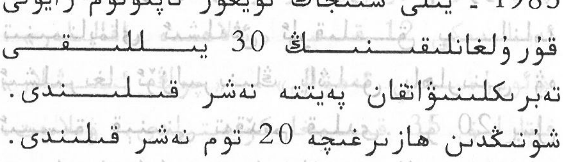

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com

12 - ئاينىڭ 25 - كۈندىن بۇرۇن نەشردىن چىقىپ تارقىتىلىدۇ، 1 مىليون 600 مىڭ خەتلىك مۇشۇنداق چوڭ ھەجىملىك كىتابنى بىرىم يىلغا يەتمىگەن ۋاقىتتا سان - سۈپەتكە كاپالەتلىك قىلغان ئاساستا تەرجىمە قىلىپ نەشردىن چىقىرىش ئۈچۈن، تەھرىر - تەرجىمە باشقارمىسىدىكى خادىملار بىر تەرەپتىن جەمئىيەتتىكى كۈچلەرنى تەشكىللەپ، يەنە بىر تەرەپتىن ھاردىم - تالدىم دىمەي كېچىنى كۈندۈزگە ئۇلاپ، ئىسمىنا قوشۇپ ئىشلەپ، ۋەزىپىنى يۇكسەك مەسئۇلىيەت تۇيغۇسى ۋە جاپا - مۇشەققەتكە چىداش روھى بىلەن ئورۇنداپ كەلمەكتە. يىلنامە خىزمىتىگە يىلنامە تۈزگۈچى خادىملارنىڭ، تەھرىر - تەرجىمە خادىملىرىنىڭ ۋە مۇناسىۋەتلىك خادىملارنىڭ قايناق ھېسسىياتى، ئەقىل - پاراستى، جاپاغا چىداش روھى ۋە قان - تەرى سىڭگەن. ئۇلار ئۆن - تۈنىسىز قەلەم تەۋرىتىپ تىنىمتاپماي ئىشلەش ئارقىلىق يىلنامە ئىشلىرىغا ئۆزلىرىنىڭ ياشلىق باھارىنى ۋە ئىسسىق قېنىنى تەقدىم قىلدى. بۇ 20 يىل جەريانىدا بارلىق خادىملارنىڭ بوشاشماي تىرىشىشى نەتىجىسىدە، «شىنجاڭ يىلنامىسى»نىڭ سۈپىتى يىلدىن يىلغا ئۆستى ھەمدە ئاز بولمىغان خۇشاللىنارلىق نەتىجىلەر قولغا كەلتۈرۈلدى. مەسىلەن: 1999 - يىلى مەملىكەتلىك 2 - نۆۋەتلىك يەرلىك ئۇنىۋېرسال يىلنامىلەرنى باھالاشتا 1999 - يىللىق «شىنجاڭ يىلنامىسى»نىڭ خەنزۇچىسى 1 - دەرىجىلىك مۇكاپاتقا؛ 2004- يىلى مەملىكەتلىك 3 - نۆۋەتلىك يىلنامىلارنى ئۇنىۋېرسال باھالاشتا 2004 - يىللىق «شىنجاڭ يىلنامىسى»نىڭ خەنزۇچىسى 1 - دەرىجىلىك مۇكاپاتقا؛ يىلنامىنىڭ لايىھىلىنىشى، يېزىلىشى، تۈپلىنىشى 1 - دەرىجىلىك مۇكاپاتقا؛ 2004- يىل 12 - ئايدا جۇڭگو تەزكىرە يېتەكچىلىك گۇرۇپپىسى ئۇيۇشتۇرغان مەملىكەت بويىچە تەزكىرە كىتابلىرى ۋە يىلنامىلەرنى باھالاشتا 2003 - يىللىق «شىنجاڭ يىلنامىسى»نىڭ خەنزۇچىسى 1 - دەرىجىلىك مۇكاپاتقا؛ 1995- يىل 11 - ئايدا ئاپتونوم رايون بويىچە يېڭى تۈزۈلگەن تەزكىرە كىتابلىرىنى باھالاشتا 1994 - يىللىق «شىنجاڭ يىلنامىسى»نىڭ ئۇيغۇرچىسى 2 - دەرىجىلىك مۇكاپاتقا؛ 2002- يىلى ئاخبارات - نەشرىيات باش مەھكىمىسى باسما بۇيۇملىرىنىڭ سۈپىتىنى نازارەت قىلىش- تەكشۈرۈش مەركىزى ئۇيۇشتۇرغان باسما بۇيۇملىرىنىڭ سۈپىتىنى باھالاشتا، 2001 - يىللىق «شىنجاڭ يىلنامىسى»نىڭ ئۇيغۇرچىسى 1 - دەرىجىلىك مۇكاپاتقا ئېرىشتى. 1987 - يىلدىن باشلاپ يىلنامىنىڭ ھەرپى كومپيۇتېردا تىزىلىشقا باشلىدى، بۇنىڭ بىلەن يىلنامە بەتلىرىنىڭ لايىھىلىنىشى ئۆلچەملىك، ھەرپ نۇسخىلىرى چىرايلىق، جەدۋەللەرنىڭ ياسىلىشى مۇۋاپىق بولۇشقا قاراپ يۈزلەندى. يىلنامە مۇقاۋىسىنىڭ سۈپىتىمۇ يىلمۇ يىل ئۆستى.

ئۇيغۇرچە «شىنجاڭ يىلنامىسى»نىڭ تەرجىمە - تەھرىرلىك سەۋىيىسى ۋە نەشردىن چىقىش ۋاقتى، تۈپلىنىشى جەھەتتە ئىلگىرىكى يىللارغا قارىغاندا زور ئىلگىرىلەش بولدى. 1993 - يىللىق ئۇيغۇرچە «شىنجاڭ يىلنامىسى»نىڭ نەشردىن چىقىش ۋاقتى 1992 - يىللىق يىلنامىنىڭكىدىن يەنە ئىلگىرى سۈرۈلۈش بىلەن بىللە، ھەرپ شەكلى مۇۋاپىق كىچىكلىتىلگەنلىكى ئۈچۈن، بەت سانى 1992 - يىللىق يىلنامىنىڭكىدىن

يەنە 500 بەت ئازايدى، شۇنىڭ بىلەن يىلنامىنى يۆتكەش، تارقىتىش ۋە ئېلىپ يۈرۈشكە قولايلىق يارىتىلدى، يىلنامىنى نەشر قىلىشقا كېتىدىغان خىراجەتمۇ تېجەلدى. 1998 ـ يىلدىن باشلاپ ھەر توم يىلنامە شۇ يىلى 12 ـ ئايدا نەشردىن چىقىۋاتىدۇ.

يىلنامە قىسىم، تۈر ۋە ماقالىلەردىن تەركىب تاپقان. يىلنامىنىڭ تۈزۈلۈشى يىلنامە سۈپىتىگە تەسىر كۆرسىتىدىغان مۇھىم ئامىل. 20 يىلدىن بۇيان «شىنجاڭ يىلنامىسى» نىڭ لايىھىلىنىشى يىلدىن يىلغا ياخشىلىنىپ، ئۈزلۈكسىز ئىلمىيلىشىشقا، قېلىپلىشىشقا، مۇۋاپىقلىشىشقا قاراپ يۈزلەندى. دەۋر ۋە جەمئىيەتنىڭ تەرەققىي قىلىشىغا ئەگىشىپ، يىلنامىنىڭ مەزمۇنىدىمۇ ئۆزگىرىش بولدى، ئۇنىڭ تۈزۈلۈشىمۇ شۇنىڭغا ماس ھالدا ئۈزلۈكسىز ئۆزگىرىپ باردى.

1985 ـ يىللىق «شىنجاڭ يىلنامىسى» «ئالاھىدە ماقالىلەر»، «ئومۇمىي ئەھۋال»، «سىياسىي»، «ھەربىي ئىشلار»، «ئىقتىساد»، «پەن ـ تېخنىكا، مەدەنىيەت ـ مائارىپ»، «مىللەت»، «ئىجتىمائىيەت»، «ئىشلەپچىقىرىش ـ قۇرۇلۇش بىخەتەرلىكى»، «1984 ـ يىلدىكى چوڭ ئىشلار خاتىرىسى»، «ۋاپات بولغان شەخسلەر» ۋە «قوشۇمچە ماتېرىياللار» دىن ئىبارەت 12 قىسىمدىن تەركىب تاپتى. بۇنىڭ ئىچىدە ئاممىۋى تەشكىلاتلار، مۇھاجىرلار خىزمىتى، تاشقى ئىشلار، سىياسىي ـ قانۇن قاتارلىق تۈرلەر سىياسىي قىسمىغا كىرگۈزۈلدى؛ ئىقتىساد قىسمىدا مالىيە، پۇل مۇئامىلە، سانائەت، دېھقانچىلىق، ئورمانچىلىق، چارۋىچىلىق، سۇ ئىشلىرى، ئاشلىق، ماددىي ئەشيا، سودا ـ سانائەتنى باشقۇرۇش، مال باھاسى، سودا ـ سېتىق قاتارلىق تۈرلەر تەسىس قىلىنغاندىن باشقا، يەنە شەھەر ـ يېزا قۇرۇلۇشى، مۇھىت ئاسراش، كارتوگرافىيە، دۆلەت زېمىنىنى پىلانلاش، ھاۋارايى، گېئولوگىيە قاتارلىق تۈرلەر تەسىس قىلىندى؛ پەن ـ تېخنىكا، مەدەنىيەت ـ مائارىپ قىسمىدا پەن ـ تېخنىكا، مائارىپ، مەدەنىيەت قاتارلىق تۈرلەر تەسىس قىلىنغاندىن باشقا، يەنە نەشرىياتچىلىق، ئاخبارات، رادىئو ـ تېلېۋىزىيە، سەھىيە، تەنتەربىيە، مىللەت قاتارلىق تۈرلەر تەسىس قىلىندى.

1990 ـ يىللىق «شىنجاڭ يىلنامىسى» 6 ـ توم يىلنامە بولۇپ، ئۇنىڭ تۈزۈلۈشى چوڭراق دائىرىدە تەڭشەلدى، ئالدىنقى توم يىلنامىلەرگە قارىغاندا ئىلمىيلىشىشقا قاراپ يۈزلەندى. بۇنىڭدا ئوتتۇراھال، كىچىك قىسىملارغا بۆلۈش ئۇسۇلى قوللىنىلىپ، ئەسلىدىكى 12 قىسىم «ئالاھىدە ماقالىلەر»، «ئومۇمىي ئەھۋال»، «چوڭ ئىشلار» قاتارلىق 35 قىسىمغا كۆپەيتىلدى. ۋىلايەت، ئوبلاست، شەھەر،ناھىيىلەر قۇرۇلۇشىغا دائىر مەزمۇن 1985 ـ يىللىق يىلنامىدە ئومۇمىي ئەھۋال قىسمىغا قوشۇپ بايان قىلىنغانىدى، بۇ توم يىلنامىدە ئايرىم بىر قىسىم قىلىندى. «شەخسلەر» قىسمىدا ئىلغار، نەمۇنىچى شەخسلەر، ئىنقىلابىي قۇربانلارغا دائىر ماتېرىياللار كۆپەيتىلدى. 1990 ـ يىللىق يىلنامىنى 1985 ـ يىللىق يىلنامە بىلەن سېلىشتۇرغاندا، قۇرۇلمىسىدا خېلى چوڭ ئۆزگىرىش بولدى، مەزمۇنى تېخىمۇ تولۇقلاندى، تۈرلىرى تېخىمۇ ئېنىق بولدى.

1995 ـ يىللىق «شىنجاڭ يىلنامىسى»

ئۇيغۇر كىتاب تورى www.uyghurkitap.com

11 - توم يىلنامە بولۇپ، ئۇنىڭ تۈزۈلۈشى ئۆزگەرتىلىپ، چوڭ، ئوتتۇراھال قىسىملار تەڭ ئورۇنغا قويۇلدى، ئوتتۇراھال قۇرۇلما ئاساس قىلىندى. 2000 - يىللىق «شىنجاڭ يىلنامىسى» 16 - توم يىلنامە بولۇپ، ئۇنىڭ تۈزۈلۈشى 1995 - يىللىق يىلنامىسىنىڭكىگە قارىغاندا خېلى زور تەڭشەلدى، «مالىيە، پۇل مۇئامىلە» قىسمى «مالىيە، باج»، «پۇل مۇئامىلە، سۇغۇرتا، ئاكسىيە» دېگەن ئىككى قىسىمغا، «قۇرۇلۇش، مۇھىت ئاسراش، كارتوگرافىيە» قىسمى «شەھەر - يېزا قۇرۇلۇشى»، «مۇھىت ئاسراش» دېگەن ئىككى قىسىمغا ئايرىلدى، «مەدەنىيەت، ئارخىپچىلىق» قىسمى «مەدەنىيەت» دەپ ئۆزگەرتىلدى. شىنجاڭنىڭ يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغان 50 يىلدىن بۇيان قولغا كەلتۈرگەن شانلىق مۇۋەپپەقىيەتلىرىنى ئەكس ئەتتۈرۈش ئۈچۈن «شانلىق 50 يىل» دېگەن سەھىپە كۆپەيتىپ تەسىس قىلىندى. «سىياسەت» قىسمىدا مەنىۋى مەدەنىيلىك قۇرۇلۇشى سەھىپىسى؛ «مالىيە، باج» قىسمىدا مالىيە، يەرلىك باج، دۆلەت بېجى سەھىپىسى؛ «ساياھەتچىلىك» قىسمىدا ئومۇمىي بايان، مۇئەسسەسە قۇرۇلۇشى، كەسىپ باشقۇرۇش قاتارلىق سەھىپىلەر تەسىس قىلىندى.

2004 - يىللىق «شىنجاڭ يىلنامىسى» 20 - توم يىلنامە بولۇپ، جەمئىيي 39 قىسىمغا ئايرىلدى. بۇنىڭدا «شىنجاڭنى ئېچىش»، «تاشقى ئىشلار، مۇھاجىرلار ئىشلىرى، شياڭگاڭ، ئاۋمېن، تەيۋەنگە چېتىشلىق ئىشلار»، «ئومۇمىي مۈلۈكچىلىكتىن باشقا ئىگىلىك»، «زېمىن بايلىقى»، «مىللەت، دىن»، «نوپۇس، پىلانلىق تۇغۇت» «ئاپپارات ۋە كادىرلار ئىشلىرى»، «ئەمگەك ۋە ئىجتىمائىي كاپالەت» قاتارلىق قىسىملار كۆپەيتىپ تەسىس قىلىندى. 2003 - يىللىق يىلنامىدىكى «قاتناش، ئالاقە» قىسمى «قاتناش، ئۇچۇر كەسپى» گە، «مەتبۇئاتچىلىق، نەشرىياتچىلىق» دېگەن قىسىم «ئاخبارات، نەشرىياتچىلىق» قا، «سەھىيە، تىببىي دورىگەرلىك» دېگەن قىسىم «تىببىي داۋالاش، سەھىيە» گە ئۆزگەرتىلدى؛ مەنىۋى مەدەنىيلىك قۇرۇلۇشىغا دائىر مەزمۇنلار «ئومۇمىي ئەھۋال، چوڭ ئىشلار» قىسمىغا كىرگۈزۈلدى.

«شىنجاڭ يىلنامىسى» نىڭ ئالاھىدىلىكى

1) كەڭ ئۇنىۋېرساللىقا ئىگە بولۇش — «شىنجاڭ يىلنامىسى» نىڭ ئاساسلىق ئالاھىدىلىكى. «يىلنامە» نىڭ مەزمۇنى مول ھەم يۇكسەك دەرىجىدە ئومۇملاشتۇرۇلغان بولۇپ، ئۇچۇر دائىرىسى كەڭ، ئۇنى ئوقۇساق، 1 مىليون 600 نەچچە مىڭ كۋادرات مېتىرلىق دىيارىمىزنىڭ ھازىرقى ئەھۋالىدىن خېلى تولۇق خەۋەردار بولىمىز، يەنى ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ ھەر بىر ۋىلايەت، ئوبلاست، شەھەر، ناھىيە، يېزا - قىشلاقلىرىدىكى، شۇنداقلا ئارمىيە، قوراللىق ساقچى قىسىملار، ئىشلەپچىقىرىش - قۇرۇلۇش بىڭتۇەنىدىكى ھەرقايسى ساھە، تارماقلارنىڭ ئىسلاھات ئېلىپ بېرىش، ئىشىكنى سىرتقا ئېچىۋېتىش، جۇڭگوچە سوتسىيالىزم قۇرۇش يولىدا ئېلىپ بارغان باتۇرانە كۈرەش - ئەمگەكلىرى توغرىسىدىكى خاتىرىلەردىن ۋاقىپلىنىمىز.

2) «يىلنامە» توغرا، ساغلام سىياسىۋىلىككە ئىگە. بىز «شىنجاڭ يىلنامىسى» نى ئوقۇغاندا، ئۇنىڭ ئومۇمىي سىياسىي يۆنۈلۈشىنىڭ ساغلاملىقىنى ھېس قىلىمىز.

«يىلنامە» دىكى نۇرغۇن خاتىرىلەر ئاپتونوم رايونىمىزدا ھازىر يۈرگۈزۈلۈۋاتقان سىياسەتلەرنىڭ توغرىلىقىنى ئىسپاتلايدۇ ۋە بىزنىڭ بۇ سىياسەتلەرنى قايتا چۈشىنىشىمىزگە ياردەم بېرىدۇ.

3) «يىلنامە» يىل ئالاھىدىلىكىگە ئىگە. «شىنجاڭ يىلنامىسى» نىڭ ھەر يىللىق تومىدا ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ ئالدىنقى بىر يىللىق ئەھۋالى بايان قىلىنىپ، يىل ئالاھىدىلىكى ئەكس ئەتتۈرۈلگەن. 2002 - يىللىق يىلنامىدا جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى قۇرۇلغانلىقىنىڭ 80 يىللىقىنى تەبرىكلەش پائالىيىتى ئەھۋالى؛ 2003 - يىللىق يىلنامىدا شىنجاڭدىكى ھەر مىللەت خەلقىنىڭ پارتىيە 16 - قۇرۇلتىيىنىڭ روھىنى ئىزچىللاشتۇرۇش ئەھۋالى؛ 2004 - يىللىق يىلنامىدا مارالبېشى ناھىيىسىدە يەر تەۋرەش ئاپىتىنىڭ يۈز بېرىش ئەھۋالى ۋە شىنجاڭنىڭ «سارس» قا تاقابىل تۇرۇش ئەھۋالى بايان قىلىنىپ، يىل ئالاھىدىلىكى ئەكس ئەتتۈرۈلگەن.

4) «يىلنامە» دەۋر ئالاھىدىلىكىگە ئىگە. 1991 - يىللىق يىلنامىدا شىنجاڭدىكى جايلار ۋە تارماقلارنىڭ پارتىيىنىڭ ئاساسىي لۇشيەنىنى قەتئىي بوشاشماي ئىزچىللاشتۇرۇش، جۇڭگوچە سوتسىيالىزم قۇرۇش يولىدا قەتئىي مېڭىش، ئىقتىسادىي قۇرۇلۇشنى مەركەز قىلىش، تۈزەش، تەرتىپكە سېلىش ۋە ئىسلاھاتنى چوڭقۇرلاشتۇرۇش جەريانىدا قولغا كەلتۈرگەن يېڭى نەتىجىلىرى، يېڭى تەرەققىياتى سىستېمىلىق ئەكس ئەتتۈرۈلگەن، ئۇنىڭغا شىنجاڭنىڭ 7 - بەش يىللىق پىلان مەزگىلىدىكى خەلق ئىگىلىكى ۋە ئىجتىمائىي تەرەققىياتتا قولغا كەلتۈرۈلگەن زور ئىلگىرىلەشلەر ھەم بۇنىڭدىن كېيىنكى ئون يىللىق تەرەققىيات پىلانى ۋە 8 - بەش يىللىق پىلانىنىڭ مۇھىم مەزمۇنلىرى كىرگۈزۈلگەن. 1995 - يىللىق يىلنامىدا ئىسلاھاتنى چوڭقۇرلاشتۇرۇش، سوتسىيالىستىك بازار ئىگىلىكى تۈزۈلمىسى بەرپا قىلىش؛ يولداش دېڭ شياۋپىڭنىڭ جۇڭگوچە سوتسىيالىزم قۇرۇش نەزەرىيىسىنى ئۆگىنىش ھەمدە ئۇنى ئەمەلىيەتكە بىرلەشتۈرۈپ شىنجاڭنىڭ خىزمەتلىرىگە يېتەكچىلىك قىلىش؛ سىياسىي تۈزۈلمە ۋە ئىقتىسادىي تۈزۈلمە ئىسلاھاتى؛ مەركەزنىڭ «ۋەتەنپەرۋەرلىك تەربىيىسىنى يولغا قويۇش پروگراممىسى» نى ئەمەلىيلەشتۈرۈپ، ۋەتەنپەرۋەرلىك تەربىيىسى ئېلىپ بېرىش؛ سوتسىيالىستىك قانۇنچىلىق قۇرۇلۇشىنى كۈچەيتىش قاتارلىق مەزمۇنلار نۇقتىلىق ئەكس ئەتتۈرۈلگەن. 1997 - يىللىق يىلنامىدا شىنجاڭدا ھەر خىل تەبىئىي ئاپەتلەر كەينى - كەينىدىن يۈز بېرىپ، جەمئىيەت مۇقىملىقىغا جىددىي تەسىر كۆرسەتكەن ئەھۋالدا، «ئىككى قولدا تۇتۇش، ئىككىلى قول قاتتىق بولۇش» فاڭجېنىدا چىڭ تۇرۇلۇپ، سانائەت، يېزا ئىگىلىك ئىشلەپچىقىرىشى، ئىجتىمائىي ئىشلار ۋە تۈرلۈك قۇرۇلۇشلار ئومۇميۈزلۈك تەرەققىي قىلدۇرۇلۇپ، ئىجتىمائىي، سىياسىي ۋەزىيەتنىڭ مۇقىملىقى ساقلاپ قېلىنغانلىقى، شۇنىڭدەك شياڭگاڭنىڭ ۋەتەن قوينىغا قايتىپ كەلگەنلىكى ۋە پارتىيە 15 - قۇرۇلتىيىنىڭ غەلىبىلىك ئېچىلغانلىقى بايان قىلىنغان. مۇشۇ ۋەزىيەتكە ماسلىشىش ئۈچۈن، 1998 - يىللىق يىلنامىدا شياڭگاڭنىڭ ۋەتەن قوينىغا قايتىپ كەلگەنلىكى ۋە پارتىيە 15 - قۇرۇلتىيىنىڭ روھى ئەكس ئەتتۈرۈلگەن تارماق كۆپەيتىپ تەسىس قىلىندى ھەمدە

www.uyghurkitap.com

ئاپتونوم رايونلۇق پارتكوم ۋە خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ ئاپتونوم رايون دائىرىسىدىكى نۇقتىلىق رايونلاردا جەمئىيەت ئامانلىقىنى مەركەزلەشتۈرۈپ تەرتىپكە سېلىش پائالىيىتىنى قانات يايدۇرۇپ، زوراۋانلىق - تېررورلۇق جىنايى ھەرىكەتلىرىگە قاتتىق زەربە بېرىش، مىللىي بۆلگۈنچىلىككە ۋە قانۇنسىز دىنىي ھەرىكەتلەرگە قەتئىي زەربە بېرىش قاتارلىق مەزمۇنلار ئەكس ئەتتۈرۈلگەن تارماقلار كۆپەيتىپ تەسىس قىلىنىپ، دەۋر ئالاھىدىلىكى ئەكس ئەتتۈرۈلدى.

5) «يىلنامە» يەرلىك ئالاھىدىلىككە ئىگە. «يىلنامە» دە شىنجاڭنىڭ ئىقتىسادىي قۇرۇلۇشى، ئىجتىمائىي تەرەققىياتى، مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقى قاتارلىق جەھەتلەردە يەرلىك ئالاھىدىلىك چوڭقۇر ئەكس ئەتتۈرۈلگەن. مەسىلەن: 1985 - يىللىق يىلنامىنىڭ دېھقانچىلىق قىسمىدا قوغۇن - تاۋۇز بايلىقىنىڭ ئومۇمىي ئەھۋالى، شىنجاڭ ئۈزۈمى؛ پەن - تېخنىكا، مەدەنىيەت - مائارىپ قىسمىدا شىنجاڭدىكى قۇملۇقلار ۋە ئۇنىڭ تىزگىنلىنىشى؛ ئىجتىمائىيەت قىسمىدا شىنجاڭ مۇسۇلمانلىرىنىڭ ھەج - تاۋاپ قىلىش پائالىيىتىگە قاتنىشىش ئەھۋالى بايان قىلىنغان؛ 1990 - يىللىق يىلنامىنىڭ دېھقانچىلىق قىسمىدا دېھقانچىلىق رايونى چارۋىچىلىقى، نامراتلارنى يۆلەيدىغان ئىقتىسادىي گەۋدىلەرنىڭ قۇرۇلۇش ئەھۋالى؛ مائارىپ قىسمىدا ساۋاتسىزلىقنى تۈگىتىش ۋە دېھقان، چارۋىچىلارغا ئەمەلىي تېخنىكا ئۆگىتىش؛ مەدەنىيەت، ئارخىپچىلىق قىسمىدا مىللەتلەر تىل - يېزىق خىزمىتىنىڭ ئومۇمىي ئەھۋالى؛ ئىجتىمائىيەت قىسمىدا ۋەتەنپەرۋەر دىنىي زاتلار بىلەن ئىتتىپاقلىشىش، ئۇلارنى تەربىيەلەش خىزمىتىدىن ئومۇمىي بايان، دېھقانچىلىق، چارۋىچىلىق رايونلىرىدىكى ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ پىلانلىق تۇغۇت ئەھۋالىنى تەكشۈرۈش قاتارلىق مەزمۇنلار بايان قىلىنغان. 1995 - يىللىق يىلنامىنىڭ ئۇنۇۋېرسال ئىگىلىك قىسمىدا شىنجاڭنىڭ 1994 - يىلنىڭ ئاخىرىدىكى داڭلىق مەھسۇلاتلىرى، 1994 - يىلى شەھەر، ناھىيە ئىقتىسادىدا ئالدىنقى ئورۇندا تۇرغان ئون ئورۇننى باھالاپ رەتكە تۇرغۇزۇش ئەھۋالى؛ سەھىيە، تىببىي دورىگەرلىك قىسمىدا چارۋىچىلىق رايونلىرىدىكى سەھىيە خىزمىتىنىڭ تەكشۈرۈلۈش ئەھۋالى بايان قىلىنغان. 2003 - يىللىق يىلنامىنىڭ شىنجاڭنى ئېچىش قىسمىدا غەربنىڭ گازىنى شەرققە يەتكۈزۈش قۇرۇلۇشى (شىنجاڭ بۆلىكى) نىڭ ئاساسىي ئەھۋالى؛ مىللەتلەر قىسمىدا شىنجاڭدا ئولتۇراقلاشقان 13 مىللەتنىڭ تىل - يېزىق ئىشلىتىش ئەھۋالى؛ ساياھەتچىلىك قىسمىدا ئالاھىدە ساياھەت لىنىيىلىرى؛ سەھىيە، تىببىي دورىگەرلىك قىسمىدا تىببىي دورىگەرلىك خىزمىتى ۋە ئۇيغۇر تىبابىتى؛ يېزا ئىگىلىك قىسمىدا شىنجاڭنىڭ داڭلىق ماركىلىق يېزا ئىگىلىك مەھسۇلاتلىرى، قىزىل كەسىپ ئەھۋالى، ئالاھىدە مەھسۇلاتلار ماكانى؛ چارۋىچىلىق سەھىپىسىدە شىنجاڭنىڭ سۈتچىلىك ئەھۋالى، نامراتلارنى يۆلەش، روناق تاپقۇزۇش سەھىپىسىدە نامرات ناھىيىلەرنىڭ ئاساسىي ئەھۋالى قاتارلىقلار بايان قىلىنىپ، يەرلىك ئالاھىدىلىك گەۋدىلەندۈرۈلگەن.

4. «شىنجاڭ يىلنامىسى» نىڭ پايدىلىنىلىش قىممىتى

1) ماتېريال مەنبەسى مول ۋە سىستېمىلىق.

2) ساقلاش ۋە پايدىلىنىشقا ئەپلىك.

3) ئىلمىي تەدبىر بەلگىلەشتىكى ياخشى مەسلىھەتچى.

4) يېزىقچىلىق ۋە تەتقىقات ئۈچۈن ئىشەنچلىك ۋە قىممەتلىك ماتېرىيال ساقلاپ بېرىدۇ. «شىنجاڭ يىلنامىسى» گە كىرگۈزۈلگەن ماتېرىياللارنى ئاپتونوم رايونىمىزدىكى تارماقلار، ئورۇنلار، ئوبلاست (ۋىلايەت)، ناھىيە (شەھەر) لەر كۆرسەتكەن ماقالە يازغۇچىلار (ئۇيۇشتۇرغۇچىلار) مۇناسىۋەتلىك خادىملار ياكى كەسپىي خادىملارنى ئۇيۇشتۇرۇپ تەييارلىغان. بارلىق ماتېرىيال، سانلىق مەلۇماتلار نوپۇزلۇق بولۇپ، مۇناسىۋەتلىك تارماقلارنىڭ تەكشۈرۈشىدىن ئۆتكەن. شۇڭا بۇ ماتېرىياللار ئىنتايىن توغرا ۋە ئىشەنچلىك. ئاخبارات ۋە تەتقىقات خىزمىتى بىلەن شۇغۇللانغۇچى خادىملار ئىگىلىگەن ئەھۋاللارنى تولۇقلاش، تەھقىقلەش داۋامىدا «شىنجاڭ يىلنامىسى» ئۇلارنى ئىشەنچلىك ۋە قىممەتلىك ماتېرىيال بىلەن تەمىن ئېتىدۇ.

5) تارىخ يېزىش، تەزكىرە تۈزۈشتە پايدىلىنىدىغان ياخشى ئاساس. تارىخ يېزىش ۋە تەزكىرە تۈزۈش ئۈچۈن، ھەر جەھەتكە ئالاقىدار نۇرغۇن ماتېرىياللارنى توپلاشقا توغرا كېلىدۇ. بۇ ماتېرىياللار ئىچىدە قەدىمكى زاماندىكىسى، يېقىنقى زاماندىكىسى ۋە ھازىرقى زاماندىكىسى بولىدۇ. «شىنجاڭ يىلنامىسى» دا ھازىرقى زاماندىكى ھەر جەھەتكە ئالاقىدار نۇرغۇن ئەھۋاللار ئەكس ئەتتۈرۈلگەچكە، ئۇنىڭ ئۈستىگە، بۇ ئەھۋاللار توغرا ۋە ئەينەن يېزىلغاچقا، تارىخ يازغۇچىلار ۋە تەزكىرە تۈزگۈچىلەرنى ياخشى ئاساس بىلەن تەمىن ئېتىدۇ.

دېمەك، «شىنجاڭ يىلنامىسى» 20 يىللىق شانلىق مۇساپىنى بېسىپ ئۆتتى. 20 يىلدىن بۇيان «شىنجاڭ يىلنامىسى» دا ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ ئىسلاھات، ئېچىۋېتىش ئىشى ۋە ئىقتىسادىي، ئىجتىمائىي تەرەققىياتىنىڭ ئۇلۇغۋار مۇساپىسى ئەينەن خاتىرىلەندى؛ ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ ھەرقايسى ساھەلىرىنىڭ تولۇپ - تاشقان قىزغىنلىق بىلەن سوتسىيالىستىك زامانىۋىلاشتۇرۇش قۇرۇلۇشى ئېلىپ بېرىۋاتقانلىقىدەك تەسىرلىك كۆرۈنۈشلەر كۆرسىتىپ بېرىلدى؛ شىنجاڭدىكى ھەر مىللەت خەلقىنىڭ دېڭ شياۋپىڭ نەزەرىيىسى ۋە «ئۈچكە ۋەكىللىك قىلىش» مۇھىم ئىدىيىسىنىڭ پارلاق نۇرى ئاستىدا گۈزەل يۇرت - ماكانلارنى قۇرۇپ چىققانلىقى، شىنجاڭدىكى ھەر مىللەت خەلقىنىڭ جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسىنىڭ مۇستەھكەم رەھبەرلىكىدە ھەمنەپەس بولۇپ، قىيىنچىلىقلارنى يېڭىپ، ئورتاق ئىلگىرىلەش، ئورتاق گۈللىنىشنى ئىشقا ئاشۇرغانلىقىدەك تارىخىي كۆرۈنۈشلەر نامايان قىلىندى؛ ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ ئىسلاھاتنى چوڭقۇرلاشتۇرۇش، ئىشىكنى كەڭ ئېچىۋېتىش، تەرەققىياتنى تېزلىتىشكە ئائىت ھەقىقىي تەدبىرلىرى ۋە قىممەتلىك تەجرىبىلىرى خاتىرىلەندى.

قىسقىسى، «شىنجاڭ يىلنامىسى» - جەمئىيەتتىكى ھەر ساھەنىڭ ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ ئىسلاھات، تەرەققىيات ئىشلىرىنى ئومۇميۈزلۈك چۈشىنىشىدىكى مۇھىم كۆزنەك، ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ ئىسلاھات، ئېچىۋېتىش ئىشلىرى ۋە سوتسىيالىستىك قۇرۇلۇش مۇۋەپپەقىيەتلىرىنى تەشۋىق قىلىشتىكى مۇھىم بازا. ئۇ، ۋەقە، ھادىسە، ئىشلارنىڭ چىن - ھەقىقىي خاتىرىسى، ھازىرقىلار ئۈچۈن دەستۇر، كېيىنكىلەر ئۈچۈن ئەينەك، «شىنجاڭ يىلنامىسى» - مۇشۇ زاماننىڭ كەلگۈسى زامانغا يوللىغان يوللانمىسى، ھازىرقىلارنىڭ كېيىنكىلەرگە قالدۇرغان شەجەرىسى، شۇڭا ئۇنى ئوبدان چىقىرىش تارىخنىڭ تەلىپى، دەۋرنىڭ تەقەززاسى، ھەر مىللەت خەلقىنىڭ ئۈمىدى.

تەھرىرلىگۈچى: ئابدۇرۇپ ئېلى

ياپونغا قارشى ئۇرۇش مەزگىلىدىكى قۇمۇل ھاۋا ئارمىيە بازىسى

ئايشەم ياقۇپ

(قۇمۇل شەھەرلىك تارىخ - تەزكىرە ئىشخانىسىدىن)

شىنجاڭنىڭ ئاۋىئاتسىيە تارىخى توغرىسىدىكى خاتىرىلەرگە قارىغاندا، 1920 - يىللارنىڭ ئالدى - كەينىدە شىنجاڭغا ياڭ زېڭشىن ھۆكۈمرانلىق قىلغان مەزگىلدە، شىنجاڭ بىلەن ئىچكى ئۆلكىلەر ئوتتۇرىسىدا ھاۋا يولى ئېچىش توغرىسىدا تەكلىپ بېرىلگەن. دەل مۇشۇ چاغدا گېرمانىيە ھۆكۈمىتى دۇنياغا مەشھۇر رونكى ئاۋىئاتسىيە شىركىتىدىن ۋەكىل ئەۋەتىپ گومىنداڭ ھۆكۈمىتى بىلەن ياۋروپا - ئاسىيا ھاۋا يولىنى ئېچىش ھەققىدە سۆھبەتلەشكەن ۋە ياۋروپا - ئاسىيا ئاۋىئاتسىيە شىركىتى قۇرۇش توغرىسىدا كېلىشىم ھاسىل قىلغان. كېلىشىمدە ھاۋا يولى نەنجىڭدىن باشلىنىپ شىنجاڭدىكى قۇمۇل، ئۈرۈمچى، چۆچەك ئارقىلىق سوۋېت ئىتتىپاقىدىن بېرلىنغا تۇتىشىدىغان بولغان. 1929 - يىلىغا كەلگەندە يۇقىرىدىكى كېلىشىم بويىچە قۇمۇل، ئۈرۈمچى، چۆچەكلەردە ئايرودروم ياسالغان.

1937 - يىلى ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى ئۇرۇش پارتلىغاندا، جۇڭگو بىلەن سوۋېت ئىتتىپاقى ئۆزئارا تاجاۋۇز قىلىشماسلىق شەرتنامىسى ئىمزالايدۇ. ئارىدىن ئۇزۇن ئۆتمەي سوۋېت ئىتتىپاقى گومىنداڭ ھۆكۈمىتىگە ھەربىي ئايروپىلان، ترانسپورت ئاپتوموبىلى، بېنزىن ۋە باشقا ھەربىي لازىمەتلىكلەرنى سېتىپ بېرىشنى قارار قىلىدۇ، بۇلار شىنجاڭ ئارقىلىق ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى ئالدىنقى سەپكە توشۇلىدىغان بولىدۇ. قۇمۇل شەھىرىنىڭ شىمالىدىكى چۆلگە جايلاشقان بۇرۇنقى ياۋروپا- ئاسىيا ئايرودرومى ئۆتكەن - كەچكەن ئايروپىلانلار چۈشۈپ ماي قاچىلايدىغان ئورۇنغا ئايلىنىپ قالىدۇ. ئايرودرومنىڭ ئۈسكۈنىلىرى ناھايىتى ئاددىي بولۇپ، ئاشخانا قىلىپ ئىشلىتىۋاتقان بىرقانچە ئېغىز كېسەك ئۆيدىن باشقا ئۆي يوق ئىدى. ھاۋا بوشلۇقىدىكى، يەردىكى ئىشلارنى ئىشلەيدىغانلار ۋە ئايرودروم خىزمەتچىلىرىنىڭ ھەممىسى چېدىردا ياتاتتى. دەسلەپتە قىرغۇچى ئايروپىلان، بومباردىمانچى ئايروپىلانلارنىڭ ھەممىسى بىۋاستە سوۋېت ئىتتىپاقىدىن سەپ بويىچە ئۇچۇپ كېلىپ قۇمۇل ئايرودرومىغا قونۇپ، سۇ، ماي قاچىلاپ (ئەينى چاغدا

ئايروپىلانلارنىڭ بىر قىسمى سۇ بىلەن سوۋۇتىلاتتى)، ئاندىن لەنجۇ، شىئەن، چوڭچىڭ ۋە ۋۇخەن قاتارلىق جايلارغا ئۇچۇپ كېتەتتى. 1938 - يىلى قىرغۇچى ئايروپىلانلارنىڭ ھەممىسى قۇمۇلدا قوراشتۇرۇلىدىغان، زاپچاسلىرى سوۋېت ئىتتىپاقىدىن ئاپتوموبىل ئارقىلىق توشۇپ كېلىنىدىغان بولدى. ئەينى چاغدا ياپونىيە ھاۋا ئارمىيىسى لەنجۇغا ھۇجۇم قىلىشقا باشلىغان، ئايرىم بومباردىمانچى ئايروپىلانلىرى تېخى جاڭيېگمۇ ھۇجۇم قىلغانىدى. ئايروپىلانلارنى بىخەتەر قۇراشتۇرۇشقا كاپالەتلىك قىلىش، دۈشمەن ئايروپىلانلىرىنىڭ ھۇجۇمىدىن ساقلىنىش ئۈچۈن، قۇمۇل ئايرودرومىدا V — 16 تىپلىق قىرغۇچى ئايروپىلاندىن ئون نەچچىسى، C6 تىپلىق يېنىك بومباردىمانچى ئايروپىلان ئەترىتىدىن بىرى ۋە ئاز ساندا باشقا تىپتىكى ئايروپىلانلار تۇرغۇزۇلدى. ئايروپىلان قۇراشتۇرۇۋاتقان مەزگىلدە گومىنداڭ ھۆكۈمىتى ھاۋا ئارمىيىسىدىن زور بىر تۈركۈم ئاۋىئاتسىيە خادىمىنى بۇ ئايرودرومغا ئەۋەتتى، سوۋېت ئىتتىپاقىمۇ خېلى كۆپ تېخنىكنى ئەۋەتتى. بۇ تېخنىكلار شىنجاڭدىكى مېخانىكىلىق مەشغۇلاتلارنى قىلالايدىغان يەرلىك ئەسكەرلەر بىلەن بىرلىكتە ئايروپىلان قۇراشتۇردى. قۇراشتۇرغان ئايروپىلانلارنى سىناق قىلىپ ئۇچۇرۇش، ئېتىش سىنىقى قىلىش قاتارلىق ئېھتىياجلاردىن چىقىش ئۈچۈن، ئايرودروم-نىڭ ماتېرىيال ئامبىرى، ماي ئىسكىلاتى، ئوق - دورا ئىسكىلاتى، ئايروپىلان توختىتىش سۇپىسى كېڭەيتىلدى، يېڭىدىن ئايروپىلان ئىسكىلاتى سېلىندى. ئايرودرومدا يەنە ماي قاچىلاش ماشىنىسى، ئوت ئۆچۈرۈش ماشىنىسى، قۇتقۇزۇش ماشىنىسى، سىلىقلاش مېيى قاچىلاش ماشىنىسى، ئايروپىلاننى ئوت ئالدۇرۇش ماشىنىسى قاتارلىق زور بىر تۈركۈم ماشىنىلار ۋە خادىملار سەپلەندى. بۇلارنىڭ ھەممىسىنى سوۋېت ئىتتىپاقى تەمىنلىدى.

قۇمۇل جۇڭگوغا ياردەم قىلىنغان ماددىي ئەشيالارنى توشۇش تۈگۈنى بولۇپ قالغاندىن كېيىن، دائىملىق تۇرىدىغانلار ۋە كېلىپ - كېتىپ تۇرىدىغانلار سانى كۆپىيىپ، يەرلىكنىڭ كۆمۈرچىلىك، قۇرۇلۇش ماتېرىياللىرى، ئاشلىق سانائىتىنى ئىلگىرى سۈردى. بولۇپمۇ ئاشلىق پىششىقلاش ئەڭ تېز تەرەققىي قىلغان بولۇپ، ئەينى چاغدا قۇمۇل ۋاڭلىرى زامانىسىدىكى 20 تۈگمەننىڭ ھەممىسىنى ئىشقا سالغاندىمۇ، جەمئىيەتنىڭ ئاشلىققا بولغان ئېھتىياجىنى قاندۇرالمىغان، بۇنىڭ بىلەن يەنە نۇرغۇن تۈگمەن ياسالدى. 1939 - يىلى شەھەرنىڭ غەربىي جەنۇبىدا قوش تولۇقلۇق يېڭىچە سۇ تۈگمىنى قۇرۇلدى، كىشىلەر ئۇنى «ئەجنەبىيچە» تۈگمەن دەپ ئاتاشتى، بۇ تۈگمەننىڭ ئىش ئۈنۈمى يۇقىرى، تارتقان ئۇنى سۈپەتلىك بولۇپ، 20 - ئەسىرنىڭ 60 - يىللىرىغىچە ئۇن تارتىلدى. ئىسسىنىشقا كېرەكلىك ئوتۇن تاغدىن تۆگىگە ئارتىپ ئېلىپ كېلىنەتتى، كېيىنچە تارانچى كان پاي ھەسسىدارلىق شىركىتى قۇرۇلۇپ، يېقىلغۇ جەھەتتىكى قىيىنچىلىقنى ھەل قىلدى. قۇرۇلۇشلارنىڭ ئېھتىياجىنى قاندۇرۇش ئۈچۈن شەھەر ئەتراپىدا نۇرغۇن كىچىك خۇمدانلار بارلىققا كەلدى. 1938 - يىلى قىزىل 8 - تۇەن قۇمۇلغا كىرگەندىن كېيىن، ئايرودرومدا ماي ئىسكىلاتى، ئوق - دورا ئامبىرى، ئۇسكۇنە ئامبىرى، ئاپتوموبىل

ئۇيغۇر كىتاب تورىبېكىتى
www.uyghurkitap.com

ئامبىرى، رېمونتخانا ۋە بىر كۇلۇب سالدى، بۇ قۇرۇلۇشلارغا بىر سوۋېت ئىنژېنېرى يېتەكچىلىك قىلدى.

قۇمۇلدىكى بۇ ئايرودرومدا 14 — V تىپلىق، 16 — V تىپلىق قىرغۇچى ئايروپىلانلار، يېنىك بومباردىمانچى ئايروپىلانلار قۇراشتۇرۇلدى. C6 تىپلىق يىراق مۇساپىلىق بومباردىمانچى ئايروپىلان، 3 — T6 تىپلىق ئېغىر بومباردىمانچى ئايروپىلان ۋە 5 — P تىپلىق قۇتقۇزۇش ئايروپىلانلىرى سوۋېت ئىتتىپاقىدىن ئۇچۇپ، يول ئۈستىدە بۇ ئايرودرومغا قونۇپ، سۇ، ماي قاچىلاپ ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى ئالدىنقى سەپكە ئۇچاتتى. 1941 - يىلى گېرمانىيە ۋەدىسىگە خىلاپلىق قىلىپ سوۋېت ئىتتىپاقىغا تۇيۇقسىز ھۇجۇم قىلغاندىن كېيىن، بۇ ھاۋا ئارمىيە بازىسىدىكى پائالىيەتلەر توختاپ قالدى.

قۇمۇلدىكى بۇ ئايرودروم ياپونغا قارشى ئۇرۇش مەزگىلىدە سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ جۇڭگوغا ياردەم قىلغان ماددىي ئەشيالىرىنى جۇڭگوغا توشۇشتىكى مۇھىم تۈگۈنگە ئايلاندى. بۇ ئايرودرومنىڭ شۇ مەزگىلدىكى تۈگۈنلۈك رولىغا ھەمدە قۇمۇل خەلقىنىڭ بۇ جەرياندا ئۈستىگە ئالغان ئېغىر ۋەزىپىسىگە سەل قارىغىلى بولمايدۇ.

پايدىلانغان ماتېرىياللار:

1. «قۇمۇل ناھىيىسى تەزكىرىسى» (ئۇيغۇرچە).
2. «قۇمۇل ۋىلايىتى تەزكىرىسى» (خەنزۇچە).
3. «قۇمۇل شەھىرى تارىخ ماتېرىياللىرى» 1 - قىسىم، 8 - قىسىم (ئۇيغۇرچە).

تەھرىرلىگۈچى: پولات ھىمىت

جۇڭگو قاراكۆل قويى ماكانى

يېزا ئىگىلىك مىنىستىرلىكى، جۇڭگو يېزا ئىگىلىك ئىلمىي جەمئىيىتى ئالاھىدە مەھسۇلات ئىقتىسادى كەسپىي ھەيئىتى كۇچا ناھىيىسىگە «جۇڭگو قاراكۆل ماكانى» دېگەن نامنى بەردى. كۇچا ناھىيىسىنىڭ قولدا قالغان قاراكۆل قويى 400 مىڭ تۇياقتىن ئاشىدۇ.

جۇڭگو خەلق سەنئىتى ماكانى

مەدەنىيەت مىنىستىرلىكى كۇچا ناھىيىسىنىڭ چىمەن يېزىسىغا «جۇڭگو خەلق سەنئىتى ماكانى» دېگەن نامنى بەردى. چىمەن يېزىسىنىڭ ئاھالىسى ئۇيغۇرلارنى ئاساس قىلىدۇ. ئۇلار ئۆزئۆزىدىن بىرى شەكلى ھەر خىل ئاممىۋى مەدەنىيەت پائالىيىتىنى پائال قانات يايدۇرۇپ، چىمەن يېزىسى دېھقانلىرىنىڭ ياڭگىر ئەترىتىنى قۇردى. شۇنىڭ بىلەن بىللە مۇقام خەلق سەنئىتى ئۆمىكى ۋە يېزا مەدەنىيەت پونكىتى ئويۇن قويۇش ئەترىتىنىڭ رونىلىي تولۇق جارى قىلدۇردى، ئۇلار تەربىيىۋى ئەھمىيەتكە ئىگە مۇنەۋۋەر نومۇرلارنى داۋاملىق رېپېتىس قىلىپ، يېزىلارغا بېرىپ ئويۇن قويۇش پائالىيىتىنى قانات يايدۇردى.

— ماتېرىيالدىن

توپاشەھەر رىۋايىتى

ئىبراھىم ئەلقەم

(شايار ناھىيىلىك سىياسىي كېڭەش تارىخ تەتقىقات كومىتېتىدىن)

توپاشەھەر خارابىسى شايار ناھىيە بازىرىنىڭ 22 كىلومېتىر غەربىي شىمالىدىكى يېڭىمەھەللە بازىرىنىڭ يېڭىمەھەللە 2 - چوڭ ئەترىتى تەۋەسىگە جايلاشقان. مەزكۇر خارابىدىكى شەھەر سېپىلىنىڭ ساقلىنىپ قالغان قالدۇقىنىڭ ئومۇمىي ئايلانمىسى 300 مېتىر بولۇپ، شەرقتىن غەربكە ئۇزۇنلۇقى 75 مېتىر، شىمالدىن جەنۇبقا كەڭلىكى 80 مېتىر، ئەڭ ئېگىز يېرى 32.4 مېتىر، ئەڭ كەڭ يېرى 12.5 مېتىر كېلىدۇ. شەھەر خارابىسىنىڭ قالدۇق كۆلىمى تەخمىنەن 6000 كۋادرات مېتىر كېلىدۇ. توپا قەدىمىي شەھىرىنى يەرلىك كىشىلەر «بوركەشنىڭ قەدىمىي شەھىرى» دەپ ئاتاپ كەلمەكتە («بوركەش» دېگەن ئاتالغۇغا ھازىرغىچە ئېنىق پاكىت يوق).

توپاشەھەر توغرىسىدا مۇنداق بىر رىۋايەت تارقالغان. بۇ رىۋايەتنى ئىسلامخۇمار، ھۈنەرۋەن مەھەممەت نىياز كۆنچى سۆزلەپ بەرگەن، ئۇنىڭغا بوۋىسى، بوۋىسىغا بوۋىسى سۆزلەپ بەرگەنىكەن. بۇ رىۋايەتنى ئاق مەسچىت باشلانغۇچ مەكتىپىنىڭ مۇدىرى ئىمىن نىياز ئاكا ئۇزۇن ۋاقىتلاردىن بۇيان خاتىرىسىدە ساقلاپ كەلگەن.

قەدىمكى زاماندا بۇ دىياردا بىر شەھەر بولۇپ، رەستە - كوچىلىرى ئاۋات، سودا - سېتىق جانلانغان، ھۈنەرۋەن كاسىپلار ناھايىتى كۆپ بىر قايناق شەھەر ئىكەن. بۇ شەھەرنىڭ بىر ئادالەتپەرۋەر ھەم دانا پادىشاھى بولۇپ، خەلقى باياشات، خاتىرجەم، ئاسايىشلىقتا ھايات كەچۈرىدىكەن. شەھەرنىڭ غەربىي تەرىپىدىن سۈيى سۈپسۈزۈك بىر دەريا ئېقىپ ئۆتىدىكەن، شەھەر ئەتراپى تولىمۇ گۈزەل، تۈپرىقى مۇنبەت، بايلىقى مول بولۇپ، ھەر خىل ئۇچار قۇشلار سايرىشىپ، جان - جانىۋارلار ئويناقشىپ تۇرىدىكەن.

ئۇزۇن زامانلاردىن كېيىن بۇ گۈزەل ئەلگە بىر يات ئەل پادىشاھىنىڭ كۆزى چۈشۈپ تاجاۋۇز قىلىپتۇ، شۇنىڭ بىلەن بۇ شەھەردىكى ۋە بۇ شەھەرگە قاراشلىق پۈتكۈل خەلق ئادىل پادىشاھىنىڭ باشچىلىقىدا جەڭگە ئاتلىنىپتۇ. ئىككى تەرەپ قاتتىق جەڭ قىلىپ، نۇرغۇن قان تۆكۈلۈپتۇ، ئاخىرىدا پادىشاھىغا سادىق خەلق جان تىكىپ كۆرەش قىلىپ ياۋ لەشكەرلىرىنى يېڭىپتۇ. ئادىل پادىشاھ ئادالەت

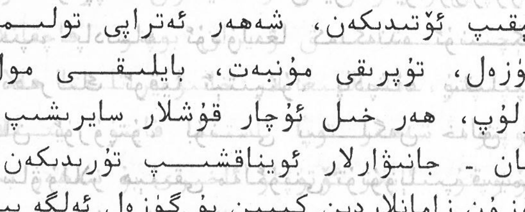

يولىدا غەلىبە قىلىپتۇ. ياۋ لەشكەرلىرىنىڭ نۇرغۇن جەسەتلىرى قەبرىسىز قاپتۇ، بۇ شەھەر بىنا بولغاندىن تارتىپ بۇنداق جەڭ بولۇپ باقمىغانىكەن. جاھان تىنچىغاندىن كېيىن ئۇلار يەنىلا ئۆزىنىڭ بەختىيار تۇرمۇشىنى كەچۈرۈۋېرىپتۇ.

ئارىدىن ئۇزۇن ئۆتمەي ئورۇشتا مەغلۇپ بولغان تاجاۋۇزچى ئەلنىڭ پادىشاھى يەنىلا قارا نىيىتىدىن يانماي نۇرغۇن ھىيلە - مىكىر ئىشلىتىپ، ئۆزىگە سادىق بىر لەشكەرنى ئادىل پادىشاھ ئېلىگە مەخپىي ئەۋەتىپ، پادىشاھنى يوشۇرۇن ئۆلتۈرۈشكە بۇيرۇپتۇ. ئۇ لەشكەر يارلىقنى ئالغاندىن كېيىن پۇقراچە ياسىنىپ دەرھال يولغا چىقىپ بۇ ئەلگە كەپتۇ. بىر كۈنى پادىشاھ ئۆز پۇقرالىرىنىڭ تۇرمۇشىنى تەكشۈرۈش ئۈچۈن ئوردىدىن چىقىپ بوستانلىقلارنى ئارىلاپتۇ. ھېلىقى نامەرد لەشكەر پادىشاھ قايتىدىغان يولغا يوشۇرۇنۇۋېلىپ، پادىشاھ ئۇدۇلىغا كەلگەندە ئۇنىڭغا زەھەرلىك ئوقيا ئېتىپتۇ، پادىشاھ يىقىلىپلا جان ئۈزۈپتۇ، بۇنى بىلگەن خەلق ۋە ياساۋۇللار ھېلىقى مەلئۇننى تۇتۇۋېلىپ قىيما-چىيما قىلىۋېتىمەكچى بوپتۇ، بىراق قارا نىيەت ۋەزىر ئۇلارنى دەرھال توسۇۋاپتۇ، چۈنكى ئۇ ئۆزىدىن بېرى خانلىق تەختىكە كۆز تىكىپ تۇرغان، ئەمما پادىشاھقا قەست قىلىشنىڭ ئەپلىك چارىسىنى تاپالمايۋاتقانىكەن، ئۇ بۇ پۇرسەتنى غەنىيمەت بىلىپ، مۇشۇ قاتىل ياساۋۇل ئارقىلىق ئۆزىنىڭ قارا نىيىتىنى ئىشقا ئاشۇرماقچى بوپتۇ. ئۇ كۆرۈنۈشتە قاتتىق قايغۇرغاندەك قىياپەتكە كىرىۋېلىپ ئازابلىق يىغلاپ خەلقنى ئالداپتۇ، ئەمەلىيەتتە ھېلىقى نامەرد لەشكەرنى قوغداپ قالماقچى بولۇپ، مۇنداق دەپتۇ: ھازىرچە ئاچچىقىمىزغا ھاي بېرىپ تۇرۇپ، ئۇنى ئالدى بىلەن زىندانغا تاشلاپ تۇرايلى، پادىشاھنىڭ ئاخىرەتلىكىنى ئوبدان ئۇزىتىۋالغاندىن كېيىن بۇ قاتىلنى بىرتەرەپ قىلساقمۇ كېچىكمەيمىز. خەلق مۇسىبەتكە چۆكۈپتۇ، يۇرت باشپاناھسىز قالسا بولمايدۇ. دە، شۇنىڭ بىلەن ئوردا مۆتىۋەرلىرى پادىشاھلىق ئورۇنغا نامزات تىكلىمەكچى بولۇشۇپتۇ، پادىشاھنىڭ كىچىك خوتۇنىدىن تۇغۇلغان توققۇز ياشلىق بىرلا ئوغلى بار ئىكەن، ۋەزىرلەر كېڭىشىپ ئۇنى پادىشاھلىققا تەيىنلەشنى قارار قىلىپتۇ، بىراق ئۇ 15 ياشقا كىرگىچە دۆلەت ئىشلىرىنى ۋەزىرلەردىن بىرى ۋاكالىتەن بېجىرىشنى مەسلىھەتلىشىپتۇ، ئادالەتنىڭ كۆزى يوق دېگەندەك بۇ قېتىمقى ئامەت ھېلىقى قارا نىيەت ۋەزىرگە كەپتۇ، ئۇ ئىچىدە تولىمۇ خۇشال بولۇپ، قارا نىيىتىنى ئىشقا ئاشۇرۇشنىڭ قازىنىنى ئېسىپتۇ. «قان بىلەن كىرگەن خوي جان بىلەن چىقىدۇ» دېگەندەك، ئۇ ۋەزىر كۆرۈنۈشتە پادىشاھلىققا سادىق قىياپەتكە كىرىۋېلىپ، ئەلنى ئادىل باشقۇرغاندەك قىلغىنى بىلەن كۆڭلىدە كېچە - كۈندۈز شاھزادىنى ئۆلتۈرۈپ، ئوردىنى قانغا بوياپ ئۆزى مەڭگۈ پادىشاھ بولۇشنى ئويلاپتۇ. شۇ ئەسنادا ھېلىقى ياۋ لەشكىرى ئېسىگە كەپتۇ-دە، ئۇنىڭ ياۋۇز كۈلكىسى چىرايىغا تېپىپ چىقىپتۇ. قارا كۆڭۈلگە ماسلاشقاندەك بۇ كېچە شۇنچىلىك قاراڭغۇ بولۇپ كېتىپتۇكى ئاسمانغا يۇلتۇزمۇ چىقماپتۇ. مانا بۇ كېچىدە قارا نىيەت ۋەزىر ئۆزى تۇرغۇزۇپ قويغان باقاۋۇل ۋە ياساۋۇللار ئارقىلىق ھېلىقى قاتىل ياۋ لەشكىرىنى چاقىرتىپ كېلىپ ئۆزىنىڭ خانىسىدا قاتتىق مەخپىي پىلان تۈزۈشكە كىرىشىپتۇ. تاجاۋۇزچى ياۋ ئېلى سىرتتىن

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com

ھۇجۇم قىلسا ۋەزىر ئىچىدىن ماسلىشىپ بىرلا ۋاقىتتا ھۇجۇم قوزغىماقچى بوپتۇ. بۇنىڭ بەدىلىگە قارا نىيەت ۋەزىر ياۋ تەرەپكە بۇ زېمىننىڭ يېرىمىنى بەرمەكچى بوپتۇ، لېكىن ئۇ بەتنىيەت ۋەزىر ياۋ ئېلى نۇسرەت قازانغاندا ئۆزىنى بۇ يۇرتقا باش قىلىپ قويۇشىنى ئۆتۈنۈپ قارشى تەرەپنىڭ خانىغا مەكتۇپ يېزىپتۇ.

بىر كۈنى تۈن قاراڭغۇسىدا مۇناپىق ۋەزىر ياۋ لەشكىرىنى باشقىچە ياساندۇرۇپ شەھەر دەرۋازىسىدىن چىقىرىۋېتىپتۇ. ئۇ شۇنىڭ بىلەن قارا تۈن قوينىغا كىرىپ بۇ شەھەردىن غايىب بوپتۇ. مۇناپىق ۋەزىرمۇ، تاجاۋۇزچى ئەلمۇ جىددىي ئۇرۇش تەييارلىقىنى باشلىۋېتىپتۇ. بەلگىلەنگەن ۋاقىت يېتىپ كەپتۇ، ئۇلارنىڭ تەييارلىقىمۇ پۈتۈپتۇ. بىر كۈنى يېرىم كېچىدە ياۋ قوشۇنى شەھەرگە يېتىپ كېلىپ ئوردا ئەتراپىدا شەپە چىقارماي قارا نىيەت ۋەزىرنىڭ بۇيرۇقىنى كۈتۈپ يېتىپتۇ، بۇ كۈنى قارا نىيەتلەرنىڭ تەلىيى ئوڭدىن كېلىپ تۈن شۇنچىلىك قاراڭغۇ بوپتۇكى، خۇددى ئەتراپقا قارا لاتا تارتىپ قويغاندەك ھېچنېمىنى كۆرگىلى بولماپتۇ. ئۇزۇن ئۆتمەي قارا نىيەت ۋەزىر ئوردىدىن ئاستا شەھەر سېپىلى ئۈستىگە چىقىپ گۈلخان يېقىپ بەلگە بېرىپتۇ. ئاردىن ئۇزۇن ئۆتمەي ئوردا ئىچى ۋە سىرتىدىن قىيا - چىيا كۆتۈرۈلۈپتۇ، بۇ شەھەردە 3 كېچە - كۈندۈز قىرغىنچىلىق بوپتۇ، تاجاۋۇزچى ئەل ئاتاقلىق ئۆلىمالارنى، پادىشاھلىققا سادىق ۋەزىرلەرنى ۋە ئۇلارنىڭ ئائىلە تاۋابىئاتلىرىنى، خوتۇن - بالىلىرىنى، داڭلىق تېۋىپ ۋە رەققاسلارنى، ئاياللار ۋە بالىلارنى مەيدانغا يىغىپ چاناپ ئۆلتۈرۈپتۇ، ياۋ لەشكەرلىرى ئۇچرىغانلا ئادەمنى ئۆلتۈرۈپتۇ، ئۇچرىغانلا ئاشلىق ئامبارلىرى، قوتاندىكى چارۋىلارنى كۆيدۈرۈپتۇ، ئوردا ئىچى ۋە سىرتى ئۆلۈكلەرگە توشۇپتۇ، شەھەر ئىچىدە قان دەريا بولۇپ ئېقىپتۇ، جەڭدىن كېيىن تاجاۋۇزچى ئەل بىلەن مۇناپىق ۋەزىر غالىب كەپتۇ، ئادەم قېلىپىدىن چىققان بۇ قىرغىنچىلىقنى كۆرگەن خەلق يۇرتنى تاشلاپ كېتىشكە مەجبۇر بوپتۇ.

شەھەرگە ياۋ ئېلى خانى بىلەن قارا نىيەت ۋەزىر ھۆكۈمرانلىق قىلىپتۇ، شۇنىڭدىن كېيىن ئۇزۇن ئۆتمەيلا تەڭرىنىڭ بۇ ناھەقچىلىككە غەزىپى كەلدىمۇ بىر كۈنى بۇ شەھەردە قاتتىق بوران چىقىپ دەل - دەرەخلەرنى سۇندۇرۇپ زېمىنغا تاشلاپتۇ، قۇرغاقچىلىق بولۇپ، ئاسماندىن توپا يېغىپتۇ، ھەممىلا يەردە قەھەتچىلىك، ئاچ - زارلىق يۈز بېرىپ، تاجاۋۇزچى ئەل پادىشاھى، ھېلىقى مۇناپىق ۋەزىر ۋە ئۇلارنىڭ قول - چوماقلىرى ئېچىنىشلىق ۋەيران بوپتۇ. قاچقانلار قېچىپتۇ، قاچالمىغانلار خانىۋەيرانلىقتا ھالاك بوپتۇ. شەھەر توپا ئاستىدا قاپتۇ. يىللار ئۆتۈپتۇ، ئايلار ئۆتۈپتۇ ئاخىرى بۇ شەھەر بىر دۆۋە توپىغا ئايلىنىپتۇ. بالايى ئاپەت دەستىدىن يۇرتىنى تاشلاپ كەتكەن خەلق باشقا يۇرتلارغا چىقىپ جېنىنى باققان بولسىمۇ، لېكىن ئۆزلىرىنىڭ گۈزەل ۋە ئاسايىشلىقتا ئۆتكەن كۈنلىرىنى زادىلا ئۇنتالماي ئانا يۇرتىنى بىر كۆرۈپ بېقىش ئىستىكىدە بۇ يەرگە كەلگەنىكەن، قارىغۇدەك بولسا بۇرۇنقى گۈزەل، تۈپرىقى مۇنبەت شەھەردىن ئەسەرمۇ قالماپتۇ، بۇ گۈزەل شەھەر بىر دۆۋە توپىغا ئايلىنىپ قالغان، شۇنىڭ بىلەن ئۇلار ھەسرەت- نادامەت چېكىپ، ئىچى قاتتىق ئۆرتىنىپ توپاشەھەر بىلەن ئىككىنچى قېتىم

ئۇيغۇر كىتاب تورىبېكىتى www.uyghurkitap.com

خوشلىشىپتۇ. شۇڭا بۇ شەھەرنى كىشىلەر توپاشەھەر دەپ ئاتاپ كەپتۇ.

توپا قەدىمىي شەھىرى خارابىسى 1960 - يىللاردىن بۇرۇن ناھايىتى ھەيۋەتلىك خارابىلەرنىڭ بىرى بولۇپ، ھازىرقى ھالىتىدىن نەچچە ھەسسە كەڭ ۋە چوڭ ئىدى. ۋاقىتنىڭ ئۆتىشىگە ئەگىشىپ ئۇ يەردىكى دېھقانلار تېرىلغۇ يېرىگە ئوغۇت قىلىش ئۈچۈن شەھەر خارابىسىنىڭ، سېپىللارنىڭ توپىسىنى قېزىپ، شەھەرنىڭ كۆپ قىسىم جايلىرىنى تۈزلىۋەتكەن، بىر قانچە ئائىلە ھەتتا تراكتور بىلەن شەھەر سېپىللىرىنى تۈرتۈپ تۈزلەپ تۇرالغۇ ئۆي سېلىۋالغان، بەزى قىسىملىرىنى تېرىلغۇ يەرگە ئايلاندۇرۇۋالغان، بۇنىڭ بىلەن بۇ شەھەر خارابىسى ئەسلىدىكى ھەيۋەتلىك ھالىتىنى يوقىتىپ ھازىرقىدەك ئېگىز - پەس دۆڭلۈككە ئايلىنىپ قالغان. توپاشەھەر خارابىسىدىن تېپىلغان مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرى تۆۋەندىكىچە:

1. دېھقانلار توپا ئېلىش جەريانىدا سېپىل تېمىنىڭ ئاستىدىن ئورغاق (تاش ئورغاق)، تاش ساقا، تاش نەيزە، تاش باشاق، تاش يارغۇنچاق، تاش ئىدىش قاتارلىقلارنى تاپقان. بۇلار تاش قوراللار دەۋرىگە تەۋە يادىكارلىقلاردۇر. ئۇلارنىڭ بىر قىسمىنى دېھقانلار ئۇقماي چېقىۋەتكەن، بىر قىسمىنى ئۆيلىرىگە ئېلىپ كەتكەن. تاش ئىدىش ئىچىدىن تېرىق، ياۋا بۇغداي، ئارپا (ئاپاخىنەك)، قىچا، چىگىت، كەندىر، كۆك چاينىڭ قالدۇقلىرى چىققان.

2. سېغىز لايغا قۇم ئارىلاشتۇرۇپ ياساپ خۇمداندا پىشۇرۇلغان كوزا، كوزا پارچىلىرى، چىرايلىق چۆچەكلەر، گۈل نەقىشلەنگەن چوت ئۇرۇقى، مىس يارماق، يەنە بىر تامغا چىققان. بۇ تامغىنىڭ ناھايىتى چىرايلىق تۇتقۇچى بولۇپ، بىر دېھقان ئۇنى ئۆيىگە ئەكىلىپ قويغان، بۇ تامغىنىڭ ئوڭ يۈزىدە خەت بار ئىكەن، لېكىن ئۇ خەتنى ھېچكىم ئوقۇيالمىغان، 2000 - يىل 3 - ئاينىڭ 15 - كۈنى بۇ دېھقاننىڭ 10 ياشلىق ئوغلى ئۆيىدىن ئېلىپ چىقىپ ئويناپ يوقىتىۋەتكەن.

توپاشەھەر خارابىسىنىڭ قاق ئوتتۇرىسىنىڭ توپىسى قارامتۇل بولۇپ، ياز كۈنلىرى دېھقانلار شەھەر خارابىسىنىڭ ئىچىگە سۇ قويغاندا سۇ ياغلىشاڭغۇ بولۇپ كېتىدىكەن، يەرلىك كىشىلەرنىڭ ئاغزاكىي مەلۇماتىغا قارىغاندا «بۇ شەھەرگە بۇرۇن ئوت قويۇۋەتكەنلىكى ئېنىق، ئادەم، ياغلىق دان، ئاشلىق، چارۋا بىللە قوشۇپ كۆيدۈرۈلگەچكە، توپىسى نەچچە يۈز يىلدىن كېيىنمۇ مۇشۇنداق ياغلىشاڭغۇ پېتى تۇرغان» دېگەن گەپ بار.

تەھرىرلىگۈچى: بېلىقىز مۇھەممەد

ئاتاقلىق نەققاش مۇھەممەتئىمىن نامان ۋە ئۇنىڭ سەنئەت ھاياتى توغرىسىدا

ئىمىنجان ئابدۇرېھىم

(شىنجاڭ سەنئەت ئىنىستىتۇتىدىن)

ئاتاقلىق نەققاش، رەسسام ۋە سىرچى مۇھەممەتئىمىن نامان ئۇستام 1932 - يىلى قەشقەر شەھىرىدە ئاتاقلىق نەققاش، سىرچى نامانخان ئۇستام (نامان يۇسۇپ) ئائىلىسىدە دۇنياغا كەلگەن. ئۇ 8 يېشىدىن تارتىپلا دادىسىدىن سىرچىلىق، نەققاشچىلىق ھۈنىرىنى ئۆگىنىشكە باشلىغان. 18 يېشىدىن باشلاپ نەقىش ئىشلەش، لايىھەلەش، سىرچىلىق، رەسىم سىزىش ئىشلىرىنى مۇستەقىل ئىشلەپ، بارا - بارا ئەل ئىچىدە نام چىقىرىشقا باشلىغان. 1954 - يىلى شىنجاڭ سانايى نەفىس تەركىبىدە دېكراتسىيە خادىمى بولۇپ ئىشلىگەن ۋە نەنجىڭگە بېرىپ ئويۇن قويۇشقا قاتناشقان. ئازاتلىقتىن كېيىن شىنجاڭ ناخشا - ئۇسۇل ئانسامبىلىدا 1958 - يىلغىچە ئىشلىگەن. «چوڭ سەكرەپ ئىلگىرىلەش»، «خەلق گوڭشېسى قۇرۇش»، «ئېچىلىش - سايراش» دولقۇنىدا، ئۇ خىزمەتنى تاشلاپ غۇلجا شەھىرىگە كەتكەن. غۇلجىغا كەلگەندىن كېيىن ئۇ بىر ئۆينى ئىجارىگە ئېلىپ، سادا ساندۇق (سىرلانمىغان ياغاچ ساندۇق) سېتىۋېلىپ، ئۇنى نەقىشلەپ، سىرلاپ سېتىپ تۇرمۇشىنى قامدىغان. ساندۇقلارغا چۈشۈرۈلگەن چىرايلىق نەقىشلەر كىشىلەرنى ئۆزىگە جەلپ قىلغان، شۇنىڭ بىلەن بۇ يەردە ئۇ «قەشقەرلىق» دېگەن نام بىلەن نەققاشلىق، سىرچىلىق كەسپىدە داڭق چىقارغان.

1959 - يىلى ئۇ رۇس رەسسامى گرازوف① بىلەن تونۇشۇپ قالغان. ئەينى چاغدا گرازوف كىشىلەرنىڭ ئۆيلىرىگە چوڭ مەنزىرە رەسىملىرىنى سىزىپ بېرەتتى. مۇھەممەتئىمىن نامان ئۇنىڭ رەسىملىرىنى كۆرۈپ ئۇنىڭدىن رەسىم سىزىشنى ئۆگىنىشكە بەل باغلىغان. بۇ ئىككىسى ياش جەھەتتە ئانچە پەرقلەنمىگەچكە ئاغىنە بولۇپ ئۆتۈشكەن. گرازوف مۇھەممەتئىمىن نامانغا رەسساملىقنىڭ ئەڭ ئاساسىي قانۇنىيەتلىرىنى يەنى شەكىل، سىزىق، رەڭ، بىر پۈتۈنلۈك، يىراق - يېقىنلىق مۇناسىۋىتى ۋە رەڭ قانۇنىيەتلىرىنى ئۆگەتكەن. بۇ جەرياندا ئۇ يەنە مەشھۇر رۇس رەسساملىرى رېپىن، سوركوف، شىشكىن قاتارلىقلارنىڭ رەسىم توپلاملىرىنى كۆرۈشكە مۇيەسسەر بولۇپ، ئۇلارنىڭ ئەسەرلىرى بىلەن تونۇشقان ھەمدە تېخنىكىلىق ماھارەتلىرىنى ئىگىلىگەن. ئۇ بۇ بىلىملەرنى ناھايىتى تېزلا ئۆگىنىۋالغان ھەمدە

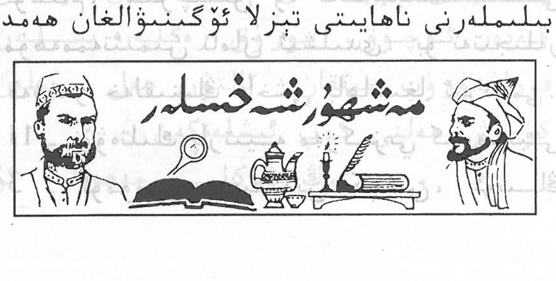

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com

بولارنى ئەسەرلىرىگە سىڭدۈرگەن. ئەينى چاغدا گرازوف چوڭلۇقى 3 ـ 4 مېتىر كېلىدىغان بىر پارچە ماي بوياق مەنزىرە رەسىمنى 2 ـ 3 ئايدا ئاران سىزىپ بولالىتتى ھەمدە باھاسىمۇ يۇقىرى قويالىتتى. لېكىن مۇھەممەتئىمىن نامان بۇنچىلىك چوڭلۇقتىكى رەسىمنى 5 ـ 6 كۈندىلا سىزىپ پۈتكۈزەتتى، بۇ رەسىملەرنىڭ رەڭلىرى ئانچە تەبىئىي بولمىسىمۇ لېكىن كىشىگە ئوچۇق - يورۇق، پاكىز، ساپ، ئاددىي ـ ساددا، يېقىملىق تۇيغۇ بېرەتتى، شۇنداقلا باھاسىمۇ ئەرزان بولغاچقا كىشىلەرنى خېلىلا جەلپ قىلالايتتى. مۇھەممەتئىمىن ياۋروپا رەسساملىقىنىڭ جەۋھەرلىرىنى ئۆز ئەسەرلىرىدە ئىشلىتىپ، ئۇيغۇر رەسساملىقىدا ئۆزىگە خاس ئۇسلۇبنى يارىتالىدى.

1960 ـ يىلى ئۇ دادىسىنىڭ ئۆلۈمى مۇناسىۋىتى بىلەن قەشقەرگە قايتىپ كەلدى. 1960 ـ يىللىرى قەھەتچىلىك كۆرۈلۈپ ھەممە ئادەم قورساق غېمىدا قالغاندىمۇ ئۇ ھۈنىرىنى تاشلىماي، بۆشۈك سىرلاش، ساندۇق، كونا پەتنۇسلارغا گۈل ـ نەقىشلەرنى سىزىش ئىشلىرىنى قىلىپ تۇرمۇشىنى قامدىدى.

1965 ـ يىلى شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونى قۇرۇلغانلىقىنىڭ 10 يىللىقىنى تەبرىكلەش مۇناسىۋىتى بىلەن قەشقەر خەلق باغچىسىنىڭ ئىچىگە مىللىي پاسوندا شىپاڭ ياسالدى، بۇ شىپاڭلارنىڭ ياغاچچىلىقىنى قەشقەردىكى داڭلىق ياغاچچى تۇرسۇن نىياز ئۇستام، سىرچىلىق ۋە نەققاشچىلىقىنى مۇھەممەتئىمىن نامان ئىشلىدى. بۇ نەتىجىلەر قەشقەر خەلقىنىڭ ياخشى باھاسىغا ئېرىشتى. 11 ـ نۆۋەتلىك پارتىيە مەركىزىي كومىتېتى 3 ـ ئومۇمىي يىغىنىدىن كېيىن، ئۇنىڭ خىزمىتى ئەسلىگە كەلتۈرۈلۈپ، قەشقەر ۋىلايەتلىك سەنئەت ئۆمىكىدە ئىشلەپ دەم ئېلىشقا چىقتى.

ئاتاقلىق نەققاش مۇھەممەتئىمىن نامان

شۇنىڭدىن كېيىن تاكى 1990 ـ يىلغىچە قەشقەرنى مەركەز قىلىپ، جەنۇبىي شىنجاڭ رايونىدا ساندۇق، ئىشكاپ، تومپۇچكا ۋە كونا پەتنۇسلارنى سىرلاپ ئۇلارغا گۈل ـ نەقىش ۋە مەنزىرە رەسىملىرىنى سىزىش، ئەينەككە رەسىم سىزىش، مەككە ـ مەدىنىنىڭ رەسىمىنى سىزىش، قۇرئان ئايەتلىرىنى يېزىش، 4 ـ 5 مېتىرلىق ياكى ئۇنىڭدىنمۇ چوڭراق رەختكە مەنزىرە رەسىمى سىزىش (دېكوراتسىيە)، ماۋجۇشىنىڭ رەسىمىنى 4 ـ 5 مېتىر چوڭلۇقتا سىزىش، ئاياللارنىڭ نېپىز گاز ياغلىقلىرىغا گۈل سىزىش، ئۆي -

ئىمارەتلەرنىڭ تام - تورۇس، ئىشىك - دېرىزە، مېھراپلىرىغا رەڭلىك نەقىشلەرنى سىزىش قاتارلىق ئىشلار بىلەن شۇغۇللاندى. بۇ جەرياندا ئۇ 20 نەچچە شاگىرت تەربىيىلىدى، بۇلار ئىچىدە ئوغلى مۇھەممەت تۇرسۇن، ھوشۇر قارى، تۇراخۇنلار بىر قەدەر كۆزگە كۆرۈنۈپ يېتىشىپ چىقتى.

ئۇ 1960 - يىلدىن 1990 - يىلغىچە بولغان 30 يىلدا تۆۋەندىكىدەك كۆزگە كۆرۈنگەن چوڭ - چوڭ ئىشلارنى قىلدى:

1. قەشقەر ھېيتگاھ جامەسىنىڭ ۋىۋىسكىسىنى رەڭلىك قىلىپ لايىھىلەپ سىزىپ چىقتى.

2. ھېيتگاھ جامەسىنىڭ قۇببىسىنى لايىھىلەپ سىرلاپ نەقىش ئىشلىدى.

3. ئاپپاق خوجا مازىرىنىڭ يېنىدىكى مەسچىدىنىڭ پۇتكۇل سىرچىلىق، نەققاشچىلىق، مەنزىرە رەسىمچىلىك ئىشلىرىنى لايىھىلەپ ئىشلەپ چىقتى.

4. قەشقەر خەلق باغچىسى ئىچىدىكى 2 مىللىيچە شىپاڭنىڭ سىرچىلىق ۋە نەقىشلىرىنى لايىھىلەپ ئىشلىدى (يۇقىرىقى نەتىجىلەر ھازىرمۇ ساقلىنىپ تۇرماقتا).

5. ئاپتونوم رايونلۇق ئوپېرا ئۆمىكى 1978 - يىلى تەييارلىغان «غېرىپ - سەنەم» دىرامىسىنىڭ دىكوراتسىيە، كىيىم - كېچەك، ۋە باشقا سەھنە جابدۇقلىرىنى لايىھىلىدى ۋە ئىشلىدى.

مەن 1968 - يىلى ئوتتۇرا مەكتەپتە ئوقۇۋاتقان چېغىمدا مۇھەممەتئىمىن نامان ئۇستام بىلەن تونۇشۇپ قالدىم. بۇ دەل «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» نىڭ دەسلەپكى مەزگىلى بولۇپ، بۇ مەزگىلدە ئۇستام ھەر كۈنى تامغا رەخت تارتىپ 3 - 4 مېتىر چوڭلۇقتا بىر پارچە ماۋ جۇشىنىڭ رەسىمىنى سىزاتتى. مەن ئۇستامغا شاگىرت بولۇپ تاكى 1973 - يىلى شىنجاڭ سەنئەت مەكتىپىگە قوبۇل قىلىنغىچە ئۇنىڭدىن ھۈنەر ئۆگەندىم. ئۇ ناھايىتى كەمتەر، كىچىك پېئىل ئادەم بولۇپ، قىلغان ئىشلىرىنى باھالاپ، پىكىر بېرىشىمنى تەۋسىيە قىلاتتى.

مۇھەممەتئىمىن نامانىنى ئۆزگىچە خاس ئۇسلۇب ياراتقان نەققاش ۋە رەسسام دېيىشكە بولىدۇ. چۈنكى ئۇ ئەجدادلاردىن قالغان سىزىش تېخنىكىسىدىكى ئاساسلىق ئامىللارنى يوقاتمىغان، شۇ ئاساستا دەۋر روھىنى قوبۇل قىلىپ يېڭىلىق ياراتقان. ئۇنىڭ سەنئەت ئۇسلۇبى تۆۋەندىكىچە:

1. نەقىشنىڭ رەڭسىز شەكلى جەھەتتە: تىپىك ئۇيغۇر نەقىشىگە ئائىت بولغان ئالاھىدىلىكنى ساقلاپ قالغان. مەيلى قانداق نەقىش ئىشلىسۇن، ھەممىسىدە ئۇيغۇر نەقىشىگە خاس ھېسسىياتنى گەۋدىلەندۈرگەن. بۇ نەقىشلەر باشقا ئۇسلۇبتىكى نەقىشلەردىن روشەن پەرقلىنىپ تۇرىدۇ. نەشرىياتلاردا نەشر قىلىنغان «ئۇيغۇر خەلق نەقىشلىرى» دىكى نۇرغۇن نەقىش ئۆرنەكلىرى مۇھەممەتئىمىن نامانىنىڭ ياكى ئۇنىڭ دادىسىنىڭ.

2. نەقىشنىڭ رەڭگى جەھەتتە: قىزىل، كۆك، يېشىل، ئاق، قارا رەڭدىن ئىبارەت ساپ رەڭلەرنى كۆپ ئىشلەتكەن. ئۆز ئارا قارمۇ قارشى رەڭلەرنى كۆپ ئىشلەتكەن. ئاق ياكى قارا سىزىقلار ئارقىلىق نەقىشنىڭ رەڭلىرىنى كۈچەيتكەن. نەقىشلەرنى مۇمكىن قەدەر ئوچۇق، يورۇق رەڭلەر بىلەن قوراشتۇرۇپ چىققان. ئالتۇن ھەل بىلەن كۈمۈش ھەلنى كۆپ ئىشلەتكەن.

3. رەسىمنىڭ شەكلى جەھەتتە: ئۇ

www.uyghurkitap.com

رېئال دۇنيادىكى شەيئىلەرنى ئۆز ئەينى بويىچە تەبىئىي سىزىشقا تىرىشقان. شۇنداقلا ھەرقانداق شەكىل، تۈزۈلۈشلەرنى نەقىشلەشتۈرۈپ ئىپادىلىگەن.

مۇئەممەتئىمىن نامىنىڭ رەسسامچىلىقىنى ھەقىقىي تۈردىكى ھازىرقى زامان رەسسامچىلىقى، شۇنداقلا ئۇيغۇرلارنىڭ تارىختىن بۇيان شەكىللەنگەن سىزمىچىلىق ئۇسلۇبىنىڭ ھازىرقىلاشتۇرۇلغان كونكرېت ئىپادىسى دېيىشكە بولىدۇ. چۈنكى ئۇ ئەجدادلارنىڭ ئەنئەنىسىگە ۋارىسلىق قىلىش بىلەن بىللە ياۋروپا رەسسامچىلىقىنىڭ ئۇسلۇبى ھەم جۇڭگوچە رەسىمنىڭ ئۇسلۇبىنى بىرلەشتۈرگەن. بۇنى ئۇنىڭ رەسىم ۋە نەقىشلىرىدىن كۆرۈۋېلىشقا بولىدۇ:

1. نەقىشلەرنىڭ شەكلىدە كۇچا مىڭئۆي تام رەسىملىرىدىكى سىزىقنى ئاساس قىلىپ سىزىش ئۇسلۇبى ئاساس قىلىنغان. نەقىشلەرنى قوراشتۇرغۇچى كىچىك شەكىللەر دەل شۇ تام رەسىملىرىدىكى ئاساس شەكىللەرگە ئوخشىشىپ كېتىدۇ.

2. مەنزىرە رەسىملىرىنى سىزىشتا جۇڭگوچە رەسىم ئۇسلۇبى بىلەن ياۋروپا ماي بوياق رەسىم ئۇسلۇبىنى ئۆز ئارا بىرلەشتۈرگەن. ھەم ئۆزگىچە ئالاھىدىلىكنى ياراتقان.

3. رەڭ جەھەتتە، ئۇيغۇرلارنىڭ ئەنئەنىۋى تارىخىي رەڭ چۈشەنچىلىرى بويىچە كۆك رەڭنى گەۋدىلەندۈرۈش، يېشىل رەڭنى كۆپ ئىشلىتىش ۋە چوڭ دائىرىلىك يېشىل رەڭ ئىچىدە كىچىككىنە بىر پارچە قىزىل رەڭنى گەۋدىلەندۈرۈش ئۇسلۇبىنى قوللانغان.

4. سىزىش ماتېرىياللىرى جەھەتتە، ئۇ دادىسىدىن سىرچىلىق ھۈنىرى بىلەن تەڭ سىر ياساش تېخنىكىسىنىمۇ پىششىق ئۆگەنگەن. «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» مەزگىلىدە بازاردىن سىر تاپالمىغان چاغلاردا ئۆزى زىغىر يېغىنى بىر قانچە خىل دورا - دەرمەك بىلەن قايناتىپ سىر ياساپ ئىشلەتكەن. رەسىمنىڭ تەلپۈگە ئاساسەن ماي بوياق بىلەن سىرنى قوشۇپ، شارلاك (چىپەن) بىلەن تاش رەڭنى ئارىلاشتۇرۇپ، قارىغاي مېيى، بوياق تەڭشەش مېيى، چوڭ چوتكا، كىچىك چوتكا، يۇمۇلاق قەلەملەرنى تەڭ ئىشلەتكەن. ئۇ كۆپىنچە ياغاچ ماتېرىياللارنىڭ ئۈستىگە سىزاتتى. بەزىدە پاختا رەخت ياكى كاناپ رەختلەرنىڭ ئۈستىگە ئاش سۈيى بىلەن يار يېلىمنى قوشۇپ، پات بېرىپ ئاندىن رەسىم سىزاتتى.

ئۇستامنىڭ يۇقىرى ماھارەتلىك سەنئىتىگە بىر قانچە ئاتاقلىق رەسسام مۇنداق باھا بەرگەن:

1. ياڭ مىشەن②: 1979 - يىلى ئاۋسترالىيىگە كېتىش ھارپىسىدا قەشقەرگە بېرىپ رەسىم سىزغان مەزگىلدە مېنىڭ تونۇشتۇرۇشۇم بىلەن ئۇستامنىڭ ئۆيىگە بېرىپ، ئۇنىڭ ئەسەرلىرىنى كۆرۈپ، بۇ ئادەم ھەقىقىي خەلق سەنئەتكارى ئىكەن، بۇ كىشىنى قەدىرلەشكە ئەرزىيدۇ، بولۇپمۇ ئۇنىڭ رەڭ ئىشلىتىشىدىكى ماھارىتىنى تەتقىق قىلىش زۆرۈر ئىكەن، دەپ باھا بەرگەن.

2. ئاتاقلىق ئۇيغۇر رەسسامى غازى ئەھمەد: 1977 - يىلى قەشقەرگە بارغاندا ئۇستامنىڭ ئۆيىگە بېرىپ ئەسەرلىرىنى كۆرۈپ، ئۇنىڭغا يۇقىرى باھا بېرىپ، شۇ يىلى ئۇستامنى شىنجاڭ رەسساملار جەمئىيىتىگە ئەزالىققا قوبۇل قىلغان.

3. ئاتاقلىق ئۇيغۇر رەسسامى ئابدۇكېرىم

(ئاخىرى 46 - بەتتە)

يەتتە قۇدۇق

ماموٌت غازى

(ئاپتونوم رايونلۇق يېزا ئىگىلىك بانكىسىدىن)

ئازادلىقتىن ئىلگىرى قۇمۇلغا ياكى لەنجۇغا بېرىش ئۈچۈن ئاتلىق، ئېشەكلىك، هارۋىلىق يۈرگەن ياكى پىيادە ماڭغان يولۇچىلار پىچان ناهىيە بازىرىنىڭ شەرقىگە 40 كىلومېتىر كېلىدىغان نەنخۇلى قونالغۇسىدىن چىقىپ، 300 كىلومېتىر ئادەمسىز، سۇسىز، ئېگىز - پەس چۆللۈكنى بېسىپ ئۆتەتتى. مۇشۇ چۆللۈكنىڭ ئوتتۇرىسىدا يەنى قۇمۇل بازىرىغا 200 كىلومېتىرچە كېلىدىغان، قىش - ياز توپا - چاڭ ئۇچۇپ تۇرىدىغان يەردە يولۇچىلارنى تاماق، ياتاق بىلەن تەمىنلەيدىغان، هاراق، تاماكا دۇكانلىرى بولغان بىر قونالغۇ — يەتتە قۇدۇق قونالغۇسى بار. ئەگەر سىز بۇ يەردە قونسىڭىز، دۆلەت يولىنىڭ ئاستىدىن تەشمە تېشىپ ئۆتكۈزۈلۈپ، يولنىڭ جەنۇب تەرىپىدىكى كارىز كۆلىگە قويۇلىدىغان سۈزۈك سۇنى كۆرگەن بولىسىز، بۇ جايدىكى ئابادلىقنىڭ «سۈرگۈن» دە تۇرغانلار چاپقان كارىزنىڭ سۇيىدە پەيدا بولغانلىقىنى، بۇ قونالغۇنىڭ ئەنە شۇ كارىز قۇدۇقلىرىنىڭ سانى بىلەن ئاتالغانلىقىنى بىلىۋالالايسىز.

1953 - يىل 5 - ئاينىڭ 3 - كۈنى

شىئەن بانكا مەكتىپىگە بارىدىغان 21 كىشى ئۈستى ئوچۇق قارا ماشىنىغا ئولتۇرۇپ ئۈرۈمچىدىن يولغا چىقىپ ئەتىسى بۇ قونالغۇغا كەلگەندە، شوپۇر ماشىنىغا سۇ قۇيۇۋالماقچى بولدى. شۇ ئەسنادا خەنزۇ، خۇيزۇلاردىن بىر نەچچە كىشى ماشىنا ئەتراپىغا ئولىشىۋېلىپ، ئارىمىزدا لۈكچۈنلۈكلەر بار - يوقلۇقىنى سۈرۈشتۈردى. ئارىمىزدا لۈكچۈنلۈك يوق ئىدى. ئۇلار يولنىڭ شىمال تەرىپىدىكى قورۇنى كۆرسىتىپ تۇرۇپ، بۇ قورۇنى مۇشۇ كارىزنى چاپقان كىشى سالغانىكەن، ئۇ كىشى كېتىدىغان چاغدا بىر ئادىمىگە بەرگەنىكەن، ئۇ كىشى ئۆلۈپ كەتتى، هازىر ئوغلى ئولتۇرىدۇ. بۈگۈن ئەتىگەن ئۇ بالىلىرىنى ئېلىپ قۇمۇل بازىرىغا نەرسە - كېرەك ئالغىلى كەتتى، بىر كۈن ئىلگىرى كەلگەن بولساڭلار، سىلەرگە بۇ كارىزنى كىمنىڭ چاپقانلىقىنى سۆزلەپ بېرەتتى، دېگەنىدى. كېيىنكى ئىزدىنىشىمىز ئارقىلىق سۈرگۈندە تۇرۇپ كارىز چاپقان كىشى پىچان ناهىيە

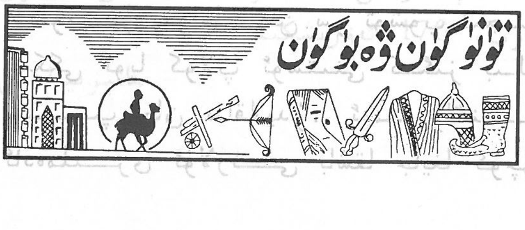

رېئال دۇنيادىكى شەيئىلەرنى ئۆز ئەينى بويىچە تەبىئىي سىزىشقا تىرىشقان. شۇنداقلا ھەرقانداق شەكىل، تۈز ۋە لولۇشلەرنى نەقىشلەشتۈرۈپ ئىپادىلىگەن.

مۇئەممەتئىمىن نامىنىڭ رەسساملىقىنى ھەقىقىي تۈردىكى ھازىرقى زامان رەسساملىقى، شۇنداقلا ئۇيغۇرلارنىڭ تارىختىن بۇيان شەكىللەنگەن سىزمىچىلىق ئۇسلۇبىنىڭ ھازىرقىلاشتۇرۇلغان كونكرېت ئىپادىسى دېيىشكە بولىدۇ. چۈنكى ئۇ ئەجدادلارنىڭ ئەنئەنىسىگە ۋارسلىق قىلىش بىلەن بىللە ياۋروپا رەسساملىقىنىڭ ئۇسلۇبى ھەم جۇڭگوچە رەسىمنىڭ ئۇسلۇبىنى بىرلەشتۈرگەن. بۇنى ئۇنىڭ رەسىم ۋە نەقىشلىرىدىن كۆرۈۋېلىشقا بولىدۇ:

1. نەقىشلەرنىڭ شەكلىدە كۆچا مېڭىۋى تام رەسىملىرىدىكى سىزىقنى ئاساس قىلىپ سىزىش ئۇسلۇبى ئاساس قىلىنغان. نەقىشلەرنى قوراشتۇرغۇچى كىچىك شەكىللەر دەل شۇ تام رەسىملىرىدىكى ئاساس شەكىللەرگە ئوخشىشىپ كېتىدۇ.

2. مەنزىرە رەسىملىرىنى سىزىشتا جۇڭگوچە رەسىم ئۇسلۇبى بىلەن ياۋروپا ماي بوياق رەسىم ئۇسلۇبىنى ئۆز ئارا بىرلەشتۈرگەن. ھەم ئۆزگىچە ئالاھىدىلىكنى ياراتقان.

3. رەڭ جەھەتتە، ئۇيغۇرلارنىڭ ئەنئەنىۋى تارىخىي رەڭ چۈشەنچىلىرى بويىچە كۆك رەڭنى گەۋدىلەندۈرۈش، يېشىل رەڭنى كۆپ ئىشلىتىش ۋە چوڭ دائىرىلىك يېشىل رەڭ ئىچىدە كىچىككىنە بىر پارچە قىزىل رەڭنى گەۋدىلەندۈرۈش ئۇسلۇبىنى قوللانغان.

4. سىزىش ماتېرىياللىرى جەھەتتە، ئۇ دادىسىدىن سىرچىلىق ھۈنىرى بىلەن تەڭ سىر ياساش تېخنىكىسىنىمۇ پىششىق ئۆگەنگەن. «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» مەزگىلىدە بازاردىن سىر تاپالمىغان چاغلاردا ئۆزى زىغىر يېغىنى بىر قانچە خىل دورا - دەرمەك بىلەن قايىنتىپ سىر ياساپ ئىشلەتكەن. رەسىمنىڭ تەلىۋىگە ئاساسەن ماي بوياق بىلەن سىرنى قوشۇپ، شارلاك (چىپەن) بىلەن تاش رەڭنى ئارىلاشتۇرۇپ، قارىغاي مېيى، بوياق تەڭشەش مېيى، چوڭ چوتكا، كىچىك چوتكا، يۇمۇلاق قەلەملەرنى تەڭ ئىشلەتكەن. ئۇ كۆپىنچە ياغاچ ماتېرىياللارنىڭ ئۈستىگە سىزاتتى. بەزىدە پاختا رەخت ياكى كاناپ رەختلەرنىڭ ئۈستىگە ئاش سۈيى بىلەن يار يېلىمنى قوشۇپ، پات بېرىپ ئاندىن رەسىم سىزاتتى.

ئۇستامنىڭ يۇقىرى ماھارەتلىك سەنئىتىگە بىر قانچە ئاتاقلىق رەسسام مۇنداق باھا بەرگەن:

1. ياڭ مىشەن②: 1979 - يىلى ئاۋستىرالىيىگە كېتىش ھارپىسىدا قەشقەرگە بېرىپ رەسىم سىزغان مەزگىلدە مېنىڭ تونۇشتۇرۇشۇم بىلەن ئۇستامنىڭ ئۆيىگە بېرىپ، ئۇنىڭ ئەسەرلىرىنى كۆرۈپ، بۇ ئادەم ھەقىقىي خەلق سەنئەتكارى ئىكەن، بۇ كىشىنى قەدىرلەشكە ئەرزىيدۇ، بولۇپمۇ ئۇنىڭ رەڭ ئىشلىتىشىدىكى ماھارىتىنى تەتقىق قىلىش زۆرۈر ئىكەن، دەپ باھا بەرگەن.

2. ئاتاقلىق ئۇيغۇر رەسسامى غازى ئەھمەد: 1977 - يىلى قەشقەرگە بارغاندا ئۇستامنىڭ ئۆيىگە بېرىپ ئەسەرلىرىنى كۆرۈپ، ئۇنىڭغا يۇقىرى باھا بېرىپ، شۇ يىلى ئۇستامنى شىنجاڭ رەسساملار جەمئىيىتىگە ئەزالىققا قوبۇل قىلغان.

3. ئاتاقلىق ئۇيغۇر رەسسامى ئابدۇكېرىم

(ئاخىرى 46 - بەتتە)

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com

بۇلارنى ئەسەرلىرىگە سىڭدۇرگەن. ئەينى چاغدا گرازوف چوڭلۇقى 3 - 4 مېتىر كېلىدىغان بىر پارچە ماي بوياق مەنزىرە رەسىمنى 2 - 3 ئايدا ئاران سىزىپ بولاتتى ھەمدە باھاسىنىمۇ يۇقىرى قوياتتى. لېكىن مۇھەممەتئىمىن نامان بۇنچىلىك چوڭلۇقتىكى رەسىمنى 5 - 6 كۈندىلا سىزىپ پۈتكۈزەتتى، بۇ رەسىمنىڭ رەڭلىرى ئانچە تەبىئىي بولمىسىمۇ لېكىن كىشىگە ئوچۇق - يورۇق، پاكىز، ساپ، ئاددىي - سادda، يېقىملىق تۇيغۇ بېرەتتى، شۇنداقلا باھاسىمۇ ئەرزان بولغاچقا كىشىلەرنى خېلىلا جەلپ قىلاتتى. مۇھەممەتئىمىن ياۋروپا رەسساملىقىنىڭ جەۋھەرلىرىنى ئۆز ئەسەرلىرىدە ئىشلىتىپ، ئۇيغۇر رەسساملىقىدا ئۆزىگە خاس ئۇسلۇبنى ياراتقانىدى.

1960 - يىلى ئۇ دادىسىنىڭ ئۆلۈمى مۇناسىۋىتى بىلەن قەشقەرگە قايتىپ كەلدى. 1960 - يىللىرى قەھەتچىلىك كۆرۈلۈپ ھەممە ئادەم قورساق غېمىدا قالغاندىمۇ ئۇ ھۈنىرىنى تاشلىماي، بۆشۈك سىرلاش، ساندۇق، كونا پەتنۇسلارغا گۈل - نەقىشلەرنى سىزىش ئىشلىرىنى قىلىپ تۇرمۇشىنى قامدىدى.

1965 - يىلى شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونى قۇرۇلغانلىقىنىڭ 10 يىللىقىنى تەبرىكلەش مۇناسىۋىتى بىلەن قەشقەر خەلق باغچىسىنىڭ ئىچىگە مىللىي پاسوندا شىپاڭ ياسالدى، بۇ شىپاڭلارنىڭ ياغاچچىلىقىنى قەشقەردىكى داڭلىق ياغاچچى تۇرسۇن نىياز ئۇستام، سىرچىلىق ۋە نەققاشچىلىقىنى مۇھەممەتئىمىن نامان ئىشلىدى. بۇ نەتىجىلەر قەشقەر خەلقىنىڭ ياخشى باھاسىغا ئېرىشتى. 11 - نۆۋەتلىك پارتىيە مەركىزىي كومىتېتى 3 - ئومۇمىي يىغىنىدىن كېيىن، ئۇنىڭ خىزمىتى ئەسلىگە كەلتۈرۈلۈپ، قەشقەر ۋىلايەتلىك سەنئەت ئۆمىكىدە ئىشلەپ دەم ئېلىشقا چىقتى.

ئاتاقلىق نەققاش مۇھەممەتئىمىن نامان

شۇنىڭدىن كېيىن تاكى 1990 - يىلغىچە قەشقەرنى مەركەز قىلىپ، جەنۇبىي شىنجاڭ رايونىدا ساندۇق، ئىشكاپ، تومپۇچكا ۋە كونا پەتنۇسلارنى سىرلاپ ئۇلارغا گۈل - نەقىش ۋە مەنزىرە رەسىملىرىنى سىزىش، ئەينەككە رەسىم سىزىش، مەككە - مەدىنىنىڭ رەسىمىنى سىزىش، قۇرئان ئايەتلىرىنى يېزىش، 4 - 5 مېتىرلىق ياكى ئۇنىڭدىنمۇ چوڭراق رەختكە مەنزىرە رەسىمى سىزىش (دېكىراتسىيە)، ماۋجۇشىنىڭ رەسىمىنى 4 - 5 مېتىر چوڭلۇقتا سىزىش، ئاياللارنىڭ نېپىز گاز ياغلىقلىرىغا گۈل سىزىش، ئۆي -

www.uyghurkitap.com

ئىمارەتلەرنىڭ تام - تورۇس، ئىشىك - دېرىزە، مېھراپلىرىغا رەڭلىك نەقىشلەرنى سىزىش قاتارلىق ئىشلار بىلەن شۇغۇللاندى. بۇ جەرياندا ئۇ 20 نەچچە شاگىرت تەربىيىلىدى، بۇلار ئىچىدە ئوغلى مۇھەممەت تۇرسۇن، ھوشۇر قارى، تۇراخۇنلار بىر قەدەر كۆزگە كۆرۈنۈپ يېتىشىپ چىقتى.

ئۇ 1960 - يىلدىن 1990 - يىلغىچە بولغان 30 يىلدا تۆۋەندىكىدەك كۆزگە كۆرۈنگەن چوڭ - چوڭ ئىشلارنى قىلدى:

1. قەشقەر ھېيتگاھ جامەسىنىڭ ۋىۋىسكىسىنى رەڭلىك قىلىپ لايىھەلەپ سىزىپ چىقتى.

2. ھېيتگاھ جامەسىنىڭ قۇببىسىنى لايىھەلەپ سىرلاپ نەقىش ئىشلىدى.

3. ئاپپاق خوجا مازىرىنىڭ يېنىدىكى مەسچىدنىڭ پۈتكۈل سىرچىلىق، نەققاشچىلىق، مەنزىرە رەسىمچىلىك ئىشلىرىنى لايىھەلەپ ئىشلەپ چىقتى.

4. قەشقەر خەلق باغچىسى ئىچىدىكى 2 مىللىيچە شىپاڭنىڭ سىرچىلىق ۋە نەقىشلىرىنى لايىھەلەپ ئىشلىدى (يۇقىرىقى نەتىجىلەر ھازىرمۇ ساقلىنىپ تۇرماقتا).

5. ئاپتونوم رايونلۇق ئوپېرا ئۆمىكى 1978 - يىلى تەييارلىغان «غېرىپ - سەنەم» دىرامىسىنىڭ دېكوراتسىيە، كىيىم - كېچەك، ۋە باشقا سەھنە جابدۇقلىرىنى لايىھەلىدى ۋە ئىشلىدى.

مەن 1968 - يىلى ئوتتۇرا مەكتەپتە ئوقۇۋاتقان چېغىمدا مۇھەممەتئىمىن نامان ئۇستام بىلەن تونۇشۇپ قالدىم. بۇ دەل «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» نىڭ دەسلەپكى مەزگىلى بولۇپ، بۇ مەزگىلدە ئۇستام ھەر كۈنى تامغا رەخت تارتىپ 3 - 4 مېتىر چوڭلۇقتا بىر پارچە ماۋ جۇشىنىڭ رەسىمىنى سىزاتتى. مەن ئۇستامغا شاگىرت بولۇپ تاكى 1973 - يىلى شىنجاڭ سەنئەت مەكتىپىگە قوبۇل قىلىنغىچە ئۇنىڭدىن ھۈنەر ئۆگەندىم. ئۇ ناھايىتى كەمتەر، كىچىك پېئىل ئادەم بولۇپ، قىلغان ئىشلىرىنى باھالاپ، پىكىر بېرىشىمنى تەۋسىيە قىلاتتى.

مۇھەممەتئىمىن نامانىنى ئۆزىگە خاس ئۇسلۇب ياراتقان نەققاش ۋە رەسسام دېيىشكە بولىدۇ. چۈنكى ئۇ ئەجدادلاردىن قالغان سىزىش تېخنىكىسىدىكى ئاساسلىق ئامىللارنى يوقاتمىغان، شۇ ئاساستا دەۋر روھىنى قوبۇل قىلىپ يېڭىلىق ياراتقان. ئۇنىڭ سەنئەت ئۇسلۇبى تۆۋەندىكىچە:

1. نەقىشنىڭ رەڭسىز شەكلى جەھەتتە: تىپىك ئۇيغۇر نەقىشىگە ئائىت بولغان ئالاھىدىلىكنى ساقلاپ قالغان. مەيلى قانداق نەقىش ئىشلىسۇن، ھەممىسىدە ئۇيغۇر نەقىشىگە خاس ھېسسىياتنى گەۋدىلەندۈرگەن. بۇ نەقىشلەر باشقا ئۇسلۇبتىكى نەقىشلەردىن روشەن پەرقلىنىپ تۇرىدۇ. نەشرىياتلاردا نەشر قىلىنغان «ئۇيغۇر خەلق نەقىشلىرى» دىكى نۇرغۇن نەقىش ئۆرنەكلىرى مۇھەممەتئىمىن نامانىنىڭ ياكى ئۇنىڭ دادىسىنىڭ.

2. نەقىشنىڭ رەڭگى جەھەتتە: قىزىل، كۆك، يېشىل، ئاق، قارا رەڭدىن ئىبارەت ساپ رەڭلەرنى كۆپ ئىشلەتكەن. ئۆز ئارا قارمۇ قارشى رەڭلەرنى كۆپ ئىشلەتكەن. ئاق ياكى قارا سىزىقلار ئارقىلىق نەقىشنىڭ رەڭلىرىنى كۈچەيتكەن. نەقىشلەرنى مۇمكىن قەدەر ئوچۇق، يورۇق رەڭلەر بىلەن قوراشتۇرۇپ چىققان. ئالتۇن ھەل بىلەن كۈمۈش ھەلنى كۆپ ئىشلەتكەن.

3. رەسىمنىڭ شەكلى جەھەتتە: ئۇ

رىئال دۇنيادىكى شەيئىلەرنى ئۆز ئەينى بويىچە تەبىئىي سىزىشقا تىرىشقان. شۇنداقلا ھەرقانداق شەكىل، تۈزۈلۈشلەرنى نەقىشلەشتۈرۈپ ئىپادىلىگەن.

مۇئەممەتئىمىن نامانىڭ رەسسامچىلىقىنى ھەقىقىي تۈردىكى ھازىرقى زامان رەسسامچىلىقى، شۇنداقلا ئۇيغۇرلارنىڭ تارىختىن بۇيان شەكىللەنگەن سىزمىچىلىق ئۇسلۇبىنىڭ ھازىرقىلاشتۇرۇلغان كونكرېت ئىپادىسى دېيىشكە بولىدۇ. چۈنكى ئۇ ئەجدادلارنىڭ ئەنئەنىسىگە ۋارىسلىق قىلىش بىلەن بىللە ياۋروپا رەسسامچىلىقىنىڭ ئۇسلۇبى ھەم جۇڭگوچە رەسىمنىڭ ئۇسلۇبىنى بىرلەشتۈرگەن. بۇنى ئۇنىڭ رەسىم ۋە نەقىشلىرىدىن كۆرۈۋېلىشقا بولىدۇ:

1. نەقىشلەرنىڭ شەكلىدە كۇچا مىڭئۆي تام رەسىملىرىدىكى سىزىقنى ئاساس قىلىپ سىزىش ئۇسلۇبى ئاساس قىلىنغان. نەقىشلەرنى قوراشتۇرغۇچى كىچىك شەكىللەر دەل شۇ تام رەسىملىرىدىكى ئاساس شەكىللەرگە ئوخشىشىپ كېتىدۇ.

2. مەنزىرە رەسىملىرىنى سىزىشتا جۇڭگوچە رەسىم ئۇسلۇبى بىلەن ياۋروپا ماي بوياق رەسىم ئۇسلۇبىنى ئۆز ئارا بىرلەشتۈرگەن. ھەم ئۆزگىچە ئالاھىدىلىكنى ياراتقان.

3. رەڭ جەھەتتە، ئۇيغۇرلارنىڭ ئەنئەنىۋى تارىخىي رەڭ چۈشەنچىلىرى بويىچە كۆك رەڭنى گەۋدىلەندۈرۈش، يېشىل رەڭنى كۆپ ئىشلىتىش ۋە چوڭ دائىرىلىك يېشىل رەڭ ئىچىدە كىچىككىنە بىر پارچە قىزىل رەڭنى گەۋدىلەندۈرۈش ئۇسلۇبىنى قوللانغان.

4. سىزىش ماتېرىياللىرى جەھەتتە، ئۇ دادىسىدىن سىرچىلىق ھۈنىرى بىلەن تەڭ سىر ياساش تېخنىكىسىنىمۇ پىششىق ئۆگەنگەن. «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» مەزگىلىدە بازاردىن سىر تاپالمىغان چاغلاردا ئۆزى زىغىر يېغىنى بىر قانچە خىل دورا - دەرمەك بىلەن قايناتتىپ سىر ياساپ ئىشلەتكەن. رەسىمنىڭ تەلىۋىگە ئاساسەن ماي بوياق بىلەن سىرنى قوشۇپ، شارلاك (چىپەن) بىلەن تاش رەڭنى ئارىلاشتۇرۇپ، قارىغاي مېيى، بوياق تەڭشەش مېيى، چوڭ چوتكا، كىچىك چوتكا، يۇمۇلاق قەلەملەرنى تەڭ ئىشلەتكەن. ئۇ كۆپىنچە ياغاچ ماتېرىياللارنىڭ ئۈستىگە سىزاتتى. بەزىدە پاختا رەخت ياكى كاناپ رەختلەرنىڭ ئۈستىگە ئاش سۈيى بىلەن يار يېلىمنى قوشۇپ، پات بېرىپ ئاندىن رەسىم سىزاتتى.

ئۇستامنىڭ يۇقىرى ماھارەتلىك سەنئىتىگە بىر قانچە ئاتاقلىق رەسسام مۇنداق باھا بەرگەن:

1. ياڭ مىشەن②: 1979 - يىلى ئاۋستىرالىيىگە كېتىش ھارپىسىدا قەشقەرگە بېرىپ رەسىم سىزغان مەزگىلدە مېنىڭ تونۇشتۇرۇشۇم بىلەن ئۇستامنىڭ ئۆيىگە بېرىپ، ئۇنىڭ ئەسەرلىرىنى كۆرۈپ، بۇ ئادەم ھەقىقىي خەلق سەنئەتكارى ئىكەن، بۇ كىشىنى قەدىرلەشكە ئەرزىيدۇ، بولۇپمۇ ئۇنىڭ رەڭ ئىشلىتىشىدىكى ماھارىتىنى تەتقىق قىلىش زۆرۈر ئىكەن، دەپ باھا بەرگەن.

2. ئاتاقلىق ئۇيغۇر رەسسامى غازى ئەھمەد: 1977 - يىلى قەشقەرگە بارغاندا ئۇستامنىڭ ئۆيىگە بېرىپ ئەسەرلىرىنى كۆرۈپ، ئۇنىڭغا يۇقىرى باھا بېرىپ، شۇ يىلى ئۇستامنى شىنجاڭ رەسساملار جەمئىيىتىگە ئەزالىققا قوبۇل قىلغان.

3. ئاتاقلىق ئۇيغۇر رەسسامى ئابدۇكېرىم

(ئاخىرى 46 - بەتتە)

يەتتە قۇدۇق

مامۇت غازى

(ئاپتونوم رايونلۇق يېزا ئىگىلىك بانكىسىدىن)

ئازادلىقتىن ئىلگىرى قۇمۇلغا ياكى لەنجۇغا بېرىش ئۈچۈن ئاتلىق، ئېشەكلىك، هارۋىلىق يۈرگەن ياكى پىيادە ماڭغان يولۇچىلار پىچان ناهىيە بازىرىنىڭ شەرقىگە 40 كىلومېتىر كېلىدىغان نەنخۇلى قونالغۇسىدىن چىقىپ، 300 كىلومېتىر ئادەمسىز، سۇسىز، ئېگىز - پەس چۆللۈكنى بېسىپ ئۆتىدۇ. مۇشۇ چۆللۈكنىڭ ئوتتۇرىسىدا يەنى قۇمۇل بازىرىغا 200 كىلومېتىرچە كېلىدىغان، قىش - ياز توپا - چاڭ ئۇچۇپ تۇرىدىغان يەردە يولۇچىلارنى تاماق، ياتاق بىلەن تەمىنلەيدىغان، هاراق، تاماكا دۇكانلىرى بولغان بىر قونالغۇ — يەتتە قۇدۇق قونالغۇسى بار. ئەگەر سىز بۇ يەردە قونسىڭىز، دۆلەت يولىنىڭ ئاستىدىن تەشمە تېشىپ ئۆتكۈزۈلۈپ، يولنىڭ جەنۇب تەرىپىدىكى كارىز كۆلىگە قويۇلىدىغان سۈزۈك سۇنى كۆرگەن بولسىڭىز، بۇ جايدىكى ئابادلىقنىڭ «سۇرگۇن» دە تۇرغانلار چاپقان كارىزنىڭ سۈيىدە پەيدا بولغانلىقىنى، بۇ قونالغۇنىڭ ئەنە شۇ كارىز قۇدۇقلىرىنىڭ سانى بىلەن ئاتالغانلىقىنى بىلىۋالالايسىز.

1953 - يىل 5 - ئاينىڭ 3 - كۈنى

شىئەن بانكا مەكتىپىگە بارىدىغان 21 كىشى ئۈستى ئوچۇق قارا ماشىنىغا ئولتۇرۇپ ئۈرۈمچىدىن يولغا چىقىپ ئەتىسى بۇ قونالغۇغا كەلگەندە، شوپۇر ماشىنىغا سۇ قۇيۇۋالماقچى بولدى. شۇ ئەسنادا خەنزۇ، خۇيزۇلاردىن بىر نەچچە كىشى ماشىنا ئەتراپىغا ئولىشىۋېلىپ، ئارىمىزدا لۈكچۈنلۈكلەر بار - يوقلۇقىنى سۈرۈشتۈردى. ئارىمىزدا لۈكچۈنلۈك يوق ئىدى. ئۇلار يولنىڭ شىمال تەرىپىدىكى قورۇنى كۆرسىتىپ تۇرۇپ، بۇ قورۇنى مۇشۇ كارىزنى چاپقان كىشى سالغانىكەن، ئۇ كىشى كېتىدىغان چاغدا بىر ئادىمىگە بەرگەنىكەن، ئۇ كىشى ئۆلۈپ كەتتى، هازىر ئوغلى ئولتۇرىدۇ. بۈگۈن ئەتىگەن ئۇ بالىلىرىنى ئېلىپ قۇمۇل بازىرىغا نەرسە - كېرەك ئالغىلى كەتتى، بىر كۈن ئىلگىرى كەلگەن بولساڭلار، سىلەرگە بۇ كارىزنى كىمنىڭ چاپقانلىقىنى سۆزلەپ بېرەتتى، دېگەنىدى. كېيىنكى ئىزدىنىشىمىز ئارقىلىق سۈرگۈندە تۇرۇپ كارىز چاپقان كىشى پىچان ناهىيە

دالانكارىز يېزىلىق ئامانەت - قەرز كوپېراتىپى بىرلەشمىسىنىڭ مۇدىرى ئابلا ئاكىنىڭ دادىسى ئايۇپبەگ ئىكەنلىكى مەلۇم بولدى. بۇ كىشى كۆپ ئوقۇغان كىشى بولۇپ، لۈكچۈن بازىرىدىكى شۇرخانا مەھەللىسىدە ئولتۇرىدىكەن. كىچىك ئوغلىنىڭ قولىدا ساقلانغان نەسەبنامىدە ئايۇپبەگنىڭ دادىسى سەيپۇلبەگ دورغا، (ئۇنىڭ دادىسى ساتىرىك شائىر نايخانبەگ (1850 — 1915) بولۇپ، 6 - بوۋىسى يۇنۇسبەگ جۇنۋاڭغا يېتىپ بارىدۇ. 1901 - يىل 9 - ئاينىڭ 4 - كۈنى جۇنۋاڭلىقتا ئولتۇرغان ئىمىن ۋاڭ 1904 - يىل 12 - ئايدا ئايۇپبەگكە ۋاڭلىقنى تالاشتى دېگەن گۇناھنى قويۇپ، ئايۇپبەگنى ئائىلىسى بىلەن مورى قۇمۇل ئارىلىقىدىكى داشتۇ دېگەن چۆلگە سۈرگۈن قىلىدۇ. بۇ جاي قىش - ياز تەتۈر قويۇن چىقىپ تۇرىدىغان چۆللۈك بولغاچقا، ئايۇپبەگ ئائىلىسى بۇ يەرگە يېتىپ كەلگەندىن كېيىن، ئىچىدىغان سۇ، تۇرىدىغان جاي تاپالماي چىدىغۇسىز قىيىنچىلىققا ئۇچرايدۇ. دادىسى بىلەن 18 يىل سۈرگۈندە بىللە تۇرغان، بىللە قايتىپ كېلىپ بەشتام كارىزدا ئولتۇرۇپ 1994 - يىل 7 - ئاينىڭ 3 - كۈنى 93 يېشىدا ئالەمدىن ئۆتكەن چوڭ ئوغلى رومۇلخان ئاكا سەنئەت خۇمار، مېھماندوست، يالغانچىلىققا ئۆچ ئادەم ئىدى. ئۇنىڭ بىزگە سۆزلەپ بېرىشىچە، بۇ ئائىلىدە يەتتە جان كىشى بولۇپ، بەش بالىنىڭ ھەممىسى كىچىك ئىكەن. سەيدۇل دېگەن ئىشچى بىلەن سەككىز جان كىشى ئالتە كىلومېتىر يىراقلىقتىن سۇ توشۇپ ئىچىپ، ئىككى ئۇيا كولاپ ئۈستىنى كىگىز بىلەن يېپىپ جان ساقلايدۇ. ئەمما ۋاڭنىڭ ئادەملىرى ئۇلارنى باشقا جايغا كۆچۈپ كەتمىسۇن دەپ پات - پات كېلىپ نازارەت قىلىپ تۇرىدۇ. ئۈچ ئايدىن كېيىن ئايۇپبەگ لۈكچۈندىن ئۈچ كارىزچىنى چاقىرتىپ كېلىپ، ئەتراپىنى تەكشۈرۈش ئارقىلىق شىمالدىن جەنۇبقا قارىتىپ بىر كارىز چېپىشنى باشلايدۇ. ئۇزۇنغا قالماي يەتتە قۇدۇقلۇق بىر كارىز چېپىلىپ، بۇ ئادەمسىز قاقاس چۆلدە سۈزۈك سۇ پەيدا بولىدۇ. بۇ كارىزدىكى قۇدۇق سانى ئاز، قۇدۇق ئارىلىقى ئادەتتىكى كارىزنىڭكىدىن بىر ھەسسە ئۇزۇن بولسىمۇ، بىر كۈندە توت مو يەرنى سۇغارغىلى بولىدىغان سۇ چىقىدۇ. شۇنىڭ بىلەن بۇ يەرگە خەنزۇ، خۇيزۇلار كېلىپ ئايۇپبەگنىڭ رۇخسىتى بىلەن ئولتۇراقلىشىدۇ. كارىز پۈتۈپ كۆلگە سۇ باشلانغان كۈنى ئايۇپبەگ ئۆزىنىڭ سەرگۈزەشتىلىرىنى ئەسلەپ خېلى كۆپ قوشاق ئوقۇغانىكەن. مەن ئۇزۇن ۋاقىت ئىزدىنىش ئارقىلىق بۇ قوشاقلاردىن ئىگىلىگەنلىرىمنى كۆپچىلىكنىڭ پايدىلىنىشىغا سۇندۇم:

مېنى سورىساڭ بۇرادەرلەر،
ئاتام سەيپۇللابەگ دورغا.
مەھەللىمىز ئاباد ئىدى،
يېقىن بولغاچ بازارغا.

ئىسمىنى قويغانىكەن ئايۇپ،
يىراق بولسۇن دەپ قازاغا.
تۇرمۇشىمىز خاتىرجەم،
شۈكرى دەيتتۇق خۇداغا.

ئىككى كىشى كېلىپ ئەپ ماڭدى،
سەھەردە چىقسام تالاغا.
زالىم ۋاڭلار تۆھمەت بىلەن،
مېنى تارتتى جازاغا.

ۋاڭلىقنى تالاشتى دەپ،
قالدىم توگىمەس بالاغا.
بويسۇنۇپ جىم تۇردۇق،
قالمايلى دەپ ئىزاغا.

سۇرگۇن قىلىپ ھەيدىدى،
داشتۇ دېگەن بىپايانغا.
كېچىلەپ چىققان بوران،
ئۆزگىرىدىكەن قۇيۇنغا.

مىڭبىر جاپا بىلەن كەلدۇق،
جاننى ئېلىپ ئالقانغا.
ئوتتۇن قالاپ ئولتۇردۇق،
تەسەللى بېرىپ جانغا.

ئايلاپ ياتتۇق ئوپادا،
چىقالماستىن تالاغا.

شۇئرغان سوغۇق دەستىدىن،
ئىمكان بولماي تۇرارغا.
. . .

ئايۇپبەگ بۇ يەردە كارىز سۈيىگە تايىنىپ بوز يەر ئېچىپ تېرىقچىلىق قىلىپ، سۇرگۇندە 18 يىل تۇرغاندىن كېيىن، لۇكچۇندىكى بەزى ئىخلاسمەن كىشىلەرنىڭ ئىمىن ۋاڭغا پىكىر قىلىشى ئارقىسىدا ئىمىن ۋاڭ ئايۇپبەگنى سۇرگۇندىن قايتىپ كېلىشكە رۇخسەت قىلىدۇ، ئەمما ئۇنىڭ لۇكچۇندە تۇرۇشىغا قوشۇلماي، ئەينى چاغدا لۇكچۇن بازىرىنىڭ غەربىي جەنۇب تەرىپىگە 20 كىلومېتىر كېلىدىغان چۆلگە چىپىلغان بەشتام كارىزىدا ئولتۇرۇشقا بۇيرۇيدۇ. ئۇنىڭ ئەۋلادلىرى ھېلىمۇ بۇ كارىزنى ئاساس قىلىپ ياشاپ كەلمەكتە.

تەھرىرلىگۈچى: ئەخمەت روزى توغرۇل

جۇڭگودىكى ئۇزۇن تالالىق پاختا ماكانى

يېزا ئىگىلىك مىنىستىرلىكى ئاۋات ناھىيىسىگە «جۇڭگودىكى ئۇزۇن تالالىق پاختا ماكانى» دېگەن نامنى بەردى. ئاۋات ناھىيىسىنىڭ يېرى تۈز، كۈن نۇرىنىڭ يىللىق چۈشۈش ۋاقتى 2735 سائەت، قىروسىز مەزگىلى 206 كۈن، بۇ كېۋەز ئۆستۈرۈشكە تازا باب كېلىدىغان جاي. ئاۋات ناھىيىسىنىڭ ئۇزۇن تالالىق پاختىسى شىنجاڭدىكى 10 چوڭ يېزا ئىگىلىك مەھسۇلاتلىرىنىڭ بىرى. يېقىنقى يىللاردىن بۇيان ئۇزۇن تالالىق پاختىنىڭ كۆلىمى ئۈزلۈكسىز كېڭىيىپ، سورت سۈپىتى بارغانسېرى ئۆستى. داڭلىق ماركا ئۈنۈمى يارىتىلىپ، مۇئەييەن بازار سالمىقى ئىگىلەندى.

جۇڭگو ئاق كىشمىش ئۆرۈك ماكانى

يېزا ئىگىلىك مىنىستىرلىكى، جۇڭگو يېزا ئىگىلىك ئىلمىي جەمئىيىتى ئالاھىدە مەھسۇلات ئىقتىسادى كەسپىي ھەيئىتى كۇچا ناھىيىسىگە «جۇڭگو ئاق كىشمىش ئۆرۈك ماكانى» دېگەن نامنى بەردى. كۇچا ناھىيىسىدە ئاق كىشمىش ئۆرۈك ئۆستۈرۈلگەن كۆلەم 60 مىڭ گېكتاردىن ئاشىدۇ. 40 تىن ئارتۇق سورت، 170 ئەۋرىشكىسى بار.

— ماتېرىيالدىن

ئىدىقۇت ئۇيغۇر خانلىقى تەۋەلىكىدىكى بالىقچىلەر

ئىسمائىل تۆمۈرى

(شىنجاڭ پېداگوگىكا ئۇنىۋېرسىتېتى ئىلمىي ژۇرنىلىدىن)

ئىدىقۇت ئۇيغۇر خانلىقى (مىلادىيە 866 — 1334 - يىللار) ئۇيغۇرلار قۇرغان بەگلىك، خانلىقلار ئىچىدە ھاكىمىيەت يۈرگۈزگەن ۋاقتى بىر قەدەر ئۇزۇن خانلىقلارنىڭ بىرى①. بۇ ھاكىمىيەتنىڭ 500 يىلغا يېقىن ھاكىمىيەت يۈرگۈزگەن تارىخىدا سىياسىي جەھەتتىن كۈچەيگەن - چۈشكۈنلەشكەن؛ ئىقتىسادتا روناق تاپقان - ئاجىزلاشقان؛ مەدەنىيەت جەھەتتە گۈللەنگەن - خارابلاشقان؛ زېمىنى كېڭەيگەن - تارايغان دەۋرلەرنى بېشىدىن كەچۈردى. يەر زېمىنغا كەلسەك بۇ خانلىقنىڭ بىر قەدەر ئەمىنلىكتە ئۆتكەن دەۋرلىرىدىكى زېمىن ئىگىلىكىنى مۇقىمراق تېررىتورىيە دەپ ئېيتىشقا بولىدۇ. زېمىن - تېررىتوررىيە مەسىلىسى ئىدىقۇتشۇناسلىقتىكى مۇھىم تېمىلارنىڭ بىرى. ۋاھالەنكى، بۇ تېما ھازىرغىچە چوڭقۇرراق تەتقىق قىلىنغىنى يوق. بۇ ماقالىدە تارىخىي ماتېرىياللارغا ئاساسلانغان ھالدا مەزكۇر تېما ئۈستىدە مۇھاكىمە يۈرگۈزۈلىدۇ.

مىلادىيە 9 - ئەسىرنىڭ كېيىنكى يېرىمىدىن باشلاپ ئۇيغۇرلار دۇنخۇاڭدىن باشلاپ ماۋەرائۇنەھىر ئارىلىقىغىچە بولغان كەڭ زېمىندا گەنجۇ ئۇيغۇر خانلىقى، ئىدىقۇت ئۇيغۇر خانلىقى، قاراخانىيلار خانلىقىدىن ئىبارەت ئۈچ خانلىقنى بارلىققا كەلتۈردى. بۇ زېمىندىكى گەنجۇ ئۇيغۇر خانلىقى بىلەن ئىدىقۇت ئۇيغۇر خانلىقى بۇددا دىنى مۇھىتىدا، قاراخانىيلار ئىسلام دىنى مۇھىتىدا ئۆزلىرىنىڭ مەدەنىي ھاياتىنى ئۆتكۈزدى. قىتانلار غەربكە سىلجىغاندا گەنجۇ ئۇيغۇر خانلىقىنى، كېيىنچە قاراخانىيلار خانلىقىنى مۇنقەرز قىلدى. ئىدىقۇت ئۇيغۇر خانلىقىنى پەقەت ئۆزلىرىگە باج - ئالۋان تۆلەتكۈزۈپلا ھەم سىمۋول خاراكتېرلىك نازارەتچى قويۇپلا ئۇلارنىڭ ئىگىدارلىق ھوقۇقىغا دەخلى - تەرۇز كەلتۈرمىدى. بۇ ئەھۋال چىڭگىزخاننىڭ غەربكە يۈرۈش قىلىشىدىمۇ تەكرارلىنىپ، ئىدىقۇت ئۇيغۇر خانلىقىنىڭ ئۆزلىرىنىڭ زېمىن ئىگىدارلىق ھوقۇقىنى خېلى بىر مەزگىلگىچە مۇستەقىل ساقلاپ قېلىشىغا مۇۋەپپەق بولدى.

ئىدىقۇت ئۇيغۇر خانلىقى تازا كۈچەيگەن

www.uyghurkitap.com

مەزگىللەردە ئۇنىڭ چېگرىسى شەرقتە جيۇچۇەن، دۇنخۇاڭلارغىچە، جەنۇبتا خوتەن چېگرىسىغىچە، غەربتە ئۈچ (ئۈچتۇرپان) غىچە، شىمالدا ئىلا (ئىلى ۋادىسى) — مىڭلاققىچە كېڭەيگەنىدى. مۇشۇنداق كەڭ زېمىنغا ئىگە بولغان «ئۇلۇغ ئىدىقۇت ئۇيغۇر ئېلى» پات - پاتلا تۇبۇت، قاراخانىيلار بىلەن زېمىن تالىشىش غەۋغالىرى بىلەن جېدەل قىلىشىپ تۇرغان. قاراخانىيلار ئىسلام دىنى تارقىتىش باھانىسى بىلەن شەرققە يەنى ئىدىقۇت زېمىنىغا باستۇرۇپ كىرىپ، بىر مەزگىل ئىلا - مىڭلاقنى ئۆز ئىلكىگە ئېلىۋالغاندىن سىرت، غەربىي پاسىلىنىمۇ قارا شەھەر بوسۇغىسىغىچە سۈرۈپ كەلگەنىدى. نىھايەت ئوتتۇرا ئاسىيا ۋە ھازىرقى شىنجاڭ رايونى چىڭگىزخان ئىمپېراتورلىرىنىڭ قولىغا ئۆتۈپ، بۇ زېمىنلار چاغاتاي خانلىقىنىڭ تەۋەلىكىگە بۆلۈنگەندە بولسا، ئىدىقۇت خانلىقى مىلادىيە 1275 - يىللىرى ئەتراپىدا موڭغۇل خانزادىلىرىدىن دۇۋا بىلەن قايدۇنىڭ قاتتىق ھۇجۇمىنى ھەم ئالتە ئاي جەريانىدىكى قورشاۋنى ياندۇرۇپ، مەركىزىي ھۆكۈمەت بولغان يۈەن سۇلالىسىگە بېقىنغانىدى. مانا شۇ چاغدا يۈەن سۇلالىسى تەرىپىدىن ئىدىقۇت خانلىقىغا يوللانغان ھۆكۈمەت پەرمانىدا ئىدىقۇت خانلىقىغا 24 شەھەر - بالىقچىنىڭ قارايدىغانلىقى مەلۇم بولىدۇ②.

مەھمۇد قەشقەرى ئۆز ئەسىرىنى مۇكەممەللىككە ئىگە قىلىش ئۈچۈن، ئۇيغۇر ئەللىرىدىن بىرى بولغان ئىدىقۇت ئۇيغۇر خانلىقى ھەققىدە رىۋايەت بولسىمۇ مەلۇمات بەرگەن، بىراق ئۇلارنىڭ «ئەشەددىي كاپىرلار» ئىكەنلىكى سەۋەبلىك تەپسىلىي مەلۇمات ئېلىشقا ئىمكانىيەت تاپالمىغان.

مىلادىيە 1276 - يىل 7 - ئاينىڭ 2 - كۈنى موڭغۇل ئىمپېراتورلۇقىدىن (يۈەن سۇلالىسى) ئىدىقۇت خانلىقىغا چۈشۈرۈلگەن «ئومۇمىي ئۇقتۇرۇش» تا مۇنداق مەلۇمات بار: «ئىدىقۇتقا، تەخەيبۇقا ۋە ئېسبۇقا دېگەن ئىككەيلەنگە، قاراقوچۇ، لۈكچۈن، تۇرپاندىن باشلاپ 24 بالىقچىدىكى قۇتلۇق راھىبلارغا، ئېركىئۈنلارغا (مەزكۇر ئاتالما ياپونچىدە «خرىستىئان دىنىنىڭ نېستورىئان مۇخلىسلىرىغا» دەپ ئىزاھلانغان - ئا)، پۇقرالارغا مۇقەددەس مەقسەت مەلۇم بولغايكى: ...»③.

بۇ مەلۇماتقا ھەم مۇناسىۋەتلىك تارىخىي ماتېرىياللارغا ئاساسلانغاندا، ئىدىقۇت ئۇيغۇر خانلىقى تەۋەلىكىدە 24 بالىقچە (شەھەر - قەلئە) بارلىقى مەلۇم بولىدۇ. بۇ شەھەرلەرنى شەرقتىن غەربكە قاراپ سانىغاندا تۆۋەندىكىدەك كۆرسىتىش مۇمكىن.

شاجۇ④، توبيەن شەھىرى (كېيىنچە پۈيى شەھىرى دەپ تونۇلغان، ھازىرقى قۇمۇل شەھىرى ئەتراپىدا - ئا)، ناجى 纳职 شەھىرى (ھازىرقى لاپچۇق)، ئىۋىرغول (قۇمۇل)، بارسكۆل (باركۆل)، لۈكچۈن، قوچۇ، تۇرپان، يارغول، بېشبالىق (ھازىرقى جىمىسار تەۋەسىدە)، قانئۆگەربالىق (جىمىسار - گۇچۇڭ تەۋەسىدە)، 1 - پۆلۈي (ھازىرقى گۇچۇڭ)، 2 - پۆلۈي (ھازىرقى مورى ناھىيىسى تەۋەسىدە)، ئامبالىق 俺鼻城 (ئورنى نامەلۇم)، ئۈرۈمچىنا (تاللىق يەنى ئۈرۈمچى، ھازىرقى ئۈرۈمچى شەھىرىنىڭ جەنۇبىي ئەتراپىدىكى ئېدىرلىق يانباغىرلىقتا خارابىسى بار)، چانبالىق (ھازىرقى سانجى ئەتراپىدا)، قۇتەبا (ھازىرقى قۇتۇبى دائىرىسى)⑤، ئىككى ئۆكۈز

(بورتالانىڭ ئەينى زاماندىكى ئاتىلىشى يەنى ئىككى دەريا)، ئىلا - مىڭلاق (ئىلى ۋادىسى يەنى غۇلجا)، ۋېيشۈيگۇ (هازىرقى خوشۇت ئەتراپىدا)، سۇلمى (قاراشەھەر)، بۇگۇر، كۇسەن (كۇچا) ⑥، ئۇچ (ئۇچتۇرپان).

يۇقىرىقى شەھەر - بالىقچىلار (بەزىلىرى قەلئە شەكلىدە) نىڭ كۆپ قىسمى تارىخىي ماتېرىياللاردىن ئېلىندى، شۇنداقتىمۇ بۇ تېما يېتەرلىك تارىخىي دەلىل - ئىسپاتلار، ئەڭ مۇھىمى ئارخېئولوگلارنىڭ تېپىلمىلىرى بىلەن تارىخنىڭ تېخىمۇ مۇئەييەنلەشتۈرۈشىگە ئېرىشىشى كېرەك. بۇ تېما بىر بوشلۇق سۇپىتى بىلەن ئىدىقۇتشۇناسلار، تارىخچىلار، مۇتەخەسسىسلەر ۋە ئارخېئولوگلارنىڭ قەلىمى بىلەن تېخىمۇ يورۇق يورۇتۇلۇشى زۆرۈر.

ئىزاھلار:

① ئىدىقۇت ئۇيغۇر خانلىقى ئۆزىنىڭ هاكىمىيەت تارىخىدا دەسلەپتە قارا قىتانلار (لياۋ سۇلالىسى) غا، كېيىنرەك چىڭگىزخان بەرپا قىلغان موڭغۇل ئىمپېرىيىسىگە قارام بولغان. لېكىن ئىدىقۇتلۇقلار قارام بولغان تاشقى كۈچنىڭ نازارىتىنى قوبۇل قىلىپ، ئولپان تۆلەپ تۇرۇش بىلەنلا چەكلىنىپ، ئۆز دائىرىسىدە يەنىلا خانلىق هوقۇقىنى يۈرگۈزۈۋەرگەنىدى.

② يۈەن سۇلالىسىدىن چۈشۈرۈلگەن بۇ هۆججەت - پەرمان ياپونچە «شەرقىي دېڭىز ئىلمىي ژۇرنىلى» نىڭ 1977 - يىل 10 - ئايلىق سانى — ئومۇمىي 59 - جىلد، 1 -، 2 - قوشما ساندا ئېلان قىلىنغان. بۇنىڭ ئۇيغۇرچە تەرجىمىسى «ئىدىقۇت هۆججەتلىرى» ناملىق كىتابتا بېرىلگەن. بۇ كىتاب شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى تەرىپىدىن 2000 - يىلى نەشر قىلىنغان.

③ ئىسمائىل تۆمۈرى: «ئىدىقۇت هۆججەتلىرى» شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى، 2000 - يىل نەشرى، 3 - بەتكە قارالسۇن.

④ شاجۇ دەسلەپ گەنجۇ ئۇيغۇر خانلىقىنىڭ تەركىبىدە ئىدى، بۇ خانلىق قىتانلار تەرىپىدىن مۇنقەرز قىلىنغاندىن كېيىن بىر بۆلۈك ئاهالە ئۆز قېرىنداشلىرى بولغان ئىدىقۇتلۇقلار يېنىغا پانالىق ئىزدەپ كەلگەن. بۇ شەھەرمۇ بىر مەزگىل ئىدىقۇت خانلىقىنىڭ هامىلىقىدا بولغان (بۇنى يەنىمۇ ئىلگىرىلەپ تەتقىق قىلىشقا، دەلىللەشكە توغرا كېلىدۇ).

⑤ قۇتابا توغرىسىدا مۇھەممەترېھىم سايىت، ئىسراپىل يۈسۈپلەر نەشرگە تەييارلىغان «قەدىمكى ئۇيغۇر يېزىقىدىكى ۋەسىقىلەر» (شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى 2000 - يىل نەشرى) ناملىق كىتابنىڭ 237 - بېتىدە «ئات يىلى 6 - ئاينىڭ 10 - كۈنى ماڭا سىراڭۇچقا يىراقتا بېرىش ئۈچۈن ئېشەك ئۇلاغ لازىم بولۇپ، قىبىردۇنىڭ ئېشىكىنىڭ هەر 10 كۈنلۈكىنى 29 لۇق بۆزگە ئىجارىگە ئالدىم، قۇتابادىن قايتىپ كەلگەندە بۇ ئېشەكنىڭ ئىجارىسى بىلەن بىللە ساق قايتۇرۇپ بېرىمەن ...» دېگەن مەلۇمات بار. بۇ ۋەسىقە تۇرپان رايونىدىن تېپىلغانلىقى ئۈچۈن بۇ يەردە مىسالغا ئالدىم — ئا.

⑥ كۇسەن ئىدىقۇت خانلىقى تەركىبىدە بولغان، ئەمما ئۇنىڭ يەنە ئۆز ئالدىغا يېرىم مۇستەقىللىق ئىگىدارچىلىقى ساقلىنىپ قالغانىدى — ئا.

تەھرىرلىگۈچى: بىلقىز مۇھەممەد

يوپۇغىدىكى ياغاچ ئايۋان قەدىمىي شەھىرى خارابىسى ئەتراپىدىكى يەرناملىرى

ئوبۇل مەخمۇت

(يوپۇغا ناھىيىلىك مەدەنىيەت ئىدارىسىدىن)

ئاپتونوم رايون دەرىجىلىك قوغدىلىدىغان مەدەنىيەت يادىكارلىق ئورنى — ياغاچ ئايۋان قەدىمىي شەھىرى خارابىسى يوپۇغا ناھىيە تېرىم يېزىسىنىڭ جەنۇبىدىكى بوغراقۇم قۇملۇقىنىڭ جەنۇبىي بۆلىكىگە، دۆلەتلىك AAA دەرىجىلىك ساياھەت رايونى — داۋاكۆل قۇملۇق ساياھەت مەنزىرە رايونىنىڭ جەنۇبىغا جايلاشقان، مەزكۇر ساياھەت رايونى بىلەن تۈز لىنىيە بويىچە ھېسابلانغان ئارىلىقى 9 كىلومېتىر، تېرىم يېزىسىنىڭ ئورگىنىغا 20 كىلومېتىر كېلىدۇ. بۇ يەردە ئەينى چاغدىكى قورۇلۇشلارنىڭ ئىزناسى خېلى ياخشى ساقلىنىپ قالغان. بۇ ئەسلىدە ئايۋان، سارايلىرى پۈتۈنلەي ياغاچتىن ياسالغان ئۆتەڭ ئىكەن، شۇڭا كىشىلەر بۇ جاينى «ياغاچ ئايۋان» دەپ ئاتىغان. رىۋايەت قىلىنىشىچە، بۇ جاي قەدىمكى زامانلاردا تازا گۈللەنگەن شەھەر ئىكەن. دەسلەپكى تەكشۈرۈشكە قارىغاندا، بۇ شەھەر مىلادىيىنىڭ دەسلەپكى يىللىرىدا ۋەيران بولغان. بۇ خارابىلىك 2003- يىل 3- ئايدا ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتى تەرىپىدىن ئاپتونوم رايون دەرىجىلىك قوغدىلىدىغان مەدەنىيەت يادىكارلىق ئورنى دەپ ئېلان قىلىندى.

ئارخېئولوگلارنىڭ تەكشۈرۈپ ئىسپاتلى-شىچە، بۇ جاي قەدىمكى زامانلاردا كاتتا شەھەر بولۇپ، يىپەك يولىدىكى مۇھىم قاتناش تۈگۈنى ئىكەن. كېيىن قۇم ئاستىدا قېلىپ ۋەيران بولغان. بۇ يەردە ھازىر قەدىمكى شەھەرنىڭ ئىزناسىنى ۋە خۇمدانلارنى ئېنىق پەرق ئەتكىلى بولىدۇ.

بۇ يەردىن ئىقتىسادىي ئۈنۈمى بىرقەدەر يۇقىرى بولغان مىقا (چۆل گۈرۈچى)، توشقان زەدىكى، يۇلغۇن يىلتىمى قاتارلىقلار چىقىدۇ. بۇ يەردىكى داڭلىق ئىزلارنى بۇ يەرنىڭ ئۆزگىچە تەبىئىي شارائىتى بىلەن بىرلەشتۈرۈپ قارايدىغان بولساق، بۇ يەر گوياكى ئۇستىي ئوچۇق مۇزېيغا ئوخشايدۇ. تۆۋەندە مەن بۇ خارابە ئەتراپىدىكى بەزى يەر ناملىرىنى قىسقىچە تونۇشتۇرۇپ ئۆتىمەن.

بوغرا قۇمى

بوغرا قۇمى — يەكەن، يېڭىسار، قەشقەر يېڭىشەھەر، يوپۇغا ناھىيىلىرى تۇتىشىدىغان جايغا جايلاشقان پايانسىز قۇملۇقنىڭ نامى. «تۈركىي تىللار دىۋانى» نىڭ 1 - توم 631 - بېتىدە بۇ قۇملۇقنىڭ نامى «باغرام قۇم» دەپ خاتىرىلەنگەن. ئىلگىرى قەشقەر — يەكەن يولى مۇشۇ قۇملۇقنىڭ ئوتتۇرىسىدىن كېسىپ ئۆتكەچكە، بۇ يولنىڭ نامى مۇشۇ قۇملۇقنىڭ نامى بىلەن «بوغراقۇم يولى» دەپ ئاتىلاتتى.

ئۇيغۇر كىتاب تورىبېكىتى
www.uyghurkitap.com

قىز قۇمى

قىز قۇمى ياغاچ ئايۋان قەدىمىي شەھەر خارابىسىنىڭ شىمالىغا جايلاشقان بولۇپ، ئۆزئارا گىرەلىشىپ كەتكەن ئىككى قۇم دۆۋىسىدىن تەركىب تاپقان. رىۋايەت قىلىنىشىچە، بۇرۇنقى زاماندا ياغاچ ئايۋان شەھىرىنىڭ پادىشاھىنىڭ قىزى ئوۋ ئوۋلاپ يۈرۈپ، مۇشۇ يەردە مال باقىدىغان پادىچى يىگىت بىلەن تونۇشۇپ قاپتۇ. كېيىنچە ئۇلار مۇھەببەتلىشىپ توي قىلماقچى بوپتۇ. پادىشاھ بۇنىڭدىن خەۋەر تېپىپ يىگىتنى تۇتۇپ كېلىپ زىندانغا تاشلاپتۇ. پادىشاھنىڭ قىزى لەخمە كولاپ يىگىتنى زىنداندىن قۇتۇلدۇرۇپ چىقىپتۇ. پادىشاھ لەشكەرلىرىگە قىز بىلەن يىگىتنى قوغلاپ تۇتۇش توغرىسىدا پەرمان چۈشۈرۈپتۇ، لەشكەرلەر قىز بىلەن يىگىتنىڭ ئىزىغا چۈشۈپ ئۇلارنى تېپىۋاپتۇ ۋە قوغلاپ يېتىشىۋالاي دېگەندە قىز بىلەن يىگىت ئالدىدىكى قۇم دۆۋىسىگە قاراپ: «ئەي قۇم، بىزنى قوينۇڭغا ئالساڭچۇ؟» دەپ نىدا قىپتۇ، شۇ ئەسنادا قۇم ئىككىگە بۆلۈنۈپ قىز بىلەن يىگىتنى قوينىغا ئاپتۇ. شۇ چاغدا قاتتىق بوران چىقىپ لەشكەرلەرنى قۇم ئاستىغا كۆمۈۋېتىپتۇ. يەنە بىر رىۋايەتكە قارىغاندا، ياغاچ ئايۋان قەدىمىي شەھىرى شۇ قېتىملىق بوراندا قۇم ئاستىدا قالغانمىش. شۇنىڭدىن كېيىن كىشىلەر بۇ قۇمنى «قىز قۇمى» دەپ ئاتاپتۇ.

تەڭگىلىك

تەڭگىلىك ياغاچ ئايۋان قەدىمىي شەھىرى خارابىسىنىڭ جەنۇبىغا جايلاشقان، كۆلىمى 1000 موچە كېلىدۇ. بۇ يەر يايما قۇملۇق بولۇپ، ئەتراپقا قارىسىڭىز ھەممە يەر تەڭگە، يارماق تۆكۈپ قويغاندەك كۆرۈنىدۇ. ئەگەر سىز بۇ تەڭگە ۋە يارماقلارنى تۇتسىڭىز شۇ ھامان ئۇۋۇلۇپ كېتىدۇ. رىۋايەت قىلىنىشىچە، بۇ جاي ياغاچ ئايۋان قەدىمىي شەھىرىنىڭ خەزىنىسى بولۇپ، يىللارنىڭ ئۆتۈشى بىلەن كۈن نۇرىدا تەڭگە، يارماقلارنىڭ نۇر سۈپىتى ئۆزگىرىپ ھازىرقى ھالەتكە كېلىپ قالغان. كىشىلەر بۇ جايدىن نۇرغۇن تىللا ۋە تەڭگىلەرنى تېپىۋالغان. شۇڭا كىشىلەر بۇ جاينى تەڭگىلىك دەپ ئاتاپ كەلمەكتە.

ئامۇتلۇق

ئامۇتلۇق ياغاچ ئايۋان قەدىمىي شەھىرى خارابىسىنىڭ شەرقىگە جايلاشقان. بۇ جايدا پايانسىز قۇم بارخانلىرى ئارىسىدا ھازىرغىچە ساقلىنىپ كېلىۋاتقان نەچچە يۈز تۈپ ئامۇت دەرىخىنىڭ كۆتىكى بار، رىۋايەت قىلىنىشىچە، ئەينى يىللاردا بۇ يەردە قويۇق ئامۇت دەرىخى ئۆسكەنىكەن. بۇ يەردە ھازىر بۆرە ئۈزۈمى، مىقا قاتارلىقلار ئۆسىدۇ. مىقا سامان غوللۇق ئۆسۈملۈك، دىنى تېرىق دىنىنىڭ چوڭلۇقىدا بولىدۇ، ياخشى ئۆسكەن بىر تۈپ مىقىدىن بىر جىڭ مىقا دىنى ئالغىلى بولىدۇ. مىقىنى يارغۇنچاقتا ئۇن تارتىپ نان ياققىلى، ئۇماچ ئەتكىلى بولىدۇ. كىشىلەر مىقا بىلەن نۇرغۇن كېسەللىكنى يەنى سوغۇقتىن، يەلدىن بولغان كېسەللىكلەرنى داۋالاپ كەلمەكتە.

سوكلۇق

ياغاچ ئايۋان قەدىمىي شەھىرى خارابىسىنىڭ شەرقىي - جەنۇبىي تەرىپىدە نەچچە مىڭ مو كېلىدىغان سوكلۇق بار. سوكلۇق ئەتراپىنى پايانسىز قۇم بارخانلىرى قورشاپ تۇرغاچقا، ئۇزۇن يىللاردىن بۇيان كىشىلەرنىڭ كېلىپ ئوتۇن قىلىش ئۈچۈن

ئۈنۈپۈر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com

كېسىشىدىن ساقلىنىپ قالغان. بۇ يەردىكى سوكىلارنىڭ ئېگىزلىكى ئۈچ مېتىر ئەتراپىدا كېلىدۇ، چوڭلىرىنىڭ دىئامېتىرى 40 سانتىمېتىردىن ئاشىدۇ. پايانسىز قۇملۇق ئارىسىدا بىر پارچە يېشىل سوكىلۇقنىڭ بولۇشى بىر مۆجىزە ھېسابلىنىدۇ. بۇ يەر تەبىئىي باغچا بولۇپ، توشقان، كىيىكلەر ماڭدامدا بىر ئۇچراپ تۇرىدۇ. دېمەك، بۇ يەر تەبىئىي ھايۋانات باغچىسىدۇر.

شامالكۆل

شامالكۆل ياغاچ ئايۋان قەدىمىي شەھىرىنىڭ شىمالىغا جايلاشقان، كۆلىمى نەچچە مىڭ مو كېلىدۇ. شامالكۆل ھەققىدە مۇنداق بىر رىۋايەت بار: ياغاچ ئايۋان شەھىرىنىڭ پادىشاھىنىڭ قىزى 40 كېنىزەك بىلەن بۇ كۆلگە يۇيۇنغىلى كەپتۇ، شۇ ئەسنادا شامال چىقىپ ئۇلارنىڭ كىيىم - كېچەكلىرىنى ئۇچۇرتۇپ كېتىپتۇ. قىزلار يۇيۇنۇپ قىرغاققا چىقسا كىيىم - كېچەكلىرى يوق تۇرغىدەك، ئۇلار نېمە قىلارىنى بىلمەي تۇرغاندا يەنە شامال چىقىپ قىزلارنىڭ كىيىم - كېچەكلىرىنى ئەسلى جايىغا ئەكېلىپ قويۇپتۇ. شۇنىڭدىن كېيىن بۇ جاينىڭ نامى شامالكۆل بولۇپ قاپتۇ. بۇ يەرنىڭ تەبىئىي شارائىتى ئۆزگىچە، بۇ يەرگە بارسىڭىز دائىم شامال چىقىۋاتقاندەك ھېس قىلىسىز.

نىيازنىڭ توغراقلىقى

نىيازنىڭ توغراقلىقى ياغاچ ئايۋان قەدىمىي شەھىرى خارابىسىنىڭ شەرقىي - شىمالىي تەرىپىگە جايلاشقان بولۇپ، نىيازنىڭ قىشى دەپمۇ ئاتىلىدۇ. رىۋايەت قىلىنىشىچە، بۇنىڭدىن نەچچە يۈز يىل ئىلگىرى يېڭىسار دەرياسى يار ئېلىپ كېتىپ، ياغاچ ئايۋان قەدىمىي شەھىرىنى سۇ بېسىپ كېتىپتۇ، خەلق غەم قايغۇغا چۆمۈپتۇ، شۇ چاغدا نىياز ئىسىملىك بىر يىگىت كۆكرەك كېرىپ ئوتتۇرىغا چىقىپ خەلققە باشلامچىلىق قىلىپ 10 كىلومېتىردىن ئاشىدىغان دامبا سوقۇپ سۇنى توسۇپتۇ. كېيىن سۇ بېسىپ كەتكەن جايلارغا توغراق ئۈنۈپتۇ، شۇنىڭ بىلەن كىشىلەر بۇ توغراقلىقنى نىيازنىڭ توغراقلىقى دەپ ئاتاپتۇ.

ياغاچ ئايۋان قەدىمىي شەھىرى خارابىسىنىڭ ئەتراپىدا يەنە ئاتخانا، بۆرە ئۆزۈملۈكى، بەلقۇم، داۋزاقۇم، ئايدىڭكۆل دېگەندەك يەر ناملىرى بار، بۇ جايلارنىڭ نېمە سەۋەبتىن شۇنداق ئاتالغانلىقى توغرىسىدا داۋاملىق ئىزدىنىشكە توغرا كېلىدۇ.

داۋاكۆل

«داۋاكۆل» مەملىكەتلىك AAA دەرىجىلىك قۇملۇقتىكى مەنزىرىلىك ساياھەت رايونى، ئۇ ھازىر مەملىكەت ئىچى ۋە سىرتىغا تونۇلدى، بۇنىڭ بىلەن قۇملۇقتىكى «يېشىل مەرۋايىت» يوپۇغا ناھىيىسىمۇ «داۋاكۆل» گە ياندىشىپ يىراق - يېقىنغا تونۇلۇشقا باشلىدى.

مەن ئالدىنقى ئەسىرنىڭ 80 - يىللىرىدىن باشلاپ يوپۇغا ناھىيىسىنىڭ مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرى خىزمىتىنى ئىشلىدىم. بۇ جەرياندا قەدىمىي ئىزلار، داڭلىق ئاسارەئەتىقىلەرنى تەكشۈرۈپ تەتقىق قىلىش بىلەن بىللە يەنە «داۋاكۆل» ۋە بۇ نامنىڭ كېلىپ چىقىشى ئۈستىدە ئۇزۇن يىل ئەتراپلىق ئىزدىنىپ، بۇ ھەقتە دەسلەپكى چۈشەنچىگە ئىگە بولدۇم. تۆۋەندە مەن «داۋاكۆل» ھەققىدىكى ئىزدىنىش نەتىجىلىرىمنى ئوتتۇرىغا قويۇپ ئۆتىمەن.

«داۋاكۆل» دېگەن بۇ نام كېسەل داۋالايدىغان كۆل دېگەن مەنىنى بىلدۈرىدۇ. سۇ كىرىش مەنبەسى

بولمىسىمۇ كۆز يەتكۈسىز قۇملۇقتا تاكى بۈگۈنگىچە قۇرۇپ قالماي بىر خىل ھالەتتە تۇرۇشى ئۇنىڭ ھەقىقەتەن خاسىيەتلىك كۆل ئىكەنلىكىنى ئىسپاتلايدۇ. «داۋاكۆل»نى ئۇزۇن يىل تەتقىق قىلغان بولساممۇ، ئەمما بۇ كۆل توغرىسىدا بىرەر يازما ماتېرىيال ئۇچراتمىدىم، لېكىن كىشىلەر ئارىسىدا ئېغىزدىن - ئېغىزغا كۆچۈپ يۈرگەن بۇ كۆلگە دائىر رىۋايەتلەردىن بەزىبىر چۈشەنچىگە ئىگە بولدۇم.

«داۋاكۆل» يوپۇغا ناھىيىسى ئاخۇنلۇقۇم يېزىسىنىڭ شەرقىي جەنۇبىغا جايلاشقان، ناھىيە مەركىزى بىلەن بولغان ئارىلىقى 60 كىلومېتىر، ئاخۇنلۇقۇم يېزىسى بىلەن بولغان ئارىلىقى ئالتە كىلومېتىر كېلىدۇ. شەرقتە مارالبېشى ئۆستىڭى بىلەن، جەنۇبتا بايئاۋات يېزىسى بىلەن تۇتىشىدۇ، كۆلنىڭ ئەتراپى دولقۇنسىمان كەتكەن قۇملۇقتىن ئىبارەت. بۇ يەردە توغراق، يۇلغۇن، كۆك يانتاق، چاكاندا، توقا چىگە، قومۇشلار ئۆسىدۇ، ياز كۈنلىرى بۇ يەردىكى دەرەخلەر باراقسانلىشىپ ۋە يۇلغۇنلار چېچەكلەپ، گۈل - گىياھلار ئېچىلىپ گۈزەل مەنزىرە شەكىللىنىدۇ.

بۇ يەردە ئەسلىدە يەتتە كۆل بولۇپ، سۇ كىرىش ئېغىزى يوق، تۆت پەسىلنىڭ ھەممىسىدە سۈيى بىر خىل تۇرىدۇ. بۇ كۆللەرنىڭ سۈيى دەملەنگەن چاينىڭ رەڭگىدە، ئادەم سۇغا كىرسە لەيلەيدۇ، سۇغا كىرگەن ئادەم ئۆزىنى ناھايىتى راھەت ھېس قىلىدۇ. داۋاكۆل توغرىسىدا خەلق ئارىسىدا تارقىلىپ يۈرگەن رىۋايەتلەردە ئېيتىلىشىچە، بۇنىڭدىن تەخمىنەن 600 يىللار ئىلگىرى يەكەن دەرياسىغا چوڭ كەلكۈن كېلىپ، بۇ يەرلەرنى سۇ بېسىپ كەتكەن، كەلكۈن توختىغاندىن كېيىن قۇملۇقتىكى ئويمان يەرلەرگە سۇ يىغىلىپ قالغان. بۇنىڭدىن 400 نەچچە يىل ئىلگىرى مەكىتلىك بوۋىخان تۆرەم دېگەن كىشى بۇ يەردىن ئۆتكەندە ئاقساپ قالغان ئات- قېچىرلىرى بۇ توختام سۇلارنى كېچىپ ئۆتكەندىن كېيىن پۇتلىرى ساقىيىپ كەتكەن. بۇ ئىشتىن كېيىن بوۋىخان تۆرەم باشقىلارغا «بۇ كۆلنىڭ سۈيى داۋا ئىكەن، بۇ راستىنلا داۋاكۆل ئىكەن» دېگەن. كېيىنچە بۇ ئىش قۇلاقتىن قۇلاققا تارقالغان، رېماتىزم خاراكتېرلىك پۇت، بەل، بوغۇم ئاغرىقى بارلار بۇ كۆلگە چۆمۈلۈپ ساقايغان. شۇنىڭدىن باشلاپ «داۋاكۆل» دېگەن بۇ نام ئومۇملاشقان. ئەمما يىللارنىڭ ئۆتۈشى، يوللارنىڭ ئۆزگىرىشى بىلەن بۇ كۆللەر بىر مەزگىل كىشىلەرنىڭ ئېسىدىن كۆتۈرۈلۈپ قالغان. 50- يىللارغا كەلگەندە تېرىم يېزا يېڭى ئۆستەڭ 11 - كەنت 2 - مەھەللىدىكى ئاتەك مۆمىن دېگەن كىشى دادىسىنىڭ دەپ بەرگىنى بويىچە ئىزدەش ئارقىلىق بۇ كۆللەرنى قايتىدىن تاپقان. شۇنىڭدىن كېيىن بۇ كۆللەر كىشىلەر تەرىپىدىن «خاسىيەتلىك كۆل»، «شىپالىق كۆل»، «داۋاكۆل» دەپ تەرىپلىنىپ، كىشىلەرنىڭ سەيلىگاھىغا ۋە بىمارلارنىڭ داۋالىنىدىغان جايىغا ئايلاندى. ھەر يىلى 6 -، 7 -، 8 - ئايلاردا بۇ كۆلنىڭ نامىنى ئاڭلىغان، يىراق - يېقىندىكى رېماتىزم خاراكتېرلىك بەل، پۇت، بوغۇم ئاغرىقى بار بىمارلار بۇ كۆلگە كېلىپ داۋالىنىپ كېتىدۇ. يېقىنقى يىللاردىن بۇيان بۇ كۆلنىڭ سۈيىدە ئېغىز چايقىسا چىش ئاغرىقىغا داۋا بولىدىغانلىقىمۇ بايقالدى. ئەتراپى قۇم بىلەن قاپلانغان مەنبەسى بولمىغان بۇ كۆللەرنىڭ شۇنچە ئۇزۇن يىللارغىچە قۇرۇپ كەتمەي سۈيىنىڭ بىر خىل ھالەتتە تۇرۇشى، قۇم بوراندا كۆمۈلۈپ كەتمىگەنلىكى، كۆل سۈيىنىڭ بىر قىسىم كېسەللەرگە داۋا بولۇشى كارامەت بىر مۆجىزە دەپ قارالماقتا.

تەھرىرلىگۈچى: ئابدۇرۇپ ئېلى

ئۇيغۇر كىتاب تور بېكىتى
www.uyghurkitap.com

پىچان ناھىيىسىدىكى مەھەللە نامىلىرىنىڭ ئالاھىدىلىكى ۋە بەزى يەر - جاي نامىلىرى توغرىسىدا

ئەھمەد ئىمىن ئەلنەزەر

(شىنجاڭ پېداگوگىكا ئۇنىۋېرسىتېتىدىن)

پىچان ئاپتونوم رايونىمىزدىكى قەدىمىي يۇرتلارنىڭ بىرى، ئۇنىڭ تارىخىي تەرەققىيات جەريانى ئەزەلدىن تۇرپان بىلەن بىر گەۋدە بولۇپ، تۇرپانغا ئوخشاشلا ئۇزۇن تارىخقا ئىگە. پىچاندىكى مەھەللە نامىلىرى ئۇيغۇرلارنىڭ نام قويۇش ئادىتىگە ئاساسەن قويۇلغان بولۇپ، روشەن يەرلىك ئالاھىدىلىككە ئىگە. ئۇلارنى يىغىنچاقلىغاندا چوڭ جەھەتتىن تۆۋەندىكىدەك تۈرلەرگە ئايرىش مۇمكىن:

1. كارىزغا مۇناسىۋەتلىك مەھەللە نامىلىرى:

كارىز ئۇيغۇر خەلقىنىڭ نەچچە مىڭ يىللىق ئىشلەپچىقىرىش ئەمەلىيىتى جەريانىدا بارلىققا كەلتۈرگەن ئىجادىيىتى. ئەجدادلىرىمىز كارىز قېزىپ، كارىز ئەتراپىدا بوستانلىقلارنى بەرپا قىلىپ نۇرغۇن مەھەللىلەرنى شەكىللەندۈرگەن. شۇڭا كارىز بىرقەدەر كۆپرەك تارقالغان پىچانغا نىسبەتەن ئېيتقاندا كارىز نامى مەھەللە نامى بولۇپ ئۆزلىشىپ كەتكەن.

1) كارىز قازغان ياكى قازدۇرغان كىشىنىڭ نامى بىلەن ئاتالغان مەھەللە نامىلىرى:

جامال كارىزى، زىرىپ كارىزى، ئامىر كارىزى، ئاخۇنبەگ كارىزى، مىلىك ھاجى كارىزى، سېتىنىياز كارىزى، زىياۋۇدۇن كارىزى، مەرھان كارىزى قاتارلىقلار.

2) كارىز قازغان ياكى قازدۇرغان كىشىنىڭ لەقىمى بىلەن ئاتالغان مەھەللە نامىلىرى:

قۇمسى (گېپى تولا) كارىزى، ساڭقار (شۇڭقار) كارىزى، تورغاي كارىزى، ساقال كارىزى، ئوۋكى كارىزى، قۇلاق كارىزى، چەنپەن (جاھىل) كارىزى، جەندەن (ھىيلىگەر) كارىزى، چىلان كارىزى، سېمىز كارىزى، تۆلكە كارىزى، پاكار كارىزى، چايخالتىسى كارىزى، پۆپەك كارىزى قاتارلىقلار.

3) كارىزنى سېتىۋالغۇچى ياكى باشقۇرغۇچىنىڭ نامى بىلەن ئاتالغان مەھەللە نامىلىرى:

ما ۋەنشياڭ كارىزى (بۇ كارىزنى ئەسلى روزى كۆچلۈك دېگەن كىشى قېزىپ، ما ۋەنشياڭ دېگەن خۇيزۇ كىشىگە سېتىپ بەرگەن)، كى لىزى كارىزى (بۇ كارىزنى

قاتارلىقلار.

6. نام - ئەمەل ۋە باشقا ناملار بىلەن ئاتالغان مەھەللە ناملىرى:

هەزرەت مەھەللىسى، خاتىپ مەھەللىسى، خەلپەت مەھەللىسى، سەپتەگۇر مەھەللىسى، ئاخۇن مەھەللىسى، ئاسقال (غوجىدار) مەھەللىسى، مىراب مەھەللىسى، مۆڭ (ئەقىلسىز) مەھەللىسى، ئىرلىڭ (پالاكەت) مەھەللىسى، گالۋاڭ مەھەللىسى، باتۇر مەھەللىسى، قونچاق مەھەللىسى، داراز (دارازا، ئېگىز بوي) مەھەللىسى، قاغا مەھەللىسى، ئۆردەك مەھەللىسى، هوڭ (هون) مەھەللىسى، قازاق مەھەللىسى، تۇڭگان مەھەللىسى قاتارلىقلار.

تۆۋەندە «پىچاننىڭ خەرىتىلىك يەر ناملىرى تەزكىرىسى» قاتارلىق كىتابلاردا نامۇۋاپىق ئىزاھلانغان بىرنەچچە يەر - جاي نامى ھەققىدە قاراشلىرىمنى ئوتتۇرىغا قويۇپ ئۆتىمەن.

1. دۇڭبازار (东巴扎) — بۇ پىچان ناھىيىسىدىكى دۇڭبازار خۇيزۇ مىللىي يېزىسىنىڭ نامى. بۇ يەر پىچان ناھىيە بازىرىنىڭ شەرقىي تەرىپىگە جايلاشقان بولۇپ، ئورنى ناھىيە بازىرىدىن ئېگىز بولغاچقا، يەرلىك شىۋە بويىچە «دۆڭبازار» دەپ ئاتالغان. بىراق بۇ جايدا خۇيزۇلار كۆپرەك ئولتۇراقلاشقان بولغاچقا، دۆڭبازارنى «دۇڭبازار» دەپ خەنزۇچە تەلەپپۇز قىلغان ھەمدە خەنزۇچە 东巴扎 دەپ يازغان. شۇنىڭ بىلەن «پىچان ناھىيىسىنىڭ خەرىتىلىك يەر - ناملىرى تەزكىرىسى» دىمۇ بۇ يەرنىڭ نامى خەنزۇچە ئاتىلىشى بويىچە «دۇڭبازار» يەنى «شەرقىي بازار» دەپ خاتا ئىزاھلانغان①.

2. خاندۇ — بۇ پىچان ناھىيىسىنىڭ لەمجىن بازىرىغا قاراشلىق بىرنەچچە مەھەللىنىڭ ئورتاق نامى. بۇ يەر لەمجىن بازىرىنىڭ قىيپاش شەرقىي شىمال تەرىپىگە توغرا كېلىدۇ. بۇ يەرنىڭ نامى «پىچان ناھىيىسىنىڭ خەرىتىلىك يەر - ناملىرى تەزكىرىسى»②، «غەربىي يۇرتىنىڭ خەرىتىلىك تەزكىرىسى»، سىن جۇڭمىيەن ئەپەندى يازغان «جۇڭگو ۋە چەت ئەلنىڭ تارىخ- جۇغراپىيىسىنى تەكشۈرۈپ - دەلىللەش» ناملىق كىتابلارنىڭ ھەممىسىدە «بۇ جاينىڭ شەرقىي جەنۇبىي تەرىپىدە خەن سۇلالىسى دەۋرىدە ياسالغان ئىككى دۆڭ (تۇر) بولغاچقا، خەندۆڭ دەپ ئاتالغان، كېيىنچە تەلەپپۇزدا بارا- بارا ئۆزگىرىپ خاندۇ بولۇپ قالغان» دېيىلگەن③. يۇقىرىقى كىتابلاردا تىلغا ئېلىنغان ئىككى تۇرنىڭ بارلىقى ئەمەلىيەتكە ئۇيغۇن، بىراق بۇ ئىككى يادىكارلىقنىڭ نامى قانداقتۇ «خەن سۇلالىسى دەۋرىدە ياسالغان دۆڭ (تۇر)» دېگەنلىك ئەمەس، بەلكى ئۇيغۇر تىلىدىكى قاغان، خاقان سۆزلىرىنىڭ ئۆزگىرىشىدىن كېلىپ چىققان «خان» سۆزى بىلەن «دۆڭ» (تۇر) سۆزىنىڭ بىرىكىشىدىن ياسالغان «خاندۆڭ» سۆزىنىڭ ئۇزۇن يىللىق تىل تەرەققىياتى جەريانىدىكى ئۆزگەرگەن شەكلىدىن ئىبارەت.

3. ئاستانە — بۇ لەمجىن بازىرىنىڭ غەربىدىكى بىر مەھەللىنىڭ نامى. بۇ يەرنىڭ نامى «پىچان ناھىيىسىنىڭ خەرىتىلىك يەر ناملىرى تەزكىرىسى» دە: «ئېيتىشلارغا قارىغاندا 1533 - يىلى تۇرپان قاراغوجىدىن سۇلتان سوپى دېگەن دانىشمەن بۇ يەردە قونۇپ ئۆتكەنىكەن، كېيىن بۇ كىشى تۇرغان جايلارنىڭ ھەممىسى ئاستانە دەپ ئاتالغان» دەپ ئىزاھلانغان④. «شىنجاڭ يەر ناملىرى

www.uyghurkitap.com

ئەسلى مەتنىياز خەلپەت دېگەن كىشى قېزىپ، كېلىنزى دېگەن خۇيزۇ كىشىگە سېتىپ بەرگەن).

4) كارىز قازدۇرغان كىشىنىڭ دىنىي مەنسىپى ياكى ئەمەل ناملىرى بىلەن ئاتالغان مەھەللە نامىلىرى:

ئاخۇن كارىزى، مايزىن (مەزىن) كارىزى، پىرلىق كارىزى، تەيجى كارىزى، جىسا كارىزى، دوغا كارىزى، مىراب كارىزى، كادوغا كارىزى، قورولچى كارىزى قاتارلىقلار.

5) كارىز قازغۇچى ياكى باشقۇرغۇچىنىڭ كەسپىي نامى بىلەن ئاتالغان مەھەللە نامىلىرى:

سەيپۇڭ كارىزى، ناۋاي كارىزى، جوخى (ئېشەك بىلەن يۈك توشۇغۇچى) كارىزى، مۇجاڭ (ياغاچچى) كارىزى قاتارلىقلار.

6) كارىز قېزىلغان جاينىڭ جۇغراپىيەلىك ئالاھىدىلىكىگە ئاساسەن ئاتالغان مەھەللە نامىلىرى:

ساي كارىز، قۇم كارىز، شور كارىز، نەمچىلغا كارىز، بوستان كارىز، شىلەن (سۈيى سىرغىپ چىقىدىغان جاي) كارىز، چۆيا (چۆليار) كارىز قاتارلىقلار.

7) كارىز ئەتراپىدىكى بىرەر ئىمارەت نامى ياكى دەل - دەرەخ نامى بىلەن ئاتالغان مەھەللە نامىلىرى:

تۇر كارىز، دالان كارىز، گۈمبەز كارىز، سوقما كارىز، ئاقئۆي كارىز، جىگدە كارىز، توغراق كارىز قاتارلىقلار.

8) كارىزلارنىڭ ئالاھىدىلىكىگە ئاساسەن ئاتالغان مەھەللە نامىلىرى:

ئىلانلىق كارىز، بويۇنچاق (مۇشۇ كارىز ئەتراپىدىكى سۆگەتتىن بويۇنچاق كۆپ ياسالغان) كارىز، ئاچچىق كارىز، تۆت كارىز، چوڭ كارىز، كىچىك كارىز قاتارلىقلار.

2. مەلۇم ئورۇننىڭ تەبىئىي شارائىتىغا ئاساسەن ئاتالغان مەھەللە نامىلىرى:

سايدۆڭ، ئاقدۆڭ، ياداڭ (ياداڭ)، لەمجىن (نەم، چىملىق)، كۇيا (كۆكيار)، بۇلۇڭ مەھەللە، يۇقىرى مەھەللە، تۆۋەن مەھەللە، ئارا مەھەللە، تېتىر، ئېغىز، تۇيۇق (تار جىلغا)، قىزىل سىڭگىر، شورخانا قاتارلىقلار.

3. سۇ ئىنشائاتلىرى ۋە تۈگمەن نامى بىلەن ئاتالغان مەھەللە نامىلىرى:

كېچىك، سۇبېشى، ئاقبۇلاق، يانبۇلاق، شەنبە كۆل، ئۇزۇنكۆل، دېھقانسۇ (سۈيىنى دېھقانلار ئىشلىتىدىغان ئۆستەڭنىڭ نامى)، سىپاھسۇ (سۈيىنى سىپاھ بەگلەر ئىشلىتىدىغان ئۆستەڭنىڭ نامى)، سايتۈگمەن، تۈگمەنبويى، ئۈچتۈگمەن، قوشتۈگمەن، قوشبېشى (سۇ ئايرىلىدىغان جاي) قاتارلىقلار.

4. قەدىمىي قەلئە، ئىمارەت، تۇر قاتارلىقلارنىڭ نامى بىلەن ئاتالغان مەھەللە نامىلىرى:

سوققىشە (سوققىچاق شەھەر)، شا (شەھەر)، كۆنىشا (كونىشەھەر)، يېڭىشا (يېڭىشەھەر)، ئامانشا (تىنىچ شەھەر)، ئۇلۇغتۇر، قاغىتۇر، چوقىتام، بەشتام، تاشئۆي، قورغان، كۇرە (هويلا)، ئۈچكۆۋرۈك، تاختىكۆۋرۈك، قوتان، بەشئېغىز ئۆي، مەيدان، مازارئالدى، غوجامئالدى قاتارلىقلار.

5. «باغ» ۋە «قىر» سۆزلىرى قوشۇلغان مەھەللە نامىلىرى:

دۆلەتباغ، چىنارباغ، يوغانقىر، سايقىر

ئېتىمولوگىيىسى» دە «ئاستانە — پارسچە سۆز بولۇپ، مەنىسى بوسۇغا، ساراي، هوزۇر دېگەنلىك بولىدۇ. ئاستانە سۆزىنىڭ مەنىسىدىن ئېلىپ ئېيتقاندا بۇ سۆز ئەزەلدىن بىرەر جاينىڭ نامى بولغان ئەمەس» ⑤ دەپ ئىزاهلانغان. «تۈركىي تىللار دىۋانى» دا «ئاستىن» سۆزى «ئاستىن، تۆۋەن تەرەپ» دەپ ئىزاهلانغان⑥. بۇنىڭدىن بۇ يەرنىڭ ئەسلى نامىنىڭ ئاستانە ئەمەس بەلكى ئاستىن ئىكەنلىكىنى كۆرۈۋالغىلى بولىدۇ. چۈنكى يەرلىك كىشىلەر بۇ يەرنى هازىرمۇ ئاستىن دەپ ئاتايدۇ.

ئىزاهلار:

1. ①②④ «پىچان ناهىيىسىنىڭ خەرىتىلىك يەر ناملىرى تەزكىرىسى» (ئۇيغۇرچە)، پىچان ناهىيىلىك يەر ناملىرى كومىتېتى تۈزگەن، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى 1988 - يىل نەشرى، 57 -، 86 -، 98 - بەتلەر.

2. ③⑤ قۇربانجان ئابلىمىت نورۇزى، پالتاخۇن ئەۋلاخۇن: «شىنجاڭ يەر ناملىرى ئېتىمولوگىيىسى» شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى نەشرىياتى 2001 - يىل 1 - ئاي نەشرى، 8 -، 86- بەتلەر.

3. ⑥ مەهمۇت قەشقەرى: «تۈركىي تىللار دىۋانى» (ئۇيغۇرچە)، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى 1981 - يىل 1 - نەشرى، 1 - توم 147 - بەت.

تەهرىرلىگۈچى: ئابدۇرېهىم ياقۇپ

(بېشى 32 - بەتتە)

نەسىردىن: 1981 - يىلى مەكتىكە بېرىپ رەسىم سىزىپ قايتىشىدا قەشقەرگە كېلىپ ئۇستامنىڭ ئۆيىگە بېرىپ ئۇنىڭ ئەسەرلىرىنى كۆرۈپ، ئۇنىڭ رەڭ ئىشلىتىش ماهارىتىگە قايىل بولغان هەمدە هەم ساپ هەم قارمۇ قارشىلىقى كۈچلۈك بولغان رەڭلەرنى ئۆز ئارا ماسلاشتۇرۇش قىيىن مەسىلە، ئۇنىڭ نەقىشلىرىدە ۋە ياكى رەسىملىرىدە بۇ مەسىلە هەل بولغانىكەن، رەڭدىكى تۈس مەسىلىسىمۇ هەل بولغانىكەن، بۇ كىشى بۇلارنى ئىپادىلەشنى بىلىدىكەن، دېگەن.

گەرچە ئۇيغۇر خەلقىدىن چىققان ئاتاقلىق نەققاش مۇهەممەتئىمىن نامان كېسەل سەۋەبى بىلەن 1990 - يىلى ۋاپات بولغان بولسىمۇ، لېكىن ئۇنىڭ ئۇيغۇر رەسسامچىلىق، نەققاشچىلىق سەنئىتىگە قوشقان تۆهپىسى خەلق قەلبىدە مەڭگۈ هايات!

ئىزاهلار:

① گىرازوپ رۇس بولۇپ، ئۆزبېكستاندا ئۇزۇن مۇددەت تۇرۇش جەريانىدا ئۆزبېكچىنى پىشىق ئۆگەنگەن. 1946 - يىللىرى ئەتراپىدا شىنجاڭغا كېلىپ ئۆلكە ئازاد بولغىچە غۇلجا، چۆچەك، ئۈرۈمچى قاتارلىق جايلاردا رەسىم سىزىش بىلەن شۇغۇللانغان. 1953 - يىلدىن 1958 - يىلغىچە سابىق شىنجاڭ ئىنىستىتوتىنىڭ گۈزەل سەنئەت فاكولتېتىدا رەسىم ئوقۇتقۇچىسى بولغان.

② ياڭ مىشەن، رۇس، سابىق شىنجاڭ سەنئەت مەكتىپىدە ئۇزۇن مۇددەت ماي بوياق رەسىم ئوقۇتۇشى بىلەن شۇغۇللانغان، ئاۋسترالىيە تەۋەسىدىكى جۇڭگولۇق مۇهاجىر، دۆلەتلىك 1 - دەرىجىلىك رەسسام.

تەهرىرلىگۈچى: پولات هىمىت

www.uyghurkitap.com

ئىلى ئوبلاستلىق مۇزېينىڭ قىسقىچە تارىخى

رۇخسارى تۇرسۇن، ھەبىبە مەمەت

(ئىلى ئوبلاستلىق مەدەنىيەت يادىكارلىقى ئىدارىسىدىن)

قەدىمدىن ئىلى ۋادىسىدا ياشاپ كېلىۋاتقان ھەر مىللەت خەلقىنىڭ پارلاق مەدەنىيىتىنىڭ جانلىق خاتىرىسى بولغان ئىلى ئوبلاستلىق مۇزېي 1993 - يىل 8 - ئاينىڭ 1 - كۈنى پۈتۈپ سىرتقا ئېچىۋېتىلدى. مۇزېينىڭ ئەسلىدىكى ئورنى ھازىرقى غۇلجا شەھىرى ئەخمەتجان كوچىسىغا جايلاشقان خەلق باغچىسىدىكى سابىق «ئۈچ ۋىلايەت ھۆكۈمىتى» بىناسىدا ئىدى. مۇزېي مىللىيچە ئۇسلۇبتا ئىككى قەۋەتلىك قىلىپ سېلىنغان، 1 - قەۋىتى 200 كۋادرات مېتىر، ئاستى - ئۈستى تاختايلىق، مۇزېيدا 23 كۆرگەزمە ئىشكاپى بولۇپ، ئىشكاپقا 240 دانە مەدەنىي يادىكارلىق ۋە قوشۇمچە 56 كۆرگەزمە بۇيۇمى قويۇلغان.

2001 - يىل 4 - ئايدا ئىلى ۋىلايىتى ئىلى ئوبلاستىغا قوشۇۋېتىلدى، بۇنىڭ بىلەن ئىلى ۋىلايەتلىك مەدەنىيەت يادىكارلىقى ئورنى ئىلى ئوبلاستلىق مەدەنىيەت يادىكارلىقى ئورنىغا قوشۇۋېتىلىپ، ئىلى ئوبلاستلىق مۇزېي دەپ ئاتالدى. ئۇ ئىلى ئوبلاستلىق مەدەنىيەت يادىكارلىقى ئورنىغا بىۋاسىتە قاراشلىق ئورگان بولدى.

پارتىيە ۋە دۆلەتنىڭ مەدەنىيەت يادىكارلىقى ئىشلىرىغا ئىزچىل كۆڭۈل بۆلۈشى بىلەن ئىلى ئوبلاستلىق مۇزېي ئىسلاھات ۋە تەرەققىيات قەدىمىگە ماسلىشىپ، ئىلىنىڭ مەدەنىيىتىنى تېخىمۇ چوڭقۇر ئەكس ئەتتۈرۈش ئۈچۈن نۇرغۇن تەكشۈرۈش ئېلىپ بېرىپ 3000 غا يېقىن يادىكارلىق توپلىدى. بورتالا موڭغۇل ئاپتونوم رايونلۇق ئارخېئولوگىيە تەتقىقات ئورنى بىلەن ئىلى ئوبلاستلىق مەدەنىيەت يادىكارلىقى ئورنى 2000 - يىلدىن 2004- يىلغىچە قەدىمىي قەبرىلەرنى قۇتقۇزۇش خاراكتېرىدە چوڭ كۆلەملىك ئارخېئولوگىيىلىك قېزىش، تەكشۈرۈش ئېلىپ بېرىپ، نۇرغۇن قىممەتلىك قېزىلما بايلىقلارنى بايقىدى.

2004 - يىل 7 - ئاينىڭ 17 - كۈنى ئىلى ئوبلاستلىق مۇزېي ئەسلىدىكى ئورنىدىن غۇلجا شەھىرى ئايرودروم كوچىسى 122 - نومۇرلۇق قورۇغا كۆچۈرۈلدى. بۇ قورۇنىڭ ئومۇمىي كۆلىمى 8 مو، قورۇنىڭ ئوتتۇرىسىدا 5300 كۋادرات مېتىرلىق تۆت قەۋەتلىك مىللىي ئۇسلۇبتا سېلىنغان ئاق

رەڭلىك بىنا بار. بىنانىڭ ئۈستىدىكى قارا رەڭ بىلەن ھەل بېرىپ يېزىلغان قازاقچە، خەنزۇچە ئىلى ئوبلاستلىق مۇزېي دېگەن خەتلەر كۆزگە ئالاھىدە چېلىقىپ تۇرىدۇ. مۇزېينىڭ سۇ، توك، كۆزىتىش، مۇداپىئە مۇئەسسەسەلىرى مۇكەممەل، بىنانىڭ ئەتراپى چىملىق بىلەن كۆكەرتىلگەن بولۇپ، ئازادە مۇھىت، گۈزەل مەنزىرە بەرپا قىلىنغان. بىنانىڭ ئۆگزىسى گۈمبەزسىمان بولۇپ ناھايىتى كۆركەم كۆرۈنىدۇ، ئەڭ ئۈستۈنكى قەۋىتى ئايلانما شەكىللىك يىغىن زالى، 3 - قەۋىتى فوتو سۈرەت كۆرگەزمە زالى بولۇپ، ئىلى ۋادىسىدىكى ئەڭ گۈزەل، ئەڭ مەنزىرىلىك جايلارنىڭ فوتو سۈرەتلىرى شۇنداقلا ئىلى ۋادىسىدىكى ھەر مىللەت خەلقىنىڭ ئۆزگىچە مىللىي ئۆرپ - ئادىتى جانلىق تەسۋىرلەنگەن فوتو سۈرەتلەر قويۇلغان. 2 - قەۋەتتە ئۈچ زال بولۇپ، بۇ زاللارغا ئىلى ئوبلاستىدىكى ھەر مىللەت خەلقىنىڭ ئازادلىقتىن كېيىن ھەر قايسى ساھەلەردە قولغا كەلتۈرگەن شانلىق مۇۋەپپەقىيەتلىرى ئەكس ئەتتۈرۈلگەن سۈرەتلەر قويۇلغان. يەنە بىر تەرەپكە 13 ئېغىزلىق ئىشخانا ئورۇنلاشتۇرۇلغان. مۇزېينىڭ 1 - قەۋىتى ئۈچ ئايرىم زال ۋە بىر ئايلانما زالدىن تۈزۈلگەن. ئىشىكتىن كىرگەندىلا جەنۇب ۋە شىمال تەرەپتە ئىككى تارىخىي كۆرگەزمە زالى بار، ئوتتۇرىدىكى ئايلانما زالدا يۇمىلاق قىلىپ ياسالغان فونتان، فونتاننىڭ ئوتتۇرىسىدا قېلىن ئەينەككە چۈشۈرۈلگەن ئوبلاست خەرىتىسى بار. ئايلانما زالنىڭ تېمىغا ئىلى ۋادىسىدىكى تارىخىي ئەسلىمىلەر، بۇ تۇپراقتا ياشىغان مىللەتلەرنىڭ شانلىق مەدەنىيىتى ۋە ئەنئەنىۋى ئۆرپ - ئادىتى ناھايىتى جانلىق، ئوبرازلىق ئويۇلغان. ئايلانما زالدىن ئۆتكەندىن كېيىنكى ئۇدۇلدىكى زال مىللىي ئۆرپ - ئادەتلەر كۆرگەزمە زالىدۇر.

1 - قەۋەتتىكى ئىككى تارىخىي كۆرگەزمە زالىغا ئىلى ۋادىسىنىڭ 10 مىڭ يىللىق تارىخىنى ئەكس ئەتتۈرىدىغان 575 دانە يادىكارلىق قويۇلغان.

1 - تارىخىي كۆرگەزمە زالىغا ئۇششاق تاش قوراللار دەۋرىگە تەۋە تاش ئۆزەك، تاش يالپاق، تاش ياپراق، تاش باشاق ۋە قىرىش قورالى قاتارلىقلار قويۇلغان بولۇپ، بۇنىڭدىن 10 مىڭ يىل ئىلگىرىكى ئوۋچىلىق دەۋرىدە ياشىغان ئەجداتلىرىمىزنىڭ تۇرمۇشى ئەكس ئەتتۈرۈلگەن. مىلادىيىدىن ئىلگىرىكى 2000 يىلدىن مىلادىيىدىن بۇرۇنقى 7-، 8-ئەسىرلەرگىچە بولغان برونزا دەۋرىدىكى يايلاق مەدەنىيىتىنى ئەكس ئەتتۈرۈپ بېرىدىغان مىس قوراللارنىڭ تۈرلىرى ناھايىتى كۆپ بولۇپ، بىر خىل قورالنىڭ خىلمۇ خىل شەكلى ئۇچرايدۇ. مەسىلەن: نەيچە كۆزلۈك مىس پالتا، قوش قۇلاقلىق مىس پالتا، تۈز كۆزلۈك مىس پالتا قاتارلىقلار. بۇ قېزىلمىلار ئەينى دەۋردىكى گۈللەنگەن يايلاق مەدەنىيىتىنى يەنىمۇ ئىلگىرىلەپ تەتقىق قىلىشىمىزدا مۇھىم ماتېرىيال بولالايدۇ. يايلاق مەدەنىيىتىنىڭ مۇھىم يالدامىسى بولغان يايلاقتىكى بۇغا تاشلار، قىيا تاشلارغا سىزىلغان، ئويۇلغان رەسىملەردە بۆرە بىلەن قوي، ئىتنىڭ بۆكەننى ئوۋلىشى، ئادەمنىڭ قوي، كالا بېقىۋاتقان، كالىغا مىنىۋالغان، ئوۋ ئوۋلاۋاتقان، ئۇسسۇل ئويناۋاتقان، ئەر - ئاياللىق مۇناسىۋەت قاتارلىق كۆرۈنۈشلەر جانلىق ئىپادىلەنگەن بولۇپ، ئەينى چاغدىكى تۇرمۇش ناھايىتى جانلىق ئەكس ئەتتۈرۈپ بېرىلگەن. چوڭ تاش

قۇراللار دەۋرىگە ئائىت تاشتىن ياسالغان چانىغۇچ، پالتا، يارغۇنچاق، ئوغۇت تېشى، ئۇرچۇق قاتارلىقلار ئەمدىلا شەكىللىنىش باسقۇچىدا تۇرۇۋاتقان كۆچمە چارۋىچىلىق ئىگىلىكىدىن دېرەك بېرىدۇ. نىلقا ناھىيىسىنىڭ ئۈچ كىلومېتىر جەنۇبىغا، قاش دەرياسىنىڭ جەنۇبىدىكى ئاۋرال تېغىنىڭ نۇراساي جىلغىسى ئىچىگە جايلاشقان نۇراساي قەدىمكى مىس كان خارابىسى 2500 يىللىق تارىخقا ئىگە بولۇپ، شىنجاڭدىكى ساقلىنىشى ئەڭ ياخشى، تارىخى ئەڭ ئۇزۇن مىس كان خارابىسى ھېسابلىنىدۇ. بۇ مىس كان خارابىسىدىن تېپىلغان رۇدا ئەۋرىشكىسى، ئەگىپۈك تاش بولقا، تاش قېلىپ، مىس نەيزە ئىلىپى، ئاق شتېيىن نۆكچىسى قاتارلىقلار شۇ دەۋردە شەكىللەنگەن ئىپتىدائىي سانائەتنى تەتقىق قىلىشتا مۇھىم ئەھمىيەتكە ئىگە.

2 - تارىخىي زالغا يايلاق مەدەنىيىتىنىڭ مۇھىم ئالامىتى بولغان ئات كۆندۈرۈش ۋە ئۇنىڭدىن پايدىلىنىش جەريانىنى ئەكس ئەتتۈرۈپ بېرىدىغان مىستىن ياسالغان ئېغىز دۇرۇق، ئېغىز دۇرۇق توسىقى، كەمەر توقىسى، ئالتۇن ھەل بېرىلگەن كىچىك مىس ئات قاتارلىقلار، ئىلى ۋادىسىدىكى ئەڭ قەدىمىي كۆچمە چارۋىچى قەبىلە ھېسابلىنىدىغان ساكلارنىڭ مەدەنىيىتىنى ئەكس ئەتتۈرۈپ بېرىدىغان مىستىن ياسالغان نۆۋكەر، مىس ئادەم ھەيكىلى، ھەر خىل شەكىلدىكى مىس داڭقان، قازان، پەتنۇس، قوڭغۇراق قاتارلىقلار قويۇلغان بولۇپ، يايلاق مەدەنىيىتىنىڭ گۈللەنگەن مەنزىرىسىنى نامايەن قىلىدۇ. 2001 - يىلدىن 2004 - يىلغىچە نىلقا ناھىيىسى جىرىنتاي سۇ ئامبىرى ۋە تېكەس ناھىيىسى قاپچىغاي سۇ ئامبىرى رايونىنى قېزىشتا بايقالغان 980 قەبرىدىن (جىرىنتاي سۇ ئامبىرىدىن 700 قەبرە قېزىلغان، قاپچىغاي سۇ ئامبىرىدىن 280 قەبرە قېزىلغان) ھەر خىل شەكىلدىكى ساپال ۋە مىستىن ياسالغان قېزىلمىلار، قەدىمىي قەبرىنىڭ شەكلى، چوڭ - كىچىكلىكى، دەپنە قىلىنىش ئۇسۇلى ۋە جەسەت بىلەن ھەمدەپنە قىلىنغان بۇيۇملار قېزىلغان. موڭغۇلكۈرەنىڭ 100 كىلومېتىر غەربىي جەنۇبىغا جايلاشقان پوما قەدىمكى قەبرىستانلىقىدىن ئالتۇن نىقاب، قىزىل ياقۇت ئورنىتىلغان ئالتۇن بېزەك، قىزىل ياقۇت كۆزلۈك ئۈزۈك، ئالتۇن قەغەز بىلەن ئاسرىغۇچ، ئالتۇن قەغەز قول بارمىقى، گۈل نەقىشلەنگەن ئېغىزلىق كومزەك، قىزىل ياقۇت ئورنىتىلغان بىر قۇلاقلىق ئالتۇن جام، ئالتۇن مونچاقلىق كەشتىلەنگەن توقۇلما، «فۇچاڭ» خەتلىك كىمخاب، چاقماق گۈللۈك شايى، رومبا نۇسخىلىق دارايى، كۈمۈش ئاياغ قاتارلىقلار قېزىۋېلىندى. بۇ قېزىلمىلار ئىلىدا قەدىمدىن ياشاپ كېلىۋاتقان ساك، ئۇيسۇن ۋە تۈركلەرنىڭ مەدەنىيىتىنى تەتقىق قىلىشتا مۇھىم ئەھمىيەتكە ئىگە. ئالتايدىكى شەمشىرەك، نىلقا ناھىيىسى قوجىرتاي جىلغىسى، موڭغۇلكۈرە ناھىيىسى تەڭرىتاغ بېزىسى ۋە غۇلجىدىكى تۈرك بالباللىرى تۈركلەر ۋە ئۇلارنىڭ بالبال مەدەنىيىتىنى تەتقىق قىلىشتا ئىنتايىن مۇھىم ئەھمىيەتكە ئىگە. چاغاتاي خانلىقى ۋە چىڭ سۇلالىسى دەۋرىدىكى مەدەنىيەتنى ئەكس ئەتتۈرۈپ بېرىدىغان ھەر خىل شەكىلدىكى رەڭلىك ۋە رەڭسىز فارفور قاچىلار، مىس، كۈمۈش، تۆمۈر، ئالتۇندىن ياسالغان تۇرمۇش بۇيۇملىرى شۇنداقلا ھەر خىل مىس، ئالتۇن، كۈمۈش تەڭگىلەر ئىلىدىكى مىڭ، چىڭ

سولالىسى دەۋرىدىن باشلاپ ساقلىنىپ كېلىۋاتقان ئۆزگىچە ئۇسلۇبقا ئىگە ئىمارەتلەر، دىنىي بۇيۇملارنىڭ تەتقىق قىلىش قىممىتى ناھايىتى يۇقىرى.

مىللىي ئۆرپ - ئادەت كۆرگەزمە زالى ئوبلاستتىكى ئاساسلىق مىللەت بولغان قازاقلارنىڭ مەدەنىيىتىنى ئەكس ئەتتۈرۈشنى ئاساس قىلغان، 1 - قەۋەتتىكى چوڭ زالنىڭ ئىككى تەرىپىدە ئىلى ئوبلاستىدىكى مىللەتلەردىن قازاق، ئۇيغۇر، خەنزۇ، موڭغۇل، مانجۇ، رۇس، ئۆزبېك، تاجىك، خۇيزۇ، داغۇر، شىبە، قىرغىز قاتارلىق 13 مىللەتنىڭ ئەنئەنىۋى كىيىمى كىيدۈرۈلگەن ئەر - ئايال مودېلدىن 26 سى قويۇلغان. زالنىڭ ئېمىنى ئايلاندۇرۇپ قازاقلارنىڭ ئەدەبىيات - سەنئەت ئەسەرلىرى، مىللىي چالغۇ - ئەسۋابلىرى، چارۋىچىلىق، ئوۋچىلىق، دېھقانچىلىقتا ئىشلىتىلىدىغان قورال - سايمانلىرى، ئەنئەنىۋى يېمەك - ئىچمەك، قول ھۈنەر بۇيۇملىرى، ئوخشىمىغان جىنس ۋە ئوخشىمىغان ياشتىكىلەرنىڭ ئادەتتە، سەھنىدە، توي - تۆكۈنلەردە ۋە دىنىي مۇراسىملاردا كىيىدىغان يازلىق، قىشلىق كىيىملىرى قويۇلغان. زالنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى قازاق ئۆيى قازاقلارنىڭ ھەر قايسى جەھەتلەردىكى تۇرمۇش ۋە ئۆرپ - ئادەتلىرىنى جانلىق ئەكس ئەتتۈرۈپ بەرسە، ئۆينىڭ ئالدىدىكى تامغا ئويۇپ چىقىرىلغان، ئالتۇن ھەل بېرىلگەن تام رەسىمى قازاقلارنىڭ ئەركىن، مەردانە، قىزغىن ھاياتىنى ناھايىتى گەۋدىلىك ئىپادىلەپ بەرگەن. مانا بۇلار «تۇلپار دىيارى» دەپ نام ئالغان ئىلى ۋادىسىنىڭ تارىخىي مۇساپىسىنىڭ نامايەندىسى سۈپىتىدە دۆلەت ئىچى - سىرتىدىكى تېخىمۇ كۆپ كىشىلەرنىڭ ئىلى ۋادىسىنى يەنىمۇ چوڭقۇر چۈشىنىشىنى مۇھىم ماتېرىيال بىلەن تەمىنلىگۈسى.

تەھرىرلىگۈچى: مەرھابا شاۋۇدۇن

جۇڭگو قىزىل ئالمىسى ماكانى

يېزا ئىگىلىك مىنىستىرلىكى جۇڭگو ئالاھىدە مەھسۇلاتلار ماكانىنى كۆرستىش ۋە تەشۋىق قىلىش پائالىيىتى تەشكىللىگەن ھەيئەتتى ئاقسۇ شەھىرىگە «جۇڭگو قىزىل ئالمىسى ماكانى» دېگەن نامنى بەردى. ئاقسۇ شەھىرىنىڭ سۈيى ئەلۋەك، تۇپرىقى مۇنبەت، كۈن نۇرىنىڭ چۈشۈش ۋاقتى ئۇزۇن بولۇپ، ئورمانچىلىق، باغۋەنچىلىكنى راۋاجلاندۇرۇشقا تازا ماس كېلىدۇ. شەھەر بويىچە قىزىل ئالما ئۆستۈرۈلگەن كۆلەم تەخمىنەن 2000 گېكتارغا يېتىپ، ئالما ئۆستۈرۈلگەن كۆلەمنىڭ %70نى ئىگىلىدى، ئىشلەپچىقىرىش مىقدارى تەخمىنەن 40 مىڭ تونناغا يەتتى. 20 - ئەسىرنىڭ 80 - يىللىرىدىلا، ئاقسۇ شەھىرى دۆلەتنىڭ ئالاقىدار ئورۇنلىرى تەرىپىدىن «ئالما ئۆستۈرۈش بازىسى» قاتارىغا كىرگۈزۈلۈپ، شىنجاڭدىكى ئالما مەھسۇلات مىقدارى ئەڭ يۇقىرى، سۈپىتى ئەڭ ياخشى ئىشلەپچىقىرىش رايونى بولۇپ قالدى.

— ماتېرىيالدىن

www.uyghurkitap.com

سوتسىيالىستىك يېڭى تەزكىرىلەردىن

ئۇنسۇ ناھىيىسى تەزكىرىسى

يىگىرمە ئۈچىنچى قىسىم

ھەربىي ئىشلار

IV باب ھەربىي ئىشلار

1 § . چاڭ خۈينىڭ ھۇنلارغا جازا يۈرۈشى قىلىشى

خەن سۇلالىسىنىڭ بېنشى 2 - يىلى (مىلادىيىدىن ئىلگىرىكى 72 - يىلى) كۈزدىن 3 - يىلى (مىلادىيىدىن ئىلگىرىكى 71 - يىلى) 4 - ئايغىچە چېرىكچى چاڭ خۈي ئۇنسۇدىن ئۈيسۇنغا قاراپ يولغا چىقتى. ئۈيسۇنغا 50 مىڭ ئاتلىق ئەسكەر يولغا سالدى. شەرق تەرەپتە 5 سانغۇن رەھبەرلىكىدىكى 150 مىڭ ئاتلىق ئەسكەر بىلەن بىرلىشىپ، ھۇنلارنى ئىسكەنجىگە ئېلىپ، تولۇق غەلىبىگە ئېرىشتى.

2 § . بەن چاۋنىڭ قۇم قەلئەسىنى ئېلىشى

خەن سۇلالىسىنىڭ جيەنچۇ 3 - يىلى (78 - يىلى) 4 - ئايدا بەن چاۋ سۇلى، كانجۇت، ئۇدۇن، كېرىيىلەردىن 10 مىڭ ئەسكەر باشلاپ كېلىپ قۇم قەلئەسىنى ئالدى. خەن سۇلالىسىنىڭ جياڭخې 1 - يىلى (87 - يىلى) بەن چاۋ ساكارائۇلغا يۈرۈش قىلغان چاغدا ئۇنسۇ، قۇم قاتارلىق بەگلىكلەر ئەسكەر ئەۋەتىپ ساكارائۇلغا ياردەم قىلدى، ئۇنسۇ بېگى 8000 ئاتلىق ئەسكەر بىلەن شەرقىي چېگرىدا ئۇدۇن ئەسكەرلىرىنى توستى. بەن چاۋ ساكارائۇلنى ئالغاندىن كېيىن، ئۇنسۇ، قۇم ئەسكەرلىرى چېكىنىپ تارقىلىپ كەتتى.

3 § . ئاشىناشىرنىڭ بارقۇئان قەلئەسىنى ئېلىشى

تاڭ سۇلالىسىنىڭ جېنگۇەن 21 - يىلى (647 - يىلى) تاڭ سۇلالىسى ئاشىناشىرنى قۇرۇمتاغ ھەربىي يۈرۈش ئالىي باش بۇغى قىلىپ بەلگىلىگەندىن كېيىن، ئۇ ئەنشى قورۇقچىبېگى گو شياۋگې قاتارلىقلارنى باشلاپ كۇسەنگە ھۇجۇم قىلدى، كۇسەن بېگى قالى پوسبا غەربكە قاراپ بارقۇئان قەلئەسىگە كەتتى. ئاشىناشىر ئەسكىرىي كۈچىنى توپلاپ بارقۇئان قەلئەسىگە كىرىپ، كۇسەن سەركەردىسى جېلىپېدەننى ۋە ئۇنىڭ بېگى قالى پوسبانى ئەسىر ئالدى.

4 § . يۇنۇسخاننىڭ ئاقسۇ شەھىرىدىكى توپىلاڭنى تىنچىتىشى

مىڭ سۇلالىسىنىڭ چېڭخۇا 17 - يىلى (1481 - يىلى) چاغاتاي خانلىقىدىكى يۇنۇسخان ئاقسۇدىن چىقىپ تەڭرىتاغنىڭ شىمالىدىكى موغۇلىستان رايونىغا بارغاندا، دوغلات قەبىلىسىنىڭ ئەمىرى مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا

باشقىلارنىڭ كۆشكۈرتۈشى بىلەن بىردىنلا يۈز ئۆرۈپ سېپىل دەرۋازىسىنى ئېتىۋالدى. يۈنۈسخان يەنە بىر قەلئەدە مۇداپىئەدە تۇرۇپ، مۇھەممەد ھەيدەر مىرزىنى مەغلۇب قىلدى.

§ 5 . ئابابەكرىنىڭ ئاقسۇ شەھىرىنى ۋەيران قىلىشى

مىڭ سۇلالىسىنىڭ خۇڭجى 17 ـ يىلى (1504 ـ يىلى) چاغاتاي خانلىقىدىكى مەنسۇرخان بىلەن خان جەمەتى تەركىبىدىكى مىرزا بالبەردى ئوتتۇرىسىدا نىزا تۇغۇلغاندىن كېيىن، مىرزا بالبەردى قەشقەردىكى مىرزا ئابابەكرى بىلەن تىل بىرىكتۈرۈپ، 30 مىڭ ئادەمنى باشلاپ ئاقسۇغا كېلىپ قەلئەنى ۋەيران قىلىپ قۇرۇغدىۋەتتى. مەنسۇرخان باي بىلەن كۇچاغا چېكىنىدى. مىڭ سۇلالىسىنىڭ جېڭدې 8 ـ يىلى (1513 ـ يىلى) يۈنۈسنىڭ ئوغلى سەئىدخان قەشقەرنى ئالغاندىن كېيىن، ئىنىسى ئىمىنخوجا سۇلتانىنى ئاقسۇغا ئەۋەتىپ، ئابابەكرى ۋەيران قىلىۋەتكەن قەلئەنى يېڭىۋاشتىن ياساتقۇزدى.

§ 6 . جاۋخۈينىڭ ئاقسۇ (ئونسۇ) غا كېلىپ ئورۇنلىشىشى

چىڭ سۇلالىسىنىڭ چيەنلۇڭ 23 ـ يىلى (1758 ـ يىلى) 8 ـ ئاينىڭ 16 ـ كۈنى خوجا جاھان ئونسۇغا قېچىپ كەلگەن چاغدا، شەھەر ئاھالىسى دەرۋازىنى ئېتىۋېلىپ ئۇنى شەھەرگە كىرگۈزمىدى. 17 ـ كۈنى خوجا جاھان ئەسكەرلىرىنى باشلاپ شەھەرگە ھۇجۇم قىلدى. شەھەر ئاھالىسى قەيسەرلىك بىلەن قارشىلىق كۆرسەتكەچكە، خوجا جاھان يېڭىلىپ ئۇچتۇرپانغا قېچىپ كەتتى. شەھەردىكى كاتتىۋاشلاردىن موللا ھوشۇر قاتارلىقلار مەكتۇپ يوللاپ چىڭ سۇلالىسى قوشۇنىغا تەسلىم بولدى. 25 ـ كۈنى چىڭ سۇلالىسى قوشۇنى يېتىپ كېلىپ بىر پاي ئوق چىقارمايلا ئونسۇنى ئالدى. چىڭ سۇلالىسى قوشۇنىنىڭ جاۋ خۈي گازارمىسى ئونسۇغا كېلىپ ئورۇنلاشتى. جاۋ خۈي قاراسۇدا مۇھاسىرىدە قالغان چاغدا، شۇ خېدې بىلەن فۇ دېنىڭ ياردەمچى قوشۇنى ئونسۇغا يېتىپ كېلىپ قۇتقۇزۇشقا تەييارلىق كۆردى. جاۋ خۈي مۇھاسىرىنى بۆسۈپ چىققاندىن كېيىن، يەنە ئەسكەر باشلاپ ئونسۇغا كېلىپ، فۇدې قاتارلىق كىشىلەر بىلەن بىرلىكتە قوشۇننى تەرتىپكە سېلىپ، قەشقەر ۋە ياركەنتنى ئىگىلەپ ياتقان چوڭ ـ كىچىك خوجىلارغا ھۇجۇم قوزغىدى. چىڭ سۇلالىسى ھۆكۈمىتى چوڭ ـ كىچىك خوجىلارنىڭ توپىلىڭىنى تىنچىتىش ئۈچۈن، ئونسۇغا 30 مىڭ كىشىلىك قوشۇن، 30 مىڭ ئات، 1000 تۆگە ھازىرلىدى. 6 ـ ئايدا چىڭ سۇلالىسى قوشۇنى ئونسۇنىڭ ھاكىمبېگى خوجىنى يول باشلىغۇچى قىلىپ، ئىككى يولغا بۆلۈنۈپ ياركەنت بىلەن قەشقەرگە ھۇجۇم قىلدى. چوڭ ـ كىچىك خوجىلار مەغلۇب بولۇپ قېچىپ كەتتى. 9 ـ ئايدا چوڭ ـ كىچىك خوجىلار بەدەخشانغا كەلگەندە كىچىك خوجا ئۆلتۈرۈلدى، چوڭ خوجا قولغا ئېلىندى، بەدەخشان خانى سۇلتانشاھ ھۆججەتلىرىنى تاپشۇرغىلى ئۇنىمىغانىدى، جاۋ خۈي قاتارلىقلار زورلاپ تۇرۇپ ئالدى. سۇلتانشاھ چوڭ خوجىنى قەتلى قىلىپ، كىچىك خوجىنىڭ كاللىسى بىلەن قوشۇپ چىڭ سۇلالىسى ئارمىيىسىگە تەقدىم قىلدى ھەمدە تەسلىم بولىدىغانلىقىنى بىلدۈردى، شۇنىڭ بىلەن چوڭ ـ كىچىك خوجىلارنىڭ توپىلىڭى تىنچىتىلدى. ھاكىم فۇجىس چىڭ سۇلالىسى قوشۇنى بىلەن بىللە جەڭ قىلىپ، چوڭ ـ كىچىك خوجىلارنى تىنچىتىشتا خىزمەت كۆرسەتكەنلىكى ئۈچۈن چىڭ سۇلالىسى تەرىپىدىن مەنسەپ بېرىلدى ۋە مائاشى ئۆستۈرۈلدى.

§ 7 . ئىلى جاڭجۈنىنىڭ شەھەردە تۇرۇپ توپىلاڭنى تىنچىتىشقا قوماندانلىق قىلىشى

داۋگۇاڭ 6 ـ يىلى (1826 ـ يىلى) جاھانگىر خوجا باندىتلىرى قەشقەر، يېڭىسار، يەكەن، خوتەنلەرنى ئالغاندىن كېيىن 6 ـ ئايدا قەشقەر باندىتلىرىدىن ئىككى كىشىنى ئونسۇغا ئامىنى توپىلاڭ كۆتىرىشكە

قوزغىلىشقا ئەۋەتتى. 8 - ئاينىڭ 16 - كۈنىدىن 18 - كۈنىگىچە جاھانگىر خوجىنىڭ توپىلاڭچى قوشۇنىدىن 6000دىن ئوشۇق كىشى شەھەرگە 40 چاقىرىم كېلىدىغان ئاقسۇ دەرياسىغىچە قىستاپ كېلىپ، دەريادىن ئۆتۈپ ئاقسۇ شەھىرىنى (ھازىرقى ئونسۇ بازىرىنى) ئالماقچى بولدى. 27 - كۈنى چىڭ سۇلالىسى ھۆكۈمىتى ئەۋەتكەن ئىلى جاڭجۈنى چاڭ لىڭ، شەنشى - گەنسۇ باش ھەربىي ۋالىيسى ياڭ يۈجۈن، شەندوڭنىڭ باش مۇپەتتىشى ۋۇ لوڭلار ھەرقايسى ئۆلكىلەردىن كەلگەن 36 مىڭدىن ئوشۇق لەشكەر ۋە لەشكەر باشلىقلىرىنى باشلاپ ئاقسۇغا يېتىپ كېلىپ، جاھانگىر خوجا باندىتلىرىنى تازىلاشقا كىرىشتى، باندىتلارنى قۇمباش دەرياسىنىڭ بويىدا توسۇپ ئۇلارنى كۆپ قېتىم دەريادىن ئۆتكىلى قويمىدى. 9 - ئاينىڭ 23 - كۈنى يەنە تۆتكە بۆلۈنۈپ دەريانى بۆسۈپ ئۆتمەكچى بولغاندا، چىڭ سۇلالىسى قوشۇنى ئونسۇ خەلقىنىڭ يېقىندىن ماسلىشىشى بىلەن ئىككى كېچە - كۈندۈز قاتتىق جەڭ قىلىپ، 1000دىن ئوشۇق ئادەمنى يوقىتىپ، قۇمباش دەرياسى زور غەلىبىسىگە ئېرىشتى.

8 § . راشىدىن خوجا بىلەن ياقۇپبەگنىڭ ئۇرۇشى

چىڭ سۇلالىسىنىڭ تۇڭجى 3 - يىلى (1864 - يىلى) راشىدىن خوجا ئۆزىنىڭ دىنىي ساھەدىكى ھوقۇقىدىن پايدىلىنىپ، كۇچا دېھقانلار قوزغىلىڭى قوشۇنىنىڭ رەھبەرلىك ھوقۇقىنى قولىغا كىرگۈزۈۋېلىپ، قوزغىلاڭنى تۇيۇق يولغا باشلاپ، دىنىي ئەسەبىيلىكنى قوزغىتىپ، خاتىپنى بىر قىسىم قوزغىلاڭچى قوشۇننى باشلاپ ئاقسۇ قاتارلىق شەھەرلەرگە ھۇجۇم قىلىشقا ئەۋەتتى. ئۇلار قارايۇلغۇنغا كەلگەندە، ئاقسۇدىكى چىڭ سۇلالىسى قوشۇنى ۋە ھاكىمبەگ تەرىپىدىن مەغلۇپ قىلىندى. راشىدىن خوجا يەنە جامالىدىننى قوشۇن باشلاپ ياردەمگە ئەۋەتتى، 7 - ئايدا ئاقسۇ شەھىرىنى ئېلىپ «كاپىرلار» ۋە «ئاسىيلار» نى قاتتىق قىرغىن قىلدى. شۇندىن كېيىن ئاقسۇ شەھىرى راشىدىننىڭ بۆلۈنمە ھاكىمىيىتىنىڭ ھۆكۈمرانلىقىغا ئۆتتى.

چىڭ سۇلالىسىنىڭ تۇڭجى 6 - يىلى (1867 - يىلى) 4 - ئاينىڭ 3 - كۈنى قوقانلىق ئوفىتسېر ياقۇپبەگ تاجاۋۇزچى قوشۇننى ۋە تۇتۇپ كېلىنگەن خەلقنى باشلاپ، مارالبېشى ئارقىلىق ئاقسۇغا ھۇجۇم قىلدى، راشىدىن خوجىنىڭ يولدا توسۇشقا ئورۇنلاشتۇرغان قوشۇنى ئارقا - ئارقىدىن مەغلۇپ بولدى. ياقۇپبەگ ئاقسۇ شەھىرىنى بېسىۋېلىپ «يەتتە شەھەر» ئەكسىيەتچىل مۇستەملىكە ھاكىمىيىتىنى قۇرۇپ، جەنۇبىي شىنجاڭدىكى كەڭ زېمىننى ئۆزىنىڭ تۆمۈر تىرنىقى ئاستىغا ئالدى. تۇڭجى 9 - يىلى (1870 - يىلى) 2 - ئايدا ياقۇپبەگ شەرقتە تۇرپانغا ھۇجۇم قىلىپ مەغلۇپ بولغاندىن كېيىن، ئاقسۇغا قېچىپ كېلىپ خۇيزۇ خەلقىنى قاتتىق قىرغىن قىلدى. ئاندىن كېيىن قوشۇننى باشلاپ ۋە ناھىيە تەۋەسىدىن 6000دىن ئوشۇق كىشىنى زورلۇق بىلەن ئەگەشتۈرۈپ داۋاملىق شەرققە قاراپ ماڭدى.

9 § . ليۇ جىنتاڭنىڭ ئاقسۇغا كىرىپ ئورۇنلىشىشى

چىڭ سۇلالىسىنىڭ گۇاڭشۇ 3 - يىلى (1877 - يىلى) 5 - ئايدا ياقۇپبەگ ئۆلگەندىن كېيىن، ئۇنىڭ قالدۇق قوشۇنى ھېكىمخان تۆرىنى خان قىلىپ كۆتۈردى ۋە ئاقسۇغا كىرىپ ئورۇنلاشتى. ياقۇپبەگنىڭ چوڭ ئوغلى بەگ قۇلىبەگ قەشقەردىن ھېكىمخان تۆرىگە ھۇجۇم قىلىپ كەلدى، ھېكىمخان تۆرە مەغلۇپ بولۇپ روسىيىگە قېچىپ كەتتى. 9 - ئاينىڭ 18 - كۈنى چىڭ سۇلالىسى ئارمىيىسىنىڭ ليۇ جىنتاڭ قوشۇنى ئاقسۇ (ئونسۇ) غا يېتىپ كەلدى، خەلق ئاممىسى چىڭ سۇلالىسى ئارمىيىسىنىڭ شەھەرگە كىرىشىنى سەپكە تىزىلىپ تۇرۇپ قارشى ئالدى، بەگ قۇلىبەگ بىلەن بەي يەنخۇنىڭ قالدۇق قوشۇنى مەغلۇپ بولۇپ، قەشقەرگە چېكىندى. ليۇ جىنتاڭ قوشۇننى غەرب ۋە غەربىي جەنۇبتىن ئىككى يول بويىچە قوغلاپ زەربە بېرىشكە بۇيرۇدى، يەرلىك كاتتىۋاشلارغا تەسەللىي بېرىپ ئاقسۇ شەھىرىگە كىرىپ ئورۇنلاشتى.

§ 10 . مىللىي ئارمىيىنىڭ ناھىيە بازىرىنى ئېلىشى

مىنگونىڭ 34 - يىلى (1945 - يىلى) ئۈچ ۋىلايەت (ئىلى، تارباغاتاي، ئالتاي) مىللىي ئارمىيىسى ئونسۇدىكى گومىنداڭ ئارمىيىسىگە ئىككى قېتىم ھۇجۇم قىلدى.

ئونسۇنىڭ 1 - قېتىم ئېلىنىشى مىنگونىڭ 34 - يىلى(1945 - يىلى) 8 - ئاينىڭ 19 - كۈنى ئۈچ ۋىلايەت مىللىي ئارمىيىسى بايدىن ئونسۇنىڭ شىمالىدىكى قىزىلبۇلاق ۋە قورغاندىكى گومىنداڭ ئارمىيىسىگە ھۇجۇم قوزغىدى. ئونسۇ ۋە ئاقسۇدا تۇرۇۋاتقان ئاتلىق ئەسكەرلەر 5 - تۇەنىنىڭ تۇەنجاڭى جاۋ خەنچى قورغات بىلەن قىزىلبۇلاقنىڭ قولدىن كېتىشىدىن قورقۇپ، ياردەمگە كېلىدىغان قوشۇن يېتىپ كەلگىچە قاتتىق مۇداپىئە قىلىشنى بۇيرۇغانىنىڭ سىرتىدا، يەنە ئاتلىق ئەسكەرلەر 5 - تۇەنى پىلىموتچىلار لىيەنىنى لىيەنجاڭ لى شۆجۇنىنىڭ باشلامچىلىقىدا قىزىلبۇلاققا ياردەمگە، زۆرۈر تېپىلغاندا، قورغاندا مۇداپىئەدە تۇرۇۋاتقان قوشۇننى قوغداشقا ئەۋەتتى. جاۋ خەنچى ئونسۇنى مۇداپىئە قىلىش ئۈچۈن شۇ يەردىكى زور كۆپچىلىك ياش ۋە ئوتتۇرا ياشلىقلارنى تۇتۇپ كېلىپ شەھەرنى مۇداپىئە قىلىشقا سالدى، ساقچى ئىدارىسىنى شەھەر ئامانلىقىنى قاتتىق ساقلاشقا بۇيرۇدى ھەمدە سېپىل ئۆپچۆرىسىدىكى بىنالارنى چاقتۇرىۋەتتى. 8 - ئاينىڭ 20 - كۈنى ئۈچ ۋىلايەت مىللىي ئارمىيىسىدىن ئىككى قوشۇن قورغانىنىڭ شىمالىدىكى مۇزداۋانغا جايلاشقان گومىنداڭ ئەسكەرلەر 5 - تۇەنىنىڭ مۇداپىئەدە تۇرۇۋاتقان بىر لىيەنىنى مۇھاسىرىگە ئېلىۋالدى، ئاتلىق ئەسكەرلەر 5- تۇەنىنىڭ 2 - لىيەنى جامدىن ياردەمگە يولغا چىقىپ، تۈز ئاۋاتتا ئۈچ ۋىلايەت مىللىي ئارمىيىسىنىڭ 200 دىن ئوشۇق ئادىمى بىلەن ئۇچرىشىپ قالدى، جەڭ ئىنتايىن كەسكىن بولدى. 8 - ئاينىڭ 23 - كۈنى مۇداپىئەدىكى قوشۇن تولۇق يوقىتىلىپ، 17 دانە يېنىك ۋە ئېغىر پىلىموت، 170 دانە مىلتىق، 20 تاپانچا، 100 مىڭ پايدىن ئوشۇق ئوق غەنىيمەت ئېلىندى. 8 - ئاينىڭ 30 - كۈنى ئۈچ ۋىلايەت مىللىي ئارمىيىسىدىن 1000 دىن ئوشۇق كىشى قىزىلبۇلاق ۋە قىرشادىن ئىككى يولغا بۆلۈنۈپ ئونسۇ بىلەن ئاقسۇغا يۈرۈش قىلدى. 9- ئاينىڭ 2 - كۈنى ئۈچ ۋىلايەت مىللىي ئارمىيىسى جامدا ئاممىنى تەشكىللەپ ئادەم تەربىيىلىدى. شۇنىڭ بىلەن بىللە يەنە ئىلىدىن 400دىن ئارتۇق ئەسكەر يۆتكەپ كەلدى. 9 - ئاينىڭ 3 - كۈنى ئونسۇ ئەتراپىدا تۇشمۇ - تۇشتىن مىلتىق ئاۋازلىرى ياڭرىدى. 9 - ئاينىڭ 6 - كۈنى مىللىي ئارمىيە تۆت يولغا بۆلۈنۈپ ھۇجۇم قىلىپ سېپىلغا كەلدى. چۈشتىن كېيىن ناھىيە شەھىرىنى ئالدى، گومىنداڭ ئاتلىق قوشۇنى 5 - تۇەنىنىڭ بىر قىسمى ئاقسۇ شەھىرىگە تولۇق چېكىندى. 9 - ئاينىڭ 7 - كۈنى مىللىي ئارمىيە 3000دىن ئارتۇق ئەسكىرىي كۈچى بىلەن ئاقسۇ شەھىرىنى قورشىۋالدى. 9 - ئاينىڭ 12 - كۈنى كەچتە مىللىي ئارمىيە گومىنداڭنىڭ مۇداپىئەدە تۇرۇۋاتقان فاڭ چىڭئەن قىسمى تەرىپىدىن چېكىندۇرۇلدى. 9 - ئاينىڭ 14 - كۈنى جاۋ خەنچى بىلەن فاڭ چىڭئەن ئونسۇنى ئالغان مىللىي ئارمىيىگە ئىككى يول بىلەن تۇيۇقسىز ھۇجۇم قىلىپ ئونسۇنى قايتۇرۇۋالدى، مىللىي ئارمىيە ياردەم كۈتۈش ئۈچۈن قىرشاغا چېكىندى.

ئونسۇنىڭ 2 - قېتىم ئېلىنىشى مىنگونىڭ 34 - يىلى(1945 - يىلى) 9 - ئاينىڭ 21 - كۈنى ياردەمگە كەلگەن قوشۇن بىلەن موڭغۇل بىگتۇەندىن 1500دىن ئوشۇق كىشى ئاباسوف، قاسىمجان، ھوشۇرخان، ھۇسەنقارى غوجا قاتارلىق كىشىلەرنىڭ باشلامچىلىقىدا بىر تاغ زەمبىرىكى لىيەنى، سەككىز دانە يېنىك، ئېغىر مىنامىيوت ئېلىپ، مۇز داۋاندىن قىرشاغا كېلىپ، ياردەم كۈتۈپ تۇرغان قوشۇن بىلەن ئۇچراشتى، ئەتىسى مىللىي ئارمىيە تۆت يولغا بۆلۈنۈپ يەنە ئونسۇغا ھۇجۇم قىلدى. 9 - ئاينىڭ 22 - كۈنى كەچتە، مىللىي ئارمىيە ئىككى يولغا بۆلۈنۈپ ئونسۇدىكى گومىنداڭ ئارمىيىسىگە ئىككى تەرەپتىن قىسىپ ھۇجۇم قىلىپ، بىرنەچچە سائەت شىددەتلىك جەڭ قىلدى، گومىنداڭ مۇداپىئەدىكى قوشۇنىنىڭ ئوت كۈچى ئاجىز بولغاچقا، تولىسى يوقىتىلدى، ئاز بىر قىسمى ئاقسۇغا قېچىپ بېرىۋالدى. مىللىي ئارمىيە 2 - قېتىم ئونسۇ ناھىيىسىنى ئالدى ۋە ئاقسۇنى زور كۈچ بىلەن قورشىۋالدى. 10 - ئاينىڭ 6 - كۈنى چۈشتە، ئاقسۇنى

قورشۇالغان مىللىي ئارمىيە ئوق - دورىسى يېتىشمىگەنلىكتىن ئونسۇغا چېكىنىشكە مەجبۇر بولدى. چۈشتىن كېيىن گومىنداڭ ئاتلىق قوشۇنى 5 - تۈەنىنىڭ 3 - لىەنى ئونسۇغا شىددەتلىك ئېتىلىپ كەلگەندە، مىللىي ئارمىيە باينىڭ قېيىر تېغى ئەتراپىغا چېكىنىپ كەتتى.

يىگىرمە تۆتىنچى قىسىم

مائارىپ

ئونسۇ ناھىيىسىنىڭ مائارىپ ئىشلىرى ئۇزۇن تارىخقا ئىگە، خەن، تاڭ سۇلالىلىرى دەۋرىدە، يەرلىك تىلدا ئوقۇتۇش ئېلىپ بېرىلغاندىن باشقا، كارۇشتىچىدىن تەرجىمە قىلىنغان بۇددا نوملىرى مائارىپنىڭ تارقىلىش دائىرىسى پەيدىنپەي كېڭەيدى. ئىسلام دىنى بۇ ناھىيە تەۋەسىگە تارقالغاندىن كېيىن، مەدرىس مائارىپى يەنە ئاساسىي ئورۇنغا ئۆتتى. چىڭ سۇلالىسىنىڭ چيەنلۇڭ يىللىرىدا، ناھىيە بازىرىدا خەنزۇچە شۆتاڭ ئېچىلدى. چىڭ سۇلالىسىدىن مىنگونىڭ دەسلەپكى مەزگىلىگىچە ئىسلام دىنىغا ئېتىقاد قىلىدىغان ئاھالىلەرنىڭ پەرزەنتلىرى ئاساسەن، دىنىي مەكتەپلەردە دىنىي دەرس ئوقۇش بىلەن تەڭ، باشقا بىلىملەر ۋە ئۇيغۇر تىل يېزىقىنى ئۆگەندى. مىنگونىڭ 22- يىلى(1933 - يىلى) دىن كېيىن، ئونسۇ ناھىيىلىك ئۇيغۇر مەدەنىي ئاقارتىش ئۇيۇشمىسى قۇرغان مەكتەپلەر ئارقا - ئارقىدىن بارلىققا كەلدى. جەمئىيەتتىكى بىر قىسىم مۆتىۋەرلەر ۋە مەرىپەتپەرۋەر زاتلارمۇ سېخىيلىق بىلەن مەكتەپ ئاچتى، شۇنىڭ بىلەن خۇسۇسىيلار، ئۇيۇشما ۋە ھۆكۈمەت باشقۇرۇشىدىن ئىبارەت 3 خىل مەكتەپ باشقۇرۇش شەكلى بارلىققا كەلدى. پەننىي مەكتەپلەر تەرەققىي قىلىپ، ھەممىلا يەرنى دىنىي مەكتەپ قاپلاپ كەتكەن ۋەزىيەت بۇزۇپ تاشلاندى.

جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى قۇرۇلغاندىن كېيىن، ئونسۇ ناھىيىسىنىڭ مائارىپى تېز تەرەققىي قىلدى. 1954 - يىلى باشلانغۇچ مەكتەپ 17گە، ئوقۇغۇچىسى 7332 گە يەتتى. 1956 - يىلى 3 باشلانغۇچ مەكتەپتە 3 تولۇقسىز ئوتتۇرا سىنىپى ئېچىلدى. 1957 - يىلى ئوتتۇرا مەكتاپ قۇرۇلدى. «چوڭ سەكرەپ ئىلگىرىلەش» ۋە خەلق گۇڭشېسىنى ئومۇملاشتۇرۇش ھەرىكىتى جەريانىدا، مائارىپ قارىغۇلارچە تەرەققىي قىلدۇرۇلغاچقا، مائارىپنىڭ ساپاسى چۈشۈپ كەتتى. «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» دا مائارىپ ئوسال ئەھۋالغا چۈشۈپ قېلىپ، مەكتەپلەر ئېغىر بۇزغۇنچىلىققا ئۇچرىدى. 80 - يىللاردىن كېيىن، ئونسۇ ناھىيىسى ئوتتۇرا، باشلانغۇچ مەكتەپلەرنى مۇۋاپىق تەرتىپكە سالدى، شۇنىڭ بىلەن ئوقۇتۇش ئىشلىرى ئىزىغا چۈشتى. 41 يىلدىن بۇيان، ئاز سانلىق مىللەتلەر مائارىپى زور تەرەققىياتلارغا ئېرىشتى، مائارىپ ساپاسىنىڭ ئۆسۈشىمۇ تېز بولدى، شۇنىڭ بىلەن دۆلەتكە زور بىر تۈركۈم ئىختىساس ئىگىلىرى تەربىيىلەپ بېرىلدى، «تۆت ئۇنۇم» ۋە چوڭلار مائارىپى بويىچە «ئىككى ئۇنۇم» ئاپتونوم رايون بېكىتكەن تەكشۈرۈپ ئۆتكۈزۈۋېلىش ئۆلچىمىگە يەتتى. ناھىيە 1986- يىلى ئاپتونوم رايونلۇق مائارىپ كومىتېتى تارقاتقان لاياقەت گۇۋاھنامىسىگە ئېرىشتى.

I باب ئاپپاراتلار

1950 - يىل 3 - ئايدا ناھىيىلىك مائارىپ بۆلۈمى قۇرۇلدى. 1954 - يىلى مەدەنىيەت- مائارىپ بۆلۈمىگە ئۆزگەرتىلدى، شتاتى تۆت قىلىپ بېكىتىلدى. 1962 - يىلى شتاتى بەشكە يەتتى. 1963 - يىلى مەدەنىيە- مائارىپ - سەھىيە بۆلۈمىگە ئۆزگەرتىلدى، شتاتى ئالتىگە يەتتى. 1965 - يىلى شتاتى يەتتىگە يەتتى. 1973-

يىلى ناھىيىلىك ئىنقىلابىي كومىتېت مەدەنىيەت ـ سەھىيە گۇرۇپپىسى تەسىس قىلىندى. 1976 ـ يىلى مەدەنىيەت ـ مائارىپ ئىدارىسى قۇرۇلدى.

ناھىيىلىك مائارىپ ئىدارىسىنىڭ باشلىق ۋە مۇئاۋىن باشلىق(بۆلۈم باشلىق)لىرى

جەدۋەل: 24 — 1

ۋەزىپىسى	ئىسىم-فامىلىسى	جىنسى	مىللىتى	يۇرتى	ۋەزىپە ئۆتىگەن ۋاقتى
ئىدارە باشلىقى (بۆلۈم باشلىقى)	ھاجىيوف	ئەر	ئۇيغۇر	قەشقەر شەھىرى	1950.3 _ 1958.5
	ئەمەتنىياز مەمەت	ئەر	ئۇيغۇر	ئاقسۇ شەھىرى	1962.4 _ 1962.5
	ئەخمەتجان	ئەر	ئۇيغۇر	ئۇچتۇرپان ناھىيىسى	1962.5 _ 1964.8
	ليۇ شياتاڭ	ئەر	خەنزۇ	گەنسۇ لىنتاۋ ناھىيىسى	1979.4 _ 1982.12
	ئابدۇكېرىم ئىبراھىم	ئەر	ئۇيغۇر	ئونسۇ ناھىيىسى	1985.7 _
مۇئاۋىن ئىدارە باشلىقى (مۇئاۋىن بۆلۈم باشلىقى)	شۈ كۈيىۋەن	ئەر	خەنزۇ	ئونسۇ ناھىيىسى	1950.3 _ 1953.5
	ئا بىڭشىن	ئەر	خەنزۇ	ئونسۇ ناھىيىسى	1953.3 _ 1954.5
	نىياز نۇر	ئەر	ئۇيغۇر	ئونسۇ ناھىيىسى	1962.5 _ 1966.5
	تۇنىياز ھوشۇر	ئەر	ئۇيغۇر	ئاقسۇ شەھىرى	1964.2 _ 1966.5 1979.5 _ 1980.2
	ھۇسەن ھەسەن	ئەر	ئۇيغۇر	ئونسۇ ناھىيىسى	1976.11 _ 1984.8
	ئابدۇكېرىم ئىبراھىم	ئەر	ئۇيغۇر	ئونسۇ ناھىيىسى	1981.5 _ 1985.7
	ئابلىكىم ھەسەن	ئەر	ئۇيغۇر	ئونسۇ ناھىيىسى	1984.8 _ 1990.6
	خاۋ چىدى	ئەر	موڭغۇل	بېيجىڭ شەھىرى چاڭپىڭ ناھىيىسى	1985.5 _ 1987.4
	ئىمىن مۇسا	ئەر	ئۇيغۇر	ئاقسۇ شەھىرى	1985.4 _
	شيې تاۋ	ئەر	خەنزۇ	شەنشى خۇڭتۇڭ ناھىيىسى	1987.6 _

1982 ـ يىل 3 ـ ئايدا مائارىپ بۆلۈمى ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى. 1984 ـ يىل 8 ـ ئايدا مائارىپ ئىدارىسىگە ئۆزگەرتىلدى، قارىمىقىدا ئادەتتىكى مائارىپ مۇپەتتىشلىكى ئىشخانىسى، ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلىش ئىشخانىسى، چوڭلار مائارىپى بويىچە ئۆزلۈكىدىن ئۆگەنگۈچىلەردىن ئىمتىھان ئېلىش ئىشخانىسى، ئېلېكترلەشكەن مائارىپ خىزمەت پونكىتى، رادىئو پېداگوگىكا ئۇنىۋېرسىتېتى، خىزمەت پونكىتى، كادىرلار ئىشلىرى ـ مەخسۇس ۋەزىپىدىكى كادىرلار ئىشخانىسى، ئىشچى ـ خىزمەتچىلەر مائارىپى ئىشخانىسى، دېھقانلار مائارىپى ئىشخانىسى، ئوقۇتۇش تەتقىقاتىغا يېتەكچىلىك قىلىش گۇرۇپپىسى قاتارلىق ئاپپاراتلار تەسىس قىلىندى. مائارىپ ئىدارىسىگە بىۋاستە قاراشلىق ئورگانلاردىن مائارىپ ئىشلەپچىقىرىش مۇلازىمەت شىركىتى، تىرىشچانلىق بىلەن ئىشلەپ، ئىقتىسادچىللىق بىلەن مەكتەپ باشقۇرۇش ئىشخانىسى، سىرتتىن ئوقۇش پېداگوگىكا خىزمىتى پونكىتى، ئوتتۇرا، باشلانغۇچ مەكتەپ ئوقۇتقۇچىلار بىلىم ئاشۇرۇش كونسۇلتاتسىيە پونكىتلىرى بار. 1990 ـ يىلدىكى شتاتى 66گە يەتتى. بۇنىڭ ئىچىدە مەمۇرىي شتات توققۇز، كەسپىي شتات 57 .

Ⅱ باب كونىچە مائارىپ

1 § . خەيرى - ساخاۋەت مائارىپى

يېقىنقى زامان خەنزۇ تىلى ئوقۇتۇشى چىيەنلۇڭ چوڭ، كىچىك خوجىلار توپىلىڭىنى تىنچىتقاندىن كېيىن باشلاندى، بۇ مەكتەپلەردە قوشۇندىكىلەرنىڭ پەرزەنتلىرىگە دەرس ئۆتۈلدى. چىڭ سۇلالىسىنىڭ چيەنلۇڭ 56 - يىلى (1791 - يىلى) ئاقسۇ ھاكىمبېگى مەيرەت ئابدۇللا مانجۇچە مەكتەپ ئېچىش ھەققىدە يۇقىرىغا مەلۇمات يوللىدى. گۇاڭشۇ 3 - يىلى (1877 - يىلى) ليۇ جىنتاڭ ئۇنسۇنى قايتۇرۇۋالغاندىن كېيىن زو زۇڭتاڭنىڭ ئورۇنلاشتۇرۇشى بويىچە خەير - ساخاۋەت مەكتىپى ئېچىپ، ئۇيغۇر بالىلىرىنى قوبۇل قىلدى. بۇ مەكتەپتە بالىلارغا «ئۈچ خەتلىك دەستۇر» ، «تۇرلۇك فامىلىلەر» ، «مىڭ خەتلىك دەستۇر» ھەمدە «تۆت كىتاب» ، «بەش دەستۇر» قاتارلىقلاردىن دەرس ئۆتۈلدى. ئۇيغۇر بالىلىرى تىل ئايرىمىلىقى تۈپەيلىدىن ئۆگىنىشتە قىينىلىپ، ئۆگىنىشنى «قورقۇنۇچلۇق قىيىن ئۆتكەل» دەپ قارايتتى. نامرات ئائىلىلەر بالىلىرىنى ئوقۇتۇشتىن قاچۇراتتى، بايلار باشقىلارنىڭ بالىلىرىنى تۇتۇپ بېرەتتى، شۇڭا بۇ، «ئوقۇش چاكىرى بولۇش» ، «شەكىل جەھەتتىنلا ئوقۇش» دەپ ئاتالغانىدى. چىڭ سۇلالىسى ھۆكۈمىتى مەكتەپلەرنى قەلەم، سىياھ، كىتاب بىلەن ھەقسىز تەمىنلەيتتى ھەمدە «بىرەر دەستۇرنى ئوقۇيالىغۇدەك بولسىلا، ئەمەلدارلىق بۆكى ئاتا قىلىش توغرىسىدا مەلۇمات يوللاش» تەك چارىلەر بىلەن ئىلھاملاندۇرۇلاتتى. بىراق، بۇ چارىلەر جەمئىيەتكە ماس كەلمىگەچكە ئۈنۈمى بولمىدى.

2 § . شۆتاڭ

چىڭ سۇلالىسىنىڭ گۇاڭشۇ 33 - يىلى (1907 - يىلى) دىن كېيىن، ئۇنسۇ مەھكىمىسى يېڭىچە مەكتەپ ئېچىشنى يولغا قويدى. «ئوقۇتۇش ئىشلىرىغا مەسئۇل ئايماق ئەمەلدارلىرى مەكتەپ ئېچىشتىكى نەتىجىسىگە قاراپ تەيىنلىنەتتى، شۇڭا مەكتەپ ئېچىش كۆنسايىن تەرەققىي قىلغانىدى» . ناھىيىدە ھۆكۈمەت باشقۇرۇشىدىكى باشلانغۇچ دەرىجىلىك خەنزۇچە شۆتاڭ 19، شۆتاڭلاردىكى ئوقۇتقۇچى 20، ئوقۇغۇچى 575 ئىدى. شۆتاڭلاردا «ئاددىيلاشتۇرۇلغان خەتلەر دەرسلىكى» ئۆتىلەتتى، دەرسلىك مەزمۇنىدا يەنىلا فېئوداللىق ئەدەپ - ئەخلاق ئاساس قىلىنغان بولۇپ، «ساداقەتمەن بولۇش» ، «كۆڭزىنى ھۆرمەتلەش» ، «ۋاپادار بولۇش، ئاكىسىغا ھۆرمەت قىلىش، ساداقەتمەن بولۇش، ۋەدىسىدە تۇرۇش، ئەدەپلىك بولۇش، ئىنساپلىق بولۇش، پاك بولۇش، ئار - نومۇسنى ساقلاش» قاتارلىقلار تەشەببۇس قىلىناتتى. خەنزۇ يېزىقى، خەنزۇ تىلى بىلىم ئىگىلەشتىكى ئالاھىدە قورال قىلىنغاچقا، ئاز سانلىق مىللەت ئوقۇغۇچىلىرى مەكتەپكە كىرىپ ئوقۇشنى ئېغىر ھاشار دەپ بىلەتتى، ئۇنىڭ ئۈستىگە، دىنىي مەكتەپلەر ھەدەپ توسالغۇلۇق قىلغاچقا، مەكتەپ ئېچىش تازا ئۈنۈملۈك بولمىغانىدى.

شۈەنتۇڭ 2 - يىلى (1910 - يىلى) يۈەن داخۇا شىنجاڭنىڭ باش مۇپەتتىشلىكىگە تەيىنلەنگەندىن كېيىن، مائارىپ خىراجىتىنى ھەربىي ئىشلارغا ئىشلىتىۋالغاچقا، خەنزۇچە شۆتاڭلار ئاستا - ئاستا تاقىلىشقا باشلىدى.

گۇاڭشۇ 33 - يىلىدىن شۈەنتۇڭ 2 - يىلى(1907 — 1910 - يىل) غىچە بولغان ئارىلىقتىكى ھۆكۈمەت باشقۇرۇشىدىكى شۆتاڭلار

جەدۋەل: 24 ـ 2

مەكتەپ نامى	مەكتەپ ئورنى	قۇرۇلغان ۋاقتى
ھۆكۈمەت باشقۇرۇشىدىكى باشلانغۇچ شۆتاڭ	ناھىيە بازىرىنىڭ غەربىي شىمالىدا	گۇاڭشۇ 33 - يىلى (1907 - يىلى)
ھۆكۈمەت باشقۇرۇشىدىكى باشلانغۇچ شۆتاڭ	ناھىيە بازىرىنىڭ غەربىي شىمالىدا	شۈەنتۇڭ 2 - يىلى (1910 - يىلى)
ھۆكۈمەت باشقۇرۇشىدىكى 1-خەنزۇچە شۆتاڭ	ناھىيە بازىرىدىكى خانقا مەسچىتىدە	شۈەنتۇڭ 1 - يىلى (1909 - يىلى)
ھۆكۈمەت باشقۇرۇشىدىكى 2-خەنزۇچە شۆتاڭ	ناھىيە بازىرىدىكى كۆك مازار مەسچىتىدە	شۈەنتۇڭ 1 - يىلى (1909 - يىلى)
ھۆكۈمەت باشقۇرۇشىدىكى 3-خەنزۇچە شۆتاڭ	ناھىيە بازىرىدىكى كىگىزچىلەر كوچىسى مەسچىتىدە	شۈەنتۇڭ 1 - يىلى (1909 - يىلى)
ھۆكۈمەت باشقۇرۇشىدىكى 4-خەنزۇچە شۆتاڭ	ناھىيە بازىرىدىكى مىسكەرچىلەر كوچىسى مەسچىتىدە	شۈەنتۇڭ 1 - يىلى (1909 - يىلى)
ھۆكۈمەت باشقۇرۇشىدىكى 5-خەنزۇچە شۆتاڭ	ناھىيە بازىرىدىكى خانقا مەسچىتىدە	شۈەنتۇڭ 1 - يىلى (1909 - يىلى)
ھۆكۈمەت باشقۇرۇشىدىكى 6-خەنزۇچە شۆتاڭ	ناھىيە بازىرىدىكى يۇقىرى قوۋۇقتا	شۈەنتۇڭ 1 - يىلى (1909 - يىلى)
ھۆكۈمەت باشقۇرۇشىدىكى 7-خەنزۇچە شۆتاڭ	ناھىيە بازىرىدىكى كونا بازار مەسچىتىدە	شۈەنتۇڭ 1 - يىلى (1909 - يىلى)
ھۆكۈمەت باشقۇرۇشىدىكى 8-خەنزۇچە شۆتاڭ	ناھىيە بازىرىدىكى ئارقا بازار مەسچىتىدە	شۈەنتۇڭ 1 - يىلى (1909 - يىلى)
ھۆكۈمەت باشقۇرۇشىدىكى 9-خەنزۇچە شۆتاڭ	جامدا	شۈەنتۇڭ 1 - يىلى (1909 - يىلى)
ھۆكۈمەت باشقۇرۇشىدىكى 10-خەنزۇچە شۆتاڭ	يېڭى بازاردا	شۈەنتۇڭ 1 - يىلى (1909 - يىلى)
ھۆكۈمەت باشقۇرۇشىدىكى 11-خەنزۇچە شۆتاڭ	تامىياغاچتا	شۈەنتۇڭ 2 - يىلى (1910 - يىلى)
ھۆكۈمەت باشقۇرۇشىدىكى 12-ئاددىي ساۋات چىقىرىش مەكتىپى	ناھىيە بازىرىدىكى يۆگۈەن ئارقا مەھەللىسىدە	شۈەنتۇڭ 2 - يىلى (1910 - يىلى)
ھۆكۈمەت باشقۇرۇشىدىكى 1 - ئومۇمىي تىل ئوقۇتۇش ئورنى	1 - خەنزۇچە شۆتاڭ قارمىقىدا	شۈەنتۇڭ 2 - يىلى (1910 - يىلى)
ھۆكۈمەت باشقۇرۇشىدىكى 2 - ئومۇمىي تىل ئوقۇتۇش ئورنى	1 - خەنزۇچە شۆتاڭ قارمىقىدا	شۈەنتۇڭ 2 - يىلى (1910 - يىلى)

§ 3 . دىنىي مائارىپ

چىڭ سۇلالىسى دەۋرىدە مۇتەسسىب بەگ دىنىي مائارىپنى باشقۇراتتى. كەنتلەردە مەدرىسە بار ئىدى، بۇ مەدرىسىلەر ئادەتتە مەسچىتتە بولاتتى. مەدرىسىلەرنى نوپۇزلۇق ئاخۇنلار باشقۇراتتى، مەدرىسىلەردە ئوقۇتقۇچى ۋە مەلۇم ساندا يالالنما بولاتتى، دىنىي مائارىپ ئاساس قىلىناتتى، قوشۇمچە قىرائەت ۋە يېزىقچىلىق دەرسى ئۆتۈلەتتى.

ئۇيغۇر كىتاب تورى www.uyghurkitap.com

مىنگونىڭ دەسلەپكى يىللىرى مائارىپتا تەرەققىيات بولمىدى، كونىچە خەنزۇ شۆتاڭلىرىمۇ توختىدى. مەسچىتلەردىكى باشلانغۇچ دەرىجىلىك مەدرىسلەر يەنىلا ئاساسلىق ساۋات چىقىرىدىغان مائارىپ ئاپپاراتى ئىدى. مەدرىسلەردە دەرسلىك بولمايتتى، دەرس ئۆتىلىدىغان چاغدا بالىلار كالا، قوي تاغاق سۆڭىكىنى كۆتۈرۈپ كېلىپ، ئاخۇن، موللىلار ئۆگەتكەن ھەرپ ۋە ئايەتلەرنى سۆڭەككە يازاتتى، ئوقۇپ بولغاندىن كېيىن ئۆچۈرۈۋېتەتتى، 2 ـ كۈنى يەنە يېڭى «دەرس» يازاتتى.

مىنگونىڭ 6 ـ يىلى (1917 ـ يىلى) دىن كېيىن، ئونسۇ ناھىيىسىدە كۆك، سېدىلىك، مىسكەر بازار، كونا بازار، خوتەن مەھەللە ئالدى، ھەزرىتىم، ئەنجان يولى، ئېقىنبويىدىن ئىبارەت 8 يۇقىرى دەرىجىلىك مەدرىسە ئارقا ـ ئارقىدىن قۇرۇلدى، بۇ مەدرىسلەرنىڭ قۇرغۇچىسى روسىيىدىكى بۇخارا خەلقئارا مەدرىسىنى ئوقۇپ تاماملىغان ھەمدە ناھىيىدىكى ئىسلام دىنىي مەدەنىيىتى بويىچە چوڭقۇر ئىلىم تەھسىل قىلغان موللا ناسىرداموللام ۋە ئۇنىڭ تالىپلىرى ئىدى.

1949 ـ يىلى جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى قۇرۇلغاندىن كېيىن، ناھىيىلىك خەلق ھۆكۈمىتى بازار، يېزىلاردا كەڭ كۆلەمدە ھازىرقى زامان مائارىپىنى بەرپا قىلدى، ئۇيغۇر تىلىدىكى تولۇقسىز، تولۇق ئوتتۇرا دەرىجىلىك مەكتەپلەرنى قۇردى. شۇنىڭ بىلەن مەدرىسلەر ئارقا ـ ئارقىدىن تاقالدى.

Ⅲ باب ئادەتتىكى مائارىپ

§ 1 . مەكتەپكە كىرىشتىن ئىلگىرىكى تەربىيە

1978 ـ يىلى دېھقانچىلىق، ئورمانچىلىق مەيدانلىرىدا بالىلار سىنىپى ئېچىلىپ، تۆت ياشتىن ئالتە ياشقىچە بولغان ئوقۇش يېشىغا توشمىغان بالىلار قوبۇل قىلىندى، تولۇقسىز ئوتتۇرىدىن يۇقىرى مەلۇماتقا ئىگە دېھقانچىلىق، ئورمانچىلىق ئىشچىلىرى ئوقۇتقۇچىلىققا تاللىنىپ، ئوقۇتۇش سايمانلىرى، ئويۇنچۇقلار سەپلىنىپ، بالىلار باغچىسى خاراكتېرگە ئىگە قىلىندى.

1979 ـ يىلى ھەرقايسى باشلانغۇچ مەكتەپلەردە ئوقۇش يېشىغا يەتمىگەن بالىلار سىنىپى ئېچىلىپ، 1ـ يىللىقنىڭ تەييارلىق سىنىپى قىلىندى. 1980 ـ يىلى باشلانغۇچ مەكتەپلەرنىڭ تەييارلىق سىنىپلىرى توختىتىلدى. ناھىيىلىك يەسلىدە چوڭراق بالىلار سىنىپى ئېچىلدى، ئۇنىڭغا مەخسۇس بالىلار تەربىيىچىسى سەپلەندى.

1984 ـ يىل 10 ـ ئايدا ناھىيىلىك بالىلار باغچىسى قۇرۇلۇپ، تۆت تەربىيىچى قويۇلدى، 74 بالا قوبۇل قىلىندى، بالىلار باغچىسى چوڭ، ئوتتۇرا دەپ ئىككى سىنىپقا ئايرىلدى. 1985 ـ يىلى چوڭ، ئوتتۇرا، كىچىك دەپ ئۈچ سىنىپقا ئايرىلدى. يېڭىدىن دەرسخانا، پائالىيەت ئۆيى، ئىشخانا سېلىنىپ، كۆپ خىل پائالىيەت بۇيۇملىرى تولۇقلاندى. 1988 ـ يىلى مىللىي، خەنزۇ بالىلار ئايرىلىپ، 2 ـ بالىلار باغچىسى (مىللىي) قۇرۇلدى. شۇنىڭ بىلەن بالىلار مائارىپى ئىزىغا چۈشتى. 1990 ـ يىلى ناھىيىدىكى بالىلار باغچىسى توققۇزغا، باغچىدىكى بالا 900گە يەتتى.

ناھىيىلىك 1 ـ ، 2 ـ بالىلار باغچىسىنى ناھىيىلىك مائارىپ ئىدارىسى باشقۇردى، ئۇنىڭ خىراجىتى مائارىپ خىراجىتىدىن چىقىم قىلىندى. بالىلار تەربىيىچىلىرىنىڭ كۆپىنچىسى باشلانغۇچ مەكتەپلەردىن يۆتكەپ كېلىنىپ، بالىلار مائارىپى سىستېمىسىغا كىرگۈزۈلدى. يېزا، مەيدان، كەنت، ئەترەتلەردىكى بالىلار باغچىلىرىنىڭ كۆپىنچىسى خەلق باشقۇرغان، ھۆكۈمەت ياردەم قىلغان باغچىلار بولۇپ، خىراجىتى ھۆكۈمەت خىراجىتىدىن چىقىم قىلىندى ياكى ھۆددە ئالغان ئورۇن ئۈستىگە ئالدى.

ناھىيىنىڭ 1978 — 1990 - يىلغىچە بولغان بالىلار مائارىپىنىڭ تەرەققىيات ئەھۋالى

جەدۋەل: 24 ـ 3

يىللار	باغچا سانى	سىنىپ سانى	باغچىدىكى بالا سانى	ئوقۇتقۇچى، ئىشچى- خىزمەتچى سانى	يۆتكۈرگەن بالا سانى	قوبۇل قىلىنغان بالا سانى
1978	3	4	261	14		
1979	3	7	278	22	120	138
1980	3	9	281	33	140	160
1981	3	10	392	33	150	170
1982	4	12	345	36	180	125
1983	4	12	369	56	200	151
1984	5	18	394	77	210	146
1985	6	19	501	85	300	218
1986	8	23	635	92	310	3500
1987	8	25	701	101	400	400
1988	9	36	727	107	425	301
1989	9	36	819	113	473	517
1990	9	36	900	113	500	600

2 § . باشلانغۇچ مەكتەپ مائارىپى

1 . خۇسۇسىيلار باشقۇرۇشىدىكى باشلانغۇچ مەكتەپلەر

مىنگونىڭ 23 - يىلى (1934 - يىلى) شېڭ شىسەي ئۆزىنىڭ ھۆكۈمرانلىقىنى مۇستەھكەملەش ئۈچۈن، «سەككىز تۈرلۈك خىتابنامە»نى ئېلان قىلىپ، «مائارىپنى كېڭەيتىش» قاتارلىق سىياسەتلەرنى يولغا قويدى. شۇنىڭ بىلەن جەمئىيەتتىكى نامدار زاتلار، ئالىملار خۇسۇسىيلار باشقۇرۇشىدىكى مەكتەپتىن بەشنى قۇردى.

1) ئىسمائىل قاسىم مەكتىپى   مىنگونىڭ 23 - يىلى (1934 - يىلى) تۆمۈرغازى ئاتا باشلانغۇچ هاجى مەبلەغ چىقىرىپ ناھىيە بازىرىدىكى كونىچە خەنزۇچە شۆتاڭلارنى ئۆزگەرتىپ، ئونسۇ ناھىيىسى بويىچە 1 - پەننىي مەكتەپنى قۇردى. مەكتەپكە ئوقۇتۇش مۇئەسسەسلىرى ۋە تەنتەربىيە سايمانلىرى تولۇقلىنىپ، 1 - يىللىقتىن ئىككى سىنىپ، 2 - يىللىقتىن ئىككى سىنىپ بولۇپ جەمئىي 79 ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلىندى، خوتەنلىك نۇرمۇھەممەت ئېلى مەكتەپ مۇدىرلىقىغا تەكلىپ قىلىندى. ناھىيە ئاھالىسى مەكتەپ قۇرغۇچىنى خاتىرىلەش ئۈچۈن، بۇ مەكتەپنى «ئىسمائىلىيە مەكتىپى» دەپ ئاتىدى.

2) مەكتەبى نىيازىيە (قىزلار باشلانغۇچ مەكتىپى)   مىنگونىڭ 23 - يىلى(1934 - يىلى) مەشھۇر

ئۇيغۇر كىتاب تورى www.uyghurkitap.com

ئالىم مۇسا داموللا كوكۇرامىپشى (ھازىرقى ناھىيىلىك مائارىپ ئىدارىسى ئورنىدا) دىكى مېھمانخانىنى ئىجارىگە ئېلىپ مەدرىسە ئېچىپ، ئەنئەنىۋى ئادەتلەرنى بۇزۇپ تاشلاپ، قىز ئوقۇغۇچىلارنى ئوقۇشقا قوبۇل قىلدى. بىر يىلدىن كېيىن، مەدرىسە كېڭەيتىلىپ، پەننىي باشلانغۇچ مەكتەپكە ئۆزگەرتىلدى ھەمدە مەخسۇس قىز ئوقۇغۇچىلار قوبۇل قىلىنىدىغان بولدى. بۇ مەكتەپكە «مەكتەبى نىيازىيە» دەپ نام بېرىلدى. بۇ، ناھىيە بويىچە تۇنجى قىزلار مەكتىپى ھېسابلىنىدۇ.

3) تۇران سادىقىيە مەكتىپى مىنگونىڭ 24 - يىلى (1935 - يىلى) ئونسۇ ناھىيىسىدە ئولتۇراقلىشىپ قالغان قەشقەرلىك سودىگەر سادىق مەبلەغ چىقىرىپ ئاستى - ئۈستى تاختايلىق، كېسەك - ياغاچ قۇرۇلمىلىق بەش ئېغىزلىق سىنىپ سېلىپ، «تۇران سادىقىيە مەكتىپى» (ئورنى ھازىرقى سودا ئىدارىسى قورۇسىدا) نى قۇردى. قەشقەرلىك ئىمىن قارى ئەخمىدى مەكتەپ مۇدىرلىقىغا تەكلىپ قىلىنىدى.

4) ۋەتەن يۇنۇس مەكتىپى مىنگونىڭ 24 - يىلى (1935 - يىلى) ئاكا - ئۇكا يۇنۇس ئاخۇن ۋە سەلەي ھاجىلار مەبلەغ چىقىرىپ، ئىشىك - دېرىزىلىرى ئازادە، سىنىپلىرى يورۇق بولغان، ئاستى - ئۈستى تاختايلىق «ۋەتەن يۇنۇسىيە مەكتىپى» (ئورنى ھازىرقى ئوقۇتقۇچىلار بىلىم ئاشۇرۇش مەكتىپىنىڭ ئىچىدە) نى قۇردى. توختى تۇردى مەكتەپ مۇدىرى بولدى.

5) سەپەرىيە مەكتىپى بۇ مەكتەپنى مىنگونىڭ 25 - يىلى (1936 - يىلى) چوڭ سودىگەر سەپەر ھاجى ئۆز ئالدىغا پۇل چىقىرىپ سالدۇردى (مەكتەپ ئورنى ھازىرقى 1 - باشلانغۇچ مەكتەپنىڭ شەرقىدە ئىدى) . بۇ مەكتەپنىڭ ئۈچ ئېغىز سىنىپى، بىر ئېغىز ئىشخانىسى، بىر ئېغىز ياتىقى بار ئىدى، ئابدۇرېھىم ھۆسەيىن مەكتەپ مۇدىرى بولدى.

2. ئۇيۇشما باشقۇرۇشىدىكى باشلانغۇچ مەكتەپلەر

مىنگونىڭ 23 - يىلى (1934 - يىلى) ئونسۇ ناھىيىلىك ئۇيغۇر مەدەنىي ئاقارتىش ئۇيۇشمىسى (قىسقارتىپ «ئۇيغۇر ئۇيۇشمىسى» دېيىلىدۇ) ئۆزىنىڭ ھەر خىل باج، زاكات، مەبلەغلىرىدىن پايدىلىنىپ ئاقارتىشنى ئاساس قىلغان باشلانغۇچ دەرىجىلىك مەكتەپلەرنى قۇرۇپ، ئۇيغۇر تىلى، ھېساب، ئومۇمىي ساۋات، دىنىي دەرس، مۇزىكا، تەنتەربىيە قاتارلىق دەرسلەرنى تەسىس قىلدى. ئوقۇش پۇلى، كىتاب پۇلى، كۆمۈر پۇلى، ئوقۇتقۇچىلارنىڭ مائاشىنى ئۇيغۇر ئۇيۇشمىسى بېرەتتى. ئۇيۇشما باشقۇرۇشىدىكى مەكتەپلەر دەسلەپ قۇرۇلغاندا، مۇتەئەسسىپ كۈچلەر ۋە مەدرىسلەرنىڭ قارشىلىقىغا ئۇچرىدى. تۇمشۇقلۇق سايىت ھاجى ئوقۇتقۇچىلار «كاپىر» دېگەندەك ئىغۋالارنى تارقىتىپ، ئاتا - ئانىلارنى بالىلارنى قايتۇرۇپ كېلىشكە قىستىدى. ئوقۇتقۇچىلار ئۇنىڭ بىلەن مۇزاكىرىلەشكەندە، ئۇ دېگىلى گەپ تاپالماي ئاچچىقىدا ئىشلەمچىلىرىگە بۇيرۇپ، بىر ئوقۇتقۇچىنى دەرەخقە ئاسقۇزۇپ، قاتتىق ئۇرغۇزدى؛ چاغراقلىق مەتنىياز مىراب مەكتەپ يېرىنى ئۆزىنىڭ قىلىۋالغاچقا، ئوقۇتقۇچىلار ۋە جەمئىيەتتىكى مۆتىۋەر، مەرىپەتپەرۋەر كىشىلەر ئۇنىڭ بىلەن تىغمۇتىغ كۆرەش قىلدى.

مىنگونىڭ 24 - يىلىدىن 25 - يىلىغىچە (1935 - 1936 - يىلىغىچە) ناھىيىدىكى خۇسۇسىيلار باشقۇرۇشىدىكى مەكتەپلەر ئۇيۇشما قارىمىقىغا ئۆتكۈزۈۋېلىنىدى ھەمدە يېڭىدىن 16 مەكتەپ قۇرۇلدى. ناھىيە بازىرىدا تۆمۈر غازى ئاتا مەكتىپى، يۇنۇسىيە مەكتىپى، تۇران سادىقىيە مەكتىپى، مەكتەبى نىيازىيە (قىزلار باشلانغۇچ مەكتىپى) ، شەپقەت مەكتىپى (يېتىم - يېسىرلار مەكتىپى، 72 يېتىم بالا قوبۇل قىلىنغان) ، دۆڭمەھەللە مەكتىپى قاتارلىق ئۇيۇشما باشقۇرۇشىدىكى مەكتەپتىن ئالتىسى بار ئىدى. بۇ مەكتەپلەردىكى ئوقۇغۇچى 730، ئوقۇتقۇچى 30 ئىدى.

مىنگونىڭ 34 ـ يىلى (1945 ـ يىلى) ئۇيغۇر ئۇيۇشمىسى باشقۇرۇشىدىكى مەكتەپلەر

جەدۋەل: 24 ـ 4 بىرلىكى: سىنىپ، ئادەم، يۈەن

مەكتەپ نامى	سىنىپ سانى		ئوقۇغۇچى سانى			يىللىق خىراجەت
	ئوغۇللار	قىزلار	ئوغۇل	قىز	جەمئىي	
ئۇيۇشما باشقۇرۇشىدىكى 1 ـ باشلانغۇچ مەكتەپ	6	3	280	130	410	108200
ئۇيۇشما باشقۇرۇشىدىكى 2 ـ باشلانغۇچ مەكتەپ	3	—	128	—	128	356640
ئۇيۇشما باشقۇرۇشىدىكى 3 ـ باشلانغۇچ مەكتەپ	5	2	301	107	408	822000
ئۇيۇشما باشقۇرۇشىدىكى 4 ـ باشلانغۇچ مەكتەپ	4	—	177	—	177	440160
ئۇيۇشما باشقۇرۇشىدىكى 5 ـ باشلانغۇچ مەكتەپ	4	—	230	—	230	440160
ئۇيۇشما باشقۇرۇشىدىكى 6 ـ باشلانغۇچ مەكتەپ	—	2	—	106	106	222720
ئۇيۇشما باشقۇرۇشىدىكى 7 ـ باشلانغۇچ مەكتەپ	5	—	204	—	204	511520
ئۇيۇشما باشقۇرۇشىدىكى 8 ـ باشلانغۇچ مەكتەپ	6	—	322	—	322	743880
ئۇيۇشما باشقۇرۇشىدىكى 9 ـ باشلانغۇچ مەكتەپ	4	—	210	—	210	440160
ئۇيۇشما باشقۇرۇشىدىكى 1ـ ساۋات چىقىرىش مەكتىپى	4	1	200	50	250	120000
ئۇيۇشما باشقۇرۇشىدىكى 2ـ ساۋات چىقىرىش مەكتىپى	1	1	45	50	95	96300
جەمئىي	42	9	2097	443	2540	4301740

مىنگونىڭ 25 ـ، 26 ـ يىللىرى (1936 ـ 1937 ـ يىللىرى) يېزىلاردا ئارقا ـ ئارقىدىن ئاجىرىق ئوغۇزخان مەكتىپى، تۇمشۇق «يېڭى يول» مەكتىپى، چاغراق «چولپان» مەكتىپى، جام «تۇرمۇش» مەكتىپى، قىزىل مەكتىپى، چاغراق مەكتىپى، سۆگەتئېرىق مەكتىپى، جايتوغراق مەكتىپى، ساۋات مەكتىپى، قويچى مەكتىپى، قىزىلبۇلاق مەكتىپى، ئالا بۇلاق مەكتىپى، تۇربەت مەكتىپى، تۆۋەنكى مەكتەپ مەكتىپىدىن ئىبارەت 14 مەكتەپ قۇرۇلدى.

مىنگونىڭ 25 ـ يىلى (1936 ـ يىلى) تاغلىق رايوندىكى قىرغىزلار ئۇچتۇرپان ناھىيىلىك قىرغىز مەدەنىي ئاقارتىش ئۇيۇشمىسىغا پۇل تاپشۇرۇشنى توختىتىپ، مەبلەغ توپلاپ تاغلاق قىرغىز ياتاقلىق مەكتىپىنى قۇردى. مىنگونىڭ 31 ـ يىلى (1942 ـ يىلى) بوزدۆڭ قىرغىز ياتاقلىق مەكتىپى قۇرۇلدى. 2 ياتاقلىق مەكتەپكە چارۋىچىلارنىڭ پەرزەنتلىرىدىن 250 بالا قوبۇل قىلىندى.

شېڭ شىسەي مىنگونىڭ 26 ـ يىلى (1937 ـ يىلى) دىن باشلاپ، ئۇزلۇكسىز «تازىلاش» ھەرىكىتىنى قوزغاپ، تەرەققىيپەرۋەر زىيالىيلارنى قولغا ئالدى ۋە ئۆلتۈردى. مىنگونىڭ 26ـ، 27ـ يىللىرى (1937 ـ 1938 ـ يىللىرى) 13 ئادەم زىيانكەشلىككە ئۇچرىدى. ئۇلار: مەمتىمىن قارى ھاجى، ھاشىم ئاخۇنجانوف، ئىمىن قارى، ئەخمەت، ئابدۇكېرىم يۇسۇپ، ئابدۇرېشىت تۇردى، ساۋۇت ياقۇپ، ئابلىمىت ھاجى، مەمتىلى

بەگ، سۇلتان ئاخۇن، ئەمەت قۇززات ئاخۇن، توختى بەگ، تۆمۈر بەگ. مىنگونىڭ 1931 - يىلى (1942 - يىلى) 5 ئادەم زىيانكەشلىككە ئۇچرىدى، ئۇلار: ئەلاخۇن ئىمىن، قاھارخوجا، ئىسمائىل قارى، ھامۇت قارى.

مىنگونىڭ 31 - يىلى (1942 - يىلى) ئۇيۇشما باشقۇرۇشىدىكى مەكتەپلەر پەسكويغا چۈشۈپ قالدى، بەزى مەكتەپلەر ھۆكۈمەت باشقۇرۇشىدىكى مەكتەپلەرگە قوشۇۋېتىلدى ياكى ھۆكۈمەت باشقۇرۇشىدىكى مەكتەپكە ئۆزگەرتىلدى. مىنگونىڭ 34 - يىلى (1945 - يىلى) تەكشەش، قوشۇۋېتىش نەتىجىسىدە ئۇيۇشما باشقۇرۇشىدىكى مەكتەپلەر 11 گە چۈشۈپ قالدى، 2540 ئوقۇغۇچىسى قالدى، مىنگونىڭ 36 - يىلى (1947 - يىلى) ئۇيۇشما باشقۇرۇشىدىكى مەكتەپتىن پەقەت تۆتىلا قالدى.

3. ھۆكۈمەت باشقۇرۇشىدىكى باشلانغۇچ مەكتەپەر

مىنگونىڭ دەسلەپكى مەزگىللىرىدىن 19 - يىلىغىچە (1930 - يىلىغىچە) ئۇنسۇ ناھىيىسىنىڭ باشقۇرۇشىدىكى باشلانغۇچ مەكتەپتىن بىرسىلا بار ئىدى. مىنگونىڭ 31 - يىلى (1942 - يىلى) ئۇيغۇر ئۇيۇشمىسىنىڭ ئىقتىسادىي قىيىنچىلىقى تۈپەيلىدىن، ئۇيۇشما باشقۇرۇشىدىكى بىر قىسىم باشلانغۇچ مەكتەپلەر ناھىيە باشقۇرۇشىدىكى مەكتەپكە ئۆزگەرتىلدى. تۆمۈر غازى ئاتا مەكتىپى ناھىيىلىك مەركىزىي مەكتەپكە، مەكتەبى نىيازىيە ناھىيىلىك قىزلار مەكتىپىگە، دۆڭ مەھەللە باشلانغۇچ مەكتىپى ۋە جام تۇرمۇش مەكتەپلىرى ناھىيىلىك باشلانغۇچ مەكتەپكە ئۆزگەرتىلدى.

مىنگونىڭ 32 - يىلى (1943 - يىلى) 7 - ئايدا ئۆلكىلىك مائارىپ نازارىتى ناھىيىدىكى ھۆكۈمەت باشقۇرۇشىدىكى مەكتەپلەرنى خەلق مەكتىپى دەپ ئاتاش توغرىسىدا ئۇقتۇرۇش چىقاردى.

مەركىزىي مەكتەپلەردە يۇقىرى يىللىق سىنىپ تەسىس قىلىندى. بۇ سىنىپلاردا مەزكۇر مىللەتنىڭ تىلى، ھېساب، دىنىي دەرس، تەبىئەت، جۇغراپىيە، تارىخ، گۈزەل سەنئەت، مۇزىكا، تەنتەربىيە دەرسلىرى ئۆتىلدى. 1 -، 2 - يىللىقلار 24 سائەت، 3 - يىللىقلار 28 سائەت، 4 - يىللىقلار 30 سائەت، 5 -، 6 - يىللىقلار 32 سائەت دەرس ئوقۇدى. گومىنداڭنىڭ تەسىرىنى ئاشۇرۇش ئۈچۈن مەكتەپلەردە «جۇڭجېڭ ئىشخانىسى» تەسىس قىلىنىپ، ئۇنىڭ تەرتىپ - ئەخلاق تەربىيەچىلىرى سەپلەندى. ئوقۇتقۇچىلار ئارىسىدىن گومىنداڭغا ئەزا قوبۇل قىلىندى. ئوقۇغۇچىلار ئارىسىدا ئىزچىلار قۇرۇلدى، ھەر كۈنى بايراق چىقىرىش مۇراسىمى ئۆتكۈزۈلۈپ تۇردى. ناھىيە بازىرىدىكى مەكتەپلەردىكى باللار بىر مەزگىل بىر تۇتاش مەكتەپ فورمىسى كىيدى، چوڭراق مەكتەپلەر دىنىي دەرس ئوقۇتقۇچىسى تەكلىپ قىلدى، كىچىكرەك مەكتەپلەر قەرەللىك تۈردە ئاخۇنلارنى دىنىي دەرس ئۆتۈشكە تەكلىپ قىلدى. مىنگونىڭ 34 - يىلى (1945 - يىلى) دىن كېيىن يۇقرالىق دەرسى تەسىس قىلىنىپ، ئوقۇغۇچىلارغا «ئۈچ مەسلەك» تەربىيىسى بېرىلدى، بۇنىڭ بىلەن ئوقۇغۇچىلارغا كومپارتىيىگە قارشى ئاڭ سىڭدۈرۈلدى.

مىنگونىڭ 37 - يىلى (1948 - يىلى) نىڭ ئاخىرىدا ناھىيىدىكى تۈرلۈك مەكتەپ 17 گە، سىنىپ 51 گە، ئوقۇغۇچى 2324 گە، ئوقۇتقۇچى 88 گە يەتتى.

مىنگونىڭ 37 - يىلى (1948 - يىلى) دىكى ناھىيىدىكى تۈرلۈك مەكتەپلەر

جەدۋەل: 24 - 5 بىرلىكى: سىنىپ، ئادەم

مەكتەپ نامى	سىنىپ		ئوقۇتقۇچى-ئىشچى-خىزمەتچىلەر			ئوقۇغۇچىلار			ئوقۇغۇچىلارنىڭ مىللەت ئايرىمىسى				
	يۇقىرى يىللىق	تۆۋەن يىللىق	ئەر	ئايال	جەمئىي	ئوغۇل	قىز	جەمئىي	ئۇيغۇر	خەنزۇ	قىرغىز	خۇيزۇ	باشقىلار

—	—	—	—	336	336	—	336	15	—	15	7	1	ناھىيىلىك مەركىزىي خەلق مەكتىپى
—	23	—	31	106	160	14	146	6	—	6	4	—	ناھىيىلىك «جوڭجىڭ» مەكتىپى
1	—	—	—	155	156	156	—	7	6	1	4	—	ناھىيىلىك قىزلار 1 ـ خەلق مەكتىپى
—	—	—	—	96	96	96	—	4	3	1	2	—	ناھىيىلىك قىزلار 2 ـ خەلق مەكتىپى
—	—	6	—	166	172	—	172	6	—	6	4	—	ناھىيىلىك 1 ـ خەلق مەكتىپى
—	—	—	—	83	83	17	66	3	—	3	2	—	ناھىيىلىك 2 ـ خەلق مەكتىپى
2	—	—	—	223	225	65	160	5	—	5	3	—	ناھىيىلىك 3 ـ خەلق مەكتىپى
—	—	81	—	87	168	51	117	6	—	6	4	—	ناھىيىلىك 4 ـ خەلق مەكتىپى
—	—	—	—	132	132	41	91	5	1	4	3	—	ناھىيىلىك 5 ـ خەلق مەكتىپى
1	—	—	—	105	106	28	78	4	1	3	2	—	ناھىيىلىك 6 ـ خەلق مەكتىپى
—	—	—	—	102	102	—	102	4	—	4	2	—	ناھىيىلىك 7 ـ خەلق مەكتىپى
—	—	—	—	43	43	9	34	2	—	2	1	—	ناھىيىلىك 8 ـ خەلق مەكتىپى
—	—	—	—	88	88	13	75	3	—	3	2	—	ناھىيىلىك 9 ـ خەلق مەكتىپى
4	23	87	31	1722	1867	490	1377	70	11	59	40	1	كىچىك جەمئىي
—	—	—	—	95	95	93	2	4	3	1	2	—	ئۇيۇشما باشقۇرۇشىدىكى قىزلار 1 ـ مەكتىپى
—	—	—	—	83	83	9	74	4	—	4	2	—	ئۇيۇشما باشقۇرۇشىدىكى 2 ـ مەكتەپ
—	—	—	—	138	138	28	110	5	—	5	3	—	ئۇيۇشما باشقۇرۇشىدىكى 3 ـ مەكتەپ
—	—	—	—	141	141	—	141	5	—	5	3	—	ئۇيۇشما باشقۇرۇشىدىكى 4 ـ مەكتەپ
—	—	—	—	457	457	130	327	18	3	15	10	—	كىچىك جەمئىي
4	23	87	31	2179	2324	620	1704	88	14	74	50	1	جەمئىي

تۆۋقۇر كىتاب تورىبېكىتى
www.uyghurkitap.com

新疆地方志

（季刊）

目录

2005年第三期

总第七十二期

顾问
乌依古尔·沙依然
伊敏·图尔逊
努尔穆罕默德·多莱提
沙比尔·艾力

主编
迪木拉提·木沙

副主编
阿不都肉甫·艾力
艾合买提·肉孜·托格如力

编委
（姓氏以维吾尔文字母为序）
阿不都肉甫·艾力
阿不都守库尔·图尔地
阿不都克优木·霍加
阿不来提·努尔东
阿不来提·伊敏
热米拉
沙比尔·艾力
吾甫尔·吾守尔·尼亚孜
霍加阿合买提·优努斯
哈德尔·阿皮孜
哈斯木·霍加
库尔班·马木提

责任编辑
甫拉提·伊米提

目　　录

文献辑录

在自治区地方志工作会议上的讲话 ………… 司马依·铁力瓦尔地 1
在自治区地方志工作会议上的讲话 …………… 贾帕尔·艾比布拉 7
与时俱进，真抓实干，确保2005年基本完成第一轮修志任务 ………… 崔书杰 10

年鉴研究

20年辉煌历程 ………………………………… 加米拉·阿布拉 15

历史资料

抗日战争时期的哈密空军基地 ………………… 阿依夏母·亚库甫 22

文物古迹

托帕协哈尔古城及其有关传说 ……………… 依布拉音·艾勒卡木 25

历史人物

著名绘画师穆罕默德依明·纳曼及其艺术生涯 ………………………………………… 依民江·阿布都热依木 29

说古道今

七角井 ……………………………………………… 马木提·哈孜 33

地名研究

高昌回鹘汗国管辖的小城 ……………………… 司马依·铁木尔 36
岳普湖县亚尕其艾望古城遗迹周围的部分地名 …………………………………… 吾布力·马合木提 39
鄯善县地名特点及部分地名考 ……… 艾合买提依明·艾勒纳扎尔 43

宝　　地

伊犁州博物馆简史 ………… 茹合萨日·吐尔孙，艾比拜·买买提 47

社会主义新方志

《温缩县志》 ……………………………………………… 51

封一　百年以前的库车老城

特来提　提供

新疆地方志 维吾尔文（季刊）

شىنجاڭ تەزكىرىچىلىكى (پەسىللىك ژۇرنال)

主　办：新疆维吾尔自治区地方志编纂委员会
新疆维吾尔自治区地方志学会

باشقۇرغۇچى: ش ئۇ ئا ر تەزكىرە كومىتېتى
ش ئۇ ئا ر تەزكىرە ئىلمىي جەمئىيىتى

编辑出版：《新疆地方志》编辑部

تۈزگۈچى ۋە نەشر قىلغۇچى: «شىنجاڭ تەزكىرىچىلىكى» تەھرىر بۆلۈمى

地　址：乌鲁木齐市南湖路西一巷 12 号

ئادرېسى: ئۈرۈمچى شەھىرى يېڭىكۆل يولى غەربىي 1 - كوچا 12 - نومۇر

印　刷：新疆金版印务有限公司

باسقۇچى: شىنجاڭ جىنبەن مەتبەئە چەكلىك شىركىتى

国内统一刊号 CN65—1128/K—W
电话：4640715　邮政编码：830063
定价：3.00 元

مەملىكەت ئىچىدىكى بىر تۇتاش نومۇرى: CN65—1128 / K—W
تېلېفون نومۇرى: 4640715 پوچتا نومۇرى: 830063
باھاسى: 3.00 يۈەن